

Լ. Բ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԵՆ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

(Պատմական ակնարկ և տեսական ուսումնասիրություն)

Ն Ե Ր Ա Մ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

Հայ գրականագիտական, ոճագիտական և տաղաչափական տերմինաբանությունը առանձին ուսումնասիրության նյութ չի դարձել: Հիշյալ բնագավառի տերմինները որոշ չափով արտացոլվել են բառարաններին, քերականության, ճարտասանության, գրականության հարցերին վերաբերող առանձին աշխատություններում, շոշափվել են մեծ մասամբ կողմնակիորեն, այն առումով, որ հայ մատենագրության կամ գրականության պատմությունը ներկայացնող արժեքավոր բաղմաթիվ աշխատությունների հեղինակները, այս կամ այն առիթով, գործածել են համապատասխան մասնագիտական տերմիններ, սակայն համեմատաբար շատ սաղավ դեպքերում բացատրել դրանց իմաստն ու բովանդակությունը, ձևակերպել գրական ուղղությունների, սեռերի, տեսակների սահմանումը:

Առայժմ հրապարակի վրա չունենք մեզ հետաքրքրող բնագավառի տերմինարան, որի մեջ ամփոփված լինեն հայերեն համապատասխան տերմինները՝ սահմանումներով: Տարիներ առաջ լույս տեսած Լ. Տիմոֆեևի և Ն. Վենգրովի «Գրականագիտական տերմինների համառոտ բառարանի» հայերեն թարգմանությունը հեռու է հայերեն գրականագիտական տերմինների բառարան լինելուց:

Գրականագիտական տերմինաբանությունը համեմատաբար առավել չափով ամփոփված է ու գիտականորեն համակարգված Մ. Աբեղյանի «Հայոց լեզվի տաղաչափություն (մետրիկա)», էդ. Զրբաշյանի «Գրականության տեսություն», Գ. Վահանյանի «Հայոց լեզվի ոճաբանության ձևեր» և Գ. Բ. Զահուկյանի, Ֆ. Հ. Խլղաթյանի «Հայոց լեզու» ուսումնասիրություններում ու ձևաբանություններում, որոնք նույնպես նպատակ չունեն հավաքելու տվյալ բնագավառի հայերեն բոլոր տերմինները, սակայն ձևաբանական պահանջով և սահմաններում տալիս են ընդգրկված իրավությունների անվանումներն ու բացատրությունները, տերմինների

սահմանումները: Հայերեն գրականագիտական տերմինների միակ բա-
ռարանը էդ. Զրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի «Գրականագիտական բա-
ռարան» է, որի մասին կիսովի բառարանների բաժնում:

Մեր նպատակն եղել է հայ գրականության հարցերին ու պատմու-
թյանն առնչվող շուրջ հարյուրամյա գրականությունից, ընթացիկ մամու-
լից հավաքել և կազմել, հնարավորության սահմաններում, ընդարձակ
ցանկ և ներկայացնել այդ տերմինների արտահայտած հասկացություն-
ների զարգացման պատմությունը, իմաստափոխությունը³, ինչպես նաև
որոշել, թե դրանք ինչ ձևով ու շափով են ներկայացված հիշված հրա-
տարակություններում՝ իրենց տարբերակներով, իմաստային նրբերանգ-
ներով: Որոշել հայերեն մատենագիտության, հատկապես գրական բառա-
պաշարի կազմավորման հիմնական միջոցները: Բացահայտել հին գրա-
կանությունից ավանդված տերմինաբանական միավորների վիճակը, ո-
րոնք գործածվել են XIX դարում և գործածվում են այժմ: Որոշել ավան-
դական տերմինների տեղը ժամանակակից գրականագիտական տերմին-
ների համակարգում:

Գրականություն և գրականագիտություն.— Ընդհանրապես գրակա-
նություն ասելով հասկանում ենք միայն գեղարվեստական գրականու-
թյունը, այսինքն՝ արվեստի մի տեսակը, որի մեջ կերպարներ ու պատ-
կերներ ստեղծելու միջոցը խոսքն է, լեզուն:

Գոյություն ունեն գեղարվեստական գրականության երեք հիմնա-
կան սեռեր՝ վիպերգական, քնարական և թատերգական, որոնք ընդգը-
կում են գրական ստեղծագործության բազմաթիվ կոնկրետ տեսակներ
ու ձևեր:

Գրականագիտությունը գիտություն է գեղարվեստական գրականու-
թյան մասին. գրականագիտության առանձնահատկությունները պայմա-
նավորում են նրա ինքնուրույնությունը մյուս հասարակական գիտություն-
ների շարքում: Գրականագիտությունը սերտորեն շաղկապված է գեղա-
գիտությանը, որն ուսումնասիրում է գեղարվեստական ստեղծագործու-
թյան ընդհանուր օրենքները: Պատմական զարգացման ընթացքում գրա-
կանագիտությունից անջատվել են հետևյալ ինքնուրույն ճյուղերը.
ա) գրականության տեսությունը, բ) գրականության պատմությունը, գ)
գրական քննադատությունը և դ) բնագրագիտությունը: XIX դարի կեսե-
րին ծնունդ առավ մարքսիստական գեղագիտությունը: Վերջինս գրակա-
նությունը դիտում է որպես հասարակական երևույթ, իրականությունը
ճանաչելու յուրահատուկ ձև: Մարքսիզմի զարգացման լենինյան փուլը
նոր էջ բացեց գրականագիտության զարգացման պատմության մեջ:

Տերմին և տերմինաբանություն.— Գրական լեզվի բառակազմի մեջ զգալի տեղ են գրավում տերմինները, այսպես կոչված տերմինային բառապաշարը, որը զարգանում է բազմաձև և արագորեն: Միաժամանակ տեղի է ունենում փոխազդեցություն ընդհանուր ազգային գրական լեզվի բառապաշարի և գիտության, տեխնիկայի, մասնագիտական աշխատանքի, արվեստի և այլ բնագավառներին վերաբերող տերմինաբանական ոլորտների միջև:

Տերմինի և տերմինային համակարգի ուսումնասիրությունը ընդհանուր լեզվաբանության տեսության խնդիրն է: Այն, ինչ կապված է տերմինի հասկացության պարզաբանման հետ, լեզվաբանությունը մերձեցնում է ոչ միայն գիտության զանազան բնագավառների, այլև առտադրական պրակտիկայի, արտադրության, մասնագիտական աշխատանքի տարբեր ոլորտների հետ: Տերմինաբանության մեջ ակնառու կերպով բացահայտվում է լեզվի զարգացման, նրա բառային համակարգի կապը ժողովրդի նյութական և հոգևոր մշակույթի պատմության հետ: Գիտության այս կամ այն ճյուղի, մշակույթի, արտադրական գործունեության տերմինաբանության պատմությունը միաժամանակ բնության և հասարակության վերաբերյալ գիտելիքների զարգացման օրինաչափությունների պատմությունն է:

Տերմինի կերտման և սահմանման աշխատանքն ունի երկու կողմ՝ տերմինի կառուցվածքային-լեզվական կեղևը և հասկացության իմաստային բովանդակությունը, որոնք պայմանավորված են այս կամ այն գիտաճյուղի հասկացությունների համակարգի զարգացումով: Այս երկու կողմերը փոխադարձաբար կապված են և միաժամանակ պայմանավորված են տվյալ ժողովրդի պատմությամբ, մշակութային, պատմական ավանդույթներով:

Բանասիրական գիտությունների ոլորտում նույնպես հարցեր են ծառանում՝ կապված տերմինի հասկացության անշարժականության և անորոշության հետ: Զգացվում է գրականագիտական տերմինների ընդարձակ բառարան ունենալու պահանջ:

Տերմինները, ինչպես լեզվի բոլոր բառերը, մտնում են տվյալ լեզվի բառակազմի մեջ և ենթարկվում նրա հնչյունական ու քերականական կանոններին: Սակայն գիտության, տեխնիկայի և մշակույթի որոշ ճյուղերի կամ բնագավառների տերմինային համակարգի առանձին միավորներ առօրյայում ստանալով լայն նիրառություն, ապա տերմինացվում են և դառնում լեզվի հիմնական բառաքանձի բաղկացուցիչ մաս, ինչպես՝ ջերմաչափ, սպիրտ, հեռուստատեսություն, ռադիոկայան, քառոն, կինոնկար և բազմաթիվ այլ տերմիններ: Եվ հակառակը՝ լեզվի

հիմնական բառապաշարի որոշ բառեր կամ նրանց մասնավոր իմաստներ գործածվում են որպես տերմիններ, այսինքն տերմինացվում են, ինչպես՝ գլուխ (մարմնի մաս և գրքի մաս), ռաֆ (մարմնի մաս և տաղաչափական տերմին), շափ (շափի միավոր և տաղաչափական տերմին), տալ (շենք, բնակվելու տեղ և ոտանավորի մաս) և այլն:

Տերմինը լինելով բառ կամ կայուն բառակապակցություն, զգալիորեն տարբերվում է լեզվի մյուս բառերից իր մի քանի առանձնահատկություններով: Նախ՝ տերմինները մասնագիտական բառեր են, առարկաների, երևույթների անվանումներ: Ուստի նրանք զուրկ են զգացականությունից: Հետևաբար վեպիկ, խաղիկ տերմինների մեջ իկ վերջածանցը փաղաքական մասնիկ չէ, ինչպես քաթիկ և այլ բառերի մեջ:

Տերմինի առանձնահատկություններից, լիարժեքության չափանիշներից է նրա բառակազմական ճկունությունը: Եթե տերմինը գոյական անուն է, ապա նրանից կազմվում է բայ, ածական, տվյալ տեսակի առարկաների ամբողջություն կամ հատկություն արտահայտող նոր գոյական անուն, ածական անունից՝ գոյական և այլն, օրինակ՝

բառաստեղծ	—բառաստեղծաբար
	—բառաստեղծական
	—բառաստեղծականացնել
	—բառաստեղծականացում
	—բառաստեղծականություն
	—բառաստեղծաճալ
	—բառաստեղծապես
	—բառաստեղծացնել
	—բառաստեղծացում
	—բառաստեղծել
	—բառաստեղծոելն
	—բառաստեղծություն
	—բառաստեղծումի

Համեմատության մեջ դնելով պոետ փոխառյալ բառը, կոեսնենք վերջինիս հնարավորությունների սահմանափակությունը նոր բարդություններ կազմելիս: Այս հանգամանքը հաշվի է առնվում զուգահեռ ձևերից մեկին նախապատվություն տալիս:

Ցավոք, գրականագիտական բազմաթիվ հիմնական հասկացություններ առայժմ կա՛մ զուրկ են պահանջվող ճշգրտությունից, հստակությունից, կա՛մ այդ հատկություններն ունեցած հնուց ավանդած մի շարք տերմիններ հետագա գործառության ընթացքում կորցրել են իրենց երբեմնի որոշակիությունը: Օրինակ՝ վեպ տերմինը հին գրականության մեջ ունի մեկ որոշակի իմաստ, որն արձանագրված է նոր հայկազյան բառարանում, այսպես՝

Վէպ, վիպի, պաց. գ. Հին զրույցք՝ իրական կամ ստալոդ. պատմութիւն արձակ կամ քերթողական, լուր՝ բանիւ կամ գրով:

Բառարանի հեղինակները ստուգաբանորեն հայերեն վեպ բառը կապում են հունարենի հետ, որպէս համարժեքներ տալով հունարեն էպոս և լատիներեն verbum բառերը, ապա վկայութիւններ են բերում Ոսկեբերանից, Ագաթանգեղոսից, Խորենացուց և Գանձակեցուց: Բառարանում առկա են այս արմատով (հնչյունափոխված) կազմված հետևյալ բառերը՝ վիպագիր, վիպագործ, վիպագրել, վիպապատում, վիպասան, վիպասանաբար, վիպասանական, վիպասանել, վիպասանություն, վիպասել, վիպել: Սադայն, ինչպէս հայտնի է, հետագայում վեպ տերմինին տրվեց նոր բովանդակություն, սկսեցին այն գործածել որպէս համարժեք ֆրանսերեն roman բառի: Այնուհետև հայ գրականությանը վերաբերող ուսումնասիրությունների և հոդվածների մեջ զուգահեռաբար գործածվում են վեպ բառի այդ երկու ըմբռնումները, սակայն Ս. Մալխասյանցն իր կազմած հայերեն բացատրական բառարանում վեպ բառի առաջին իմաստը բացատրում է հիմք ընդունելով նոր հայկազյան բառարանի բացատրությունը.

Վէպ (վեպի, աջ), գ. 1. Զրույց՝ ավանդություն պատմական բովանդակությամբ, արձակ կամ ոտանավոր, ստույգ կամ մտացածին, մեծ մասամբ ամենահին ժամանակի անձերի կամ անցքերի վերաբերյալ: Վեպը ունի մի քանի ստորաբաժանումներ:

Ապա՝ նույն բառահոլովածում տալիս է վեպի ենթատեսակները՝ դյուցազնական վեպ, ժողովրդական վեպ, կենդանական վեպ, իրենց բացատրություններով և համապատասխան վկայություններով: Դյուցազնական վեպի օրինակ են բերված «Իլիականը», «Էնեականը», «Շահնամեն», իսկ որպէս ժողովրդական վեպ՝ «Սասունցի Դավիթը»:

Հետաքրքրական է, որ նույնիսկ 1945 թ. Ս. Մալխասյանցը վեպ տերմինի բուն իմաստն ընդունում է միայն հին գրականության միջոցով ավանդված «զրույցի» նշանակությամբ, որովհետև վեպ բառի ներկորդ իմաստը բացատրում է հետևյալ կերպ.

Ներկայումս հաճախ գործ էածվում ումանի նշանակությամբ, որից շփոթություն է ծագում:

Այնինչ, դարիս սկզբից եւթ վեպ բառը արդեն գործածվում էր որպէս եվրոպական ռոմանի միակ և հասկանալի համարժեքը հայերենում (Ա. Արփիարյան, Լ. Մանվելյան և ուրիշներ):

Նույն պատկերն է ներկայացնում վիպական բառը: Ըստ նոր հայկազյան բառարանի.

Վիպասան, ի. աց. գ. Վիպագիր, պատմաբան. և վիպագործ-
քերթող պատմաբան.

ապա՝

Վիպական, ա. Վիպասանական, պատմական:

Ս. Մալխասյանցի Հայերեն բացատրական բառարանում.

Վիպասան, ի (աց), ած. գ. 1. Հին Հայաստանում՝ ժողովրդական
երգիչ, որ երգում էր պատմական բովանդակությամբ քերթված-
ներ: 2. Վիպագիր, պատմաբան, պատմիչ:

Իսկ երրորդ իմաստը գրաբարյան նշում ունի.

ած. Վիպասանական, պատմական:

Չորրորդ իմաստը հազվադեպ գործածվող նշում ունի.

Անճառելի բաները պատմող՝ բացատրող:

Ժամանակակից կենսունակ, գործածական իմաստը բերված է վերջում,
այն էլ՝ հազվադեպ գործածական նշումով:

Վէպ՝ ոտման գրող հեղինակ:

Վեպ տերմինի բացատրությունների հերթագայությունը պայմա-
նավորված է բառի նշանակությունների պատմական զարգացմամբ, սա-
կայն 5-րդ իմաստը հազվադեպ գործածական (*) նշանով տալը չի ար-
դարացվում:

Մի ուրիշ օրինակ ևս. շատ գործածական ռեալիզմ տերմինի մասին:

Երբ այն երևան եկավ XIX դարում, նրանով արտահայտում էին
պարզ ու որոշակի գրական երևույթներ: Իրոկհաուզի և Եֆրոնի հանրա-
գիտարանում ռեալիզմը ձևակերպված է այսպես. «Ռեալիզմը իրակա-
նությունը ճշտորեն վերարտադրելու խնդիր է դնում արվեստի առաջ»
(Энциклопедический словарь, 1899, т. 51): Համեմատելով Սովե-
տական հանրագիտարանի 1-ին, 2-րդ և 3-րդ հրատարակությունների
նույն բառահոդվածը, նկատելի է, որ նրանցում ռեալիզմի էությունը
նույնն է, սակայն ձևակերպման մեջ կան տարբերություններ:

Գրականագիտության և, ընդհանրապես, գիտության մյուս բնագա-
վառների տերմինները սահմանելիս և հրահանգավորելիս անհրաժեշ-
տություն է առաջանում խորապես ուսումնասիրելու տվյալ տերմինի
պատմական զարգացման ընթացքը:

Գիտության յուրաքանչյուր բնագավառ տերմիններով արտահայտ-
վող հասկացությունների որոշակի համակարգ է:

Երկարամյա պատմության ընթացքում, բնականաբար, իր համա-
կարգն է ստեղծել նաև գրականագիտությունը: Այդ համակարգը, ան-
շուշտ, ունի իր սկիզբը, զարգացման պատմությունը, որը նույնպես
փոփոխության ընթացքի մեջ է՝ կապված գրականագիտության զարգաց-
ման հետ: Առաջանում են գրական նոր երևույթներ, իրակություններ,

խորանում ու հարստանում են մեր գիտելիքները այդ ասպարեզում: Գրականագիտական տերմինաբանության մեջ որոշ բան հնանում է, ժամանակի ընթացքում նույնիսկ մահանում: Դրա հետ մեկտեղ նոր հասկացությունների երևան գալու հետևանքով առաջանում է նոր տերմինների պահանջ: Ուստի հաճախ ավանդված տերմիններին տրվում է նոր բովանդակություն, նոր նշանակություն և կիրառություն. օրինակ՝ վիպագիր տերմինը, նոր հայկազյան բառարանում բացատրված է՝

Գրող զվէպս, պատմագիր, վիպասան, քերթող պատմաբան.

իսկ Ս. Մալխասյանցի Հայերեն բացատրական բառարանում գրանցված է նաև երկրորդ նոր իմաստ.

ած, գ. 1. Պատմական վեպեր գրող, պատմիչ, պատմագիր:

2. Վեպ (2)՝ ռոման գրող, ռոմանիստ:

Ժամանակակից գրականագիտության մեջ տարածված ու սովորական է վիպասան տերմինը *романист* նշանակությամբ:

Քննենք նաև վիպասանություն տերմինը, որը նոր հայկազյան բառարանում ունի մեկ որոշակի իմաստ:

Վիպասանութիւն, գ. Վէպ. հին կամ քերթողական պատմութիւն, հիշատակագրութիւն, պատմագրութիւն:

Ս. Մալխասյանցի բառարանում բերված է երեք նշանակությամբ.

1. Վեպ, հին անցքերի պատմություն: 2. Քերթողական գրվածք պատմական բովանդակությամբ: 3. տ. Ռոման:

Ժամանակակից գրականագիտական գրականության մեջ վիպասանություն տերմինը կիրառվում է մի նոր՝ «վեպերի ամբողջությունը» իմաստով, որպես համանիշ վիպագրություն տերմինի՝ դուրս մղելով «վեպի» նշանակությամբ կիրառությունը:

Ինչպես յուրաքանչյուր գիտության, այնպես էլ գրականագիտության տերմինաբանությունը պետք է ունենա, հնարավորին չափ, կայունություն, ճշգրտություն, որոշություն: Միաժամանակ այն պետք է լինի ընդհանուրի կողմից ընդունված և ընդհանուրի համար պարտադիր: Թեև ամեն տերմին միշտ էլ ինչ-որ չափով պայմանական է, սակայն անհրաժեշտ է նրան տալ մեկ խստորեն և հստակորեն սահմանված բովանդակություն:

Պարզ է, որ գրականագիտական, ինչպես և մյուս հասարակագիտական տերմինները չեն կարող ունենալ այն աստիճանի որոշություն, ինչ որ բնական ու ճշգրիտ գիտությունների, մասնավորապես մաթեմատիկական գիտության տերմինները: Ուստի որոշ գրականագիտական հասկացություններ, հետևաբար և նրանց բովանդակությունը դրսևորող տերմինները նույնպես, գործածվում են ոչ պարզորոշ կամ կայուն իմաստով:

Համաշխարհային գրականագիտական տերմինաբանության մասին խոսելիս՝ պատմությունը սովորաբար սկսում են հին հնդիկների և հին չինացիների պոետիկայի և դճագիտության տերմիններից, սակայն դրանք շատ ներփակված են եղել այդ ժողովուրդների հայրենի երկրների սահմաններում, ուստի չէին կարող ազդեցություն ունենալ հետագա եվրոպական գրականագիտության և համապատասխան տերմինաբանության վրա: Նույնիսկ, եթե վերջինս ազդեցություն կրած էլ լինի, ուրեմն նվազագույն չափով, այն էլ՝ XX դարի սկզբին միայն:

Ինչպես հայտնի է, եվրոպական գրականագիտության պատմությունը սկսվում է հին հույների աշխատություններով:

Դեռ Արիստոտելից առաջ հայտնի են եղել Թեագենի և Գլավկի առնունքը, սակայն շոշափելի, փաստացի գրեթե ոչինչ չի հասել մեզ, և չենք կարող ասել՝ նրանք արդյոք ունեցե՞լ են մշակված գրականագիտական տերմինաբանություն, ի՞նչ էին ներկայացնում նրանց պատմագրական և տեսական-գրական աշխատանքները: Ցավոք, պահպանվել են միայն անշշան պատառիկներ:

Այդ իսկ պատճառով՝ դասական բանասերները գտնում են, որ գրականագիտությունը, որպես գիտություն, սկիզբ է առել Արիստոտելի ժամանակներից: Արիստոտելի «Ճարտասանություն» և «Պոետիկա» աշխատությունները տեսական ընդհանրացում են հսկայական փաստական նյութի, հատկապես հեղինակին մատչելի ամբողջ հունական գրականության:

Հասկանալի է, որ Արիստոտելի Ճարտասանության ու Պոետիկայի մեջ պետք է հանդես գար ու մշակվեր գրականագիտական տերմինաբանությունը: «Պոետիկայի» մեջ ամենաէականն այն է, որ մեծ մտածողը կարգի է բերել մինչ այդ գոյություն ունեցող, ավանդաբար անցած ժառանգությունը, ապա այն համալրել է իր լրացումներով:

Տվյալ դեպքում մեզ համար ավելի մեծ հետաքրքրություն է ներշնչացնում Արիստոտելի «Պոետիկան», որի մեջ հանդես է գալիս գրականագիտական տերմինաբանության մինչ օրս պահպանված միավորների զգալի մասը. ինչպես՝ պոետիկական ստեղծագործություն, էպոս, տրագեդիա, կոմեդիա, դիֆիրամբային պոեզիա, կերպար (143)¹, էպիկ գրողներ, չափ, դիալոգ, տրիմետր, էլեգիա (144), երկ, նատուրալիստ, ռապսոդիա, հիմն (145), պրոզա, պարոդիա (149), դրամա (147), դիքս, իմպրովիզացիա (149), գովասանական երգեր, պարսավող երգեր, կոմիկ երգեր, յամբային չափ, յամբիկներ, էպիկներ (150), սատիրա, չոստոֆանի farսեյ (151), հեֆսամետր, էպիգոդ (152), գործողություն (154),

կոմպոզիցիա (155), պիես (159), հերոս, պոեմ, պոեմ, շափածո, արձակ ստեղծագործություններ (163), պոեզիա, գործող անձներ (164), միֆեր, պարզ ֆարսիկ, միջադեպային ֆարսիկներ (165), ճախերգանք (169), ողբ (կոմոս), անապետ, տոբեա (170), ֆենադատ (172), հանգուցալուծում (179), սյուժե(տ) (184), հանգույց (186), պարբերիկ տրագեդիա (187), էպիկական կոմպոզիցիա (188), մետաֆորա (195), յամբային տող, բանաստեղծական տող (201), դիֆիրամբ, յամբ (202), դրամատիկական պոեզիա (203), բանաստեղծական-հերոսական շափ (206), էպիֆական երկ (207), գեղարվեստական կերպար (216), էպոպեա (219) և բազմաթիվ այլ տաղաչափական, ոճաբանական տերմինային միավորներ, բառակապակցություններ:

Արիստոտելը բացատրում, պարզաբանում է գրականագիտական, ոճագիտական ու տաղաչափական զանազան իրակություններ: Բավականին հանգամանորեն խոսում է տրագեդիայի (ողբերգության) և կոմեդիայի (կատակերգության) մասին: Նա տալիս է կոմեդիա բառի նաև ստուգաբանությունը⁵: Կոմեդիան վատերի վերարտադրությունն էր համարվում, սակայն ոչ նրանց ամբողջ արատավորության, այլ լուկ ծաղրական կողմերի, քանի որ ծաղրականը վատի մի մասն է կազմում:

Քննելով գրական երկի նպատեղվածքը՝ Արիստոտելը սահմանում է ֆարսուկան. «Ֆարսուկա ասելով ես հասկանում եմ գործողությունների կապակցումը»⁶: Ֆարսուկան ունի երկու տարր՝ պերիպետիա և ճանաչում:

Հանգամանորեն քննված է ողբերգության տեսակը: «Պոետիկայի» հատկապես 19-րդ գլխում խոսվում է ողբերգության տարրերից՝ խոսքի և մտածելակերպի մասին: Ըստ հեղինակի՝ «մտածելակերպը պատկանում է ճարտասանության բնագավառին, առավել հատուկ լինելով ճարտասանության իմացության եղանակին: Մտածելակերպի բնագավառը ընդգրկում է այն ամենը, ինչ պետք է ստեղծել խոսքի օգնությամբ: Խոսքի և մտածելակերպի խնդիրն են՝ ապացուցումը, հերքումը, կրքերի գրգռումը, օրինակ՝ կարեկցում, երկյուղ, դալրացում և համանմանները, նմանապես և վեհացումն ու նվաստացումը» (190): 20-րդ գլխում խոսվում է խոսքի մասերի (տառ, բառ) մասին որպես մետրիկայի (տաղաչափության) խնդիրների, ինչպես նաև կատարվում է վանկի և հնչյունի տարբերության քննությունը:

Քննության առանձին հարց է դարձել նաև էպոսը: Վերջում՝ հակիրճ եզրափակման մեջ, հեղինակն իր աշխատության նպատակն ու խնդիրը ամփոփում է այսպես. «Մենք բավականաչափ խոսեցինք տրագեդիայի և էպոսի մասին: Բացատրեցինք նրանց էությունը, տեսակները, բաղկացուցիչ մասերը, վերջինների թիվը, նրանց տարբերությունները, ցույց տվեցինք բանաստեղծական այդ ստեղծագործությունների հա-

շողության և անհաշողության պատճառները, քննադատության պատճառները և նրանց իրագործման եղանակները» (221), ուստի իրավամբ այն կարելի է ճանաչել որպես գրականագիտության հիմնաքար հանդիսացող աշխատություն, որից հետո և որի հիման վրա հետագա դարերում զարգացավ գրականության տեսությունը, գրականագիտությունը և համապատասխան տերմինաբանությունը:

Ըստ էության, հեղափոխական և հոռոմեական (նույնպես և միջնադարի, ապա վերածննդի, ընդհուպ մինչև XIX դարը) գրականագիտները այս կամ այն ձևով ներկայացնում են արիստոտելյան ճարտասանության զարգացումը, որն աստիճանաբար փոխարկվեց գրականության ընդհանուր տեսության՝ տվյալ ժամանակին հատուկ նեղ իմաստով: Ընդ որում, Արիստոտելի հետևորդների մեջ նկատվում է մի հետաքրքրական ձգտում, այն է՝ գրական սեռերի և տեսակաների անվանումները, տերմինները պահպանել հունական ձևով, որոշ դեպքերում՝ նույնությամբ կամ թեթևակիորեն հարմարեցված փոխառու լեզվին, իսկ մնացյալ տերմինները տալ թարգմանաբար:

XVIII դարում ձևավորվող կապիտալիստական հասարակության պայմաններում ուժեղացավ բուրժուազիայի պատմական դերը, և մշակութային կյանքում իշխող դարձավ ազգային սկզբունքը: Առաջին հերթին գրականության, հետևաբար և գրականագիտության առաջ ծառանում են ավելի շատ ընդհանուր գեղագիտական, քան միայն գրականագիտական բնույթի նոր հարցեր, ինչպես՝ «ճաշակի» հարցը որպես գեղագիտական չափանիշ:

Գեղագիտությունը սկսեց աստիճանաբար ասպարեզից դուրս մղել և կլանել ճարտասանությունը: Վերջինս մեռավ որպես առանձին գրական գիտություն, սակայն չմեռավ նրա հիմնական սկզբունքը՝ գրականության ընդհանուր տեսության անհրաժեշտությունը, անկախ նրա լեզվից, դարաշրջանից, համաշխարհային նշանակությունից: Նրա տերմինների ղգալի մասը պահպանվեց մինչև մեր օրերը. ի դեպ, նշենք, որ հենց այդ տերմիններն են, որ այժմ վեճ չեն առաջացնում, համենայն դեպս ո՛չ այնպիսի կրքոտ վեճեր, որպիսիք ծավալվում են հետագա դարաշրջաններում ստեղծված բազմաթիվ տերմինների շուրջը:

XIX դարի վերջերին և XX դարի սկզբին ավելի հաճախ է խոսվում ոճաբանության հարցերի մասին, այն դիտվում է որպես լեզվաբանական-գրականագիտական գիտության առանձին ճյուղ:

Ձգտում է նկատվում ոճաբանության դարձվածքներն ու տերմինաբանությունը համարել փիլիսոփայական-գեղագիտական, ինչպես նաև ճարտասանական տերմինաբանության համադրությունը: Ծարտասանությունը հին գիտություն է. ինչպես հայտնի է, նրա տերմիններն էլ հու-

նա-լատինական են, ուստի վերջիններս ավելի կայուն են և փոփոխության քիչ են ենթարկվում: Դրան հակառակ՝ ռճաբանությունը, որպես ավելի նոր ժամանակների գիտակարգ, ղարգացման մեջ է և բնականաբար ավելի շարժուն է, ուստի այդ բնագավառի տերմինները նույնպես ավելի կենսունակ են ու մեծ մասամբ կերտվում են մայրենի լեզվի ընձեռած բառակազմական միջոցներով:

* * *

Վերջին տասնամյակների ընթացքում գրականագիտությունն ապրում է իր զարգացման մի նոր փուլ, առաջացել և առաջանում են նոր բնագավառներ (ինչպես՝ կինոյի և հեռուստատեսության մասին գրականությունը):

Հանդես եկող նոր երևույթները կյանքի են կոչում նոր պատկերացումներ ու հասկացություններ, որոնք, իրենց հերթին, պահանջ են ներկայացնում նոր բառային դրսևորումների՝ տերմինների: Գրականագիտական իրակությունների մասին անցյալի գիտելիքների խորացումը և նրանց նոր իմաստավորումը երբեմն անհամաձայնություն են առաջացնում հնում գոյություն ունեցող հասկացությունների համալիրի հետ:

Ավանդաբար գործածվում են բազմաթիվ տերմիններ՝ հաճախ ստանալով այլ իմաստ, ուստի առաջանում են տվյալ տերմինների բազմիմաստություն և զուգահեռ ձևեր:

Ժամանակակից հայ գրաքննադատական գրականության մեջ առատորեն գործածվում են մի ժամանակ հնացած համարվող գրականագիտական տերմիններ, որոնք կիրառությունից աստիճանաբար դուրս են մղում իրենց օտար համարժեքները, ինչպես՝ ֆնառալան (լիրիկական), կատակերգություն (դրամեդիա), ռդրեգություն (տրագեդիա) և այլն: Կամ՝ հաշառակը, երևան են գալիս անհարկի, չհիմնավորված նորաբանություններ, նոր տերմիններ՝ ստեղծելով անորոշ վիճակ գրականագիտական տերմինաբանության մեջ, նաև անորոշություն որոշ գրականագիտական հասկացությունների ըմբռնման մեջ, որի հետևանքով առաջանում է շփոթություն համապատասխան տերմինների գործածության ժամանակ:

Արտասահմանյան որոշ բանասերներ առաջ են քաշում այն դրույթը, որի համաձայն այնքան մի գիտություն լոկ սահմանված տերմինաբանություն է: Այսպիսի պնդումը, իհարկե, ունի ձևական իմաստ, սակայն կասկածից վեր է, որ լավ սահմանված տերմինների համակարգ անհրա-

ժեշտ է յուրաքանչյուր գիտաճյուղի համար և, անշուշտ, նրա արդյունավետ զարգացման պայմաններից մեկն է:

Գիտության այս նշանալի քայլի բնագավառի տերմինակերտման աշխատանքն ընդհանուրի գործն է, որը պահանջում է, առաջին հերթին, փոխըմբռնում: Եթե ամեն մի հոգևածագիր, ուսումնասիրող ինքնակամ և ազատորեն նոր իմաստներ ներմուծի ցանկացած տերմինի բովանդակության մեջ, անխուսափելիորեն կառաջանա տերմինի բաղմամաստություն, հետևաբար խառնաշփոթություն՝ նրա գործառության ոլորտում:

Գրականության պատմության, քննադատության և տեսության հարցերը շոշափող գրականության մեջ գործածվում են բազմաթիվ տերմիններ, որոնց պարզորոշ, հստակ բացատրությունը, սահմանումը չի ձևակերպված, ինչպես՝

Արձակ տերմինը, թվում է, թե շատ հասկանալի է, թե՛ գիտական և թե՛ գրական լեզվում ունի ճիշտ և որոշակի կիրառություն, սակայն բառարաններում բացատրվում է տարբեր ներպ և գիտական որոշակի սահմանում չունի: Ս. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանում» արձակ բառի տաղաչափական, գրականագիտական իմաստը բացատրված է այսպես՝

Տաղաչափության պահանջներից ազատ, ոչ տաղաչափորեն գրված: Հկո. ոտանավոր, տաղաչափական:

Ինչպես տեսնում ենք, բացատրված է արձակ տերմինի ածականական կիրառությունը: Իսկ «Գրականագիտական տերմինների համառոտ բառարանում» բացատրված է միայն դոյական իմաստը.

Արձակ, պոզա—գեղարվեստական երկ, որ շարադրված է սովորական, ազատ կազմություն ունեցող, և ոչ թե շափական, շափածո խոսքով:

«Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանում» թեև կրկնվում է Ս. Մալխասյանցի բացատրությունը, բայց ավելացված է մի նոր, հավաքական իմաստ:

2. ա., գ. Տաղաչափական պահանջներից ազատ, ոչ-շափածո (գրվածք): 3. գ. Ոչ-շափածո գրականություն, արձակագրություն:

Արձակագրություն տերմինը բացակայում է Ս. Մալխասյանցի և հիշված գրականագիտական բառարաններում, իսկ «Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանում» կրկնվում է արձակ տերմինի երկրորդ նշանակության բացատրությունը, այն է՝

Արձակ, ոչ-շափածո գրականություն:

Միայն էդ. Զրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի «Գրականագիտական բառարանում» է, որ տրված է ընդարձակ, գրականագիտական բացատրություն՝ «գրական-գեղարվեստական ստեղծագործության նառնման երկու հիմնական ձևերից (արձակ և չափածո) մեկը: Արձակի մեջ բացակայում են չափածոյի ռիթմական միավորները (ոտք, անդամ, բանաստղ, տուն), շարադրանքը զարգանում է ազատ, բնական կարգով»:

Բանաստեղծություն տերմինը բացակայում է գրականագիտական համառոտ բառարանում, իսկ Ս. Մալխասյանցի բառարանում բացատրված է.

1. Ստեղծագործություն խոսքի միջոցով, գեղարվեստորեն՝ պատկերավոր կերպով միտքը արտահայտելու արվեստ: 2. Գրականության ընդարձակ ճյուղ, որ գեղարվեստական կերպով պատկերացնում է կյանքը, արտահայտում է մարդկային հոգու գաղափարական ձգտումները: 3. Տաղաչափական գրվածք: Հկո. Արձակ: Այս վերջին իմաստը Ս. Մալխասյանցը համարում է «Անճիշտ՝ բայց հաճախված գործածություն»:

Բանաստեղծություն տերմինը ավելի ամփոփ և սեղմ է բացատրված ԺՀԼԲԲ-ում.

1. Չափածո գեղարվեստական երկ: 2. Գեղարվեստական չափածո գրվածքների ամբողջությունը:

Սակայն այս բառարանում անտեսված է մի այլ, գուցե ոչ շատ գործածական իմաստ, այն է՝ «բանաստեղծելու» իմաստը, օր. «Բանաստեղծությունը նրա տարերքն է»:

Նման ոչ որոշակի, թերի, միակողմանի բացատրություններ են տրված տարբեր բառարաններում նաև հետևյալ տերմիններին. Գրող, հեղինակ, մատենագիր, դյուցազներգություն, դյուցազներգ, էպոպեա, պատմվածք, պոեզիա, վեպ, վեպիկ, վիպակ, վիպերգություն, վիպասանություն և այլն:

Նույնպիսի երևույթ նկատվում է ոչ միայն հայ գրականագիտական տերմինների, այլև ռուսերեն տերմինաբանության մեջ: Այդ հարցը բազմիցս արծարծվել է գրական-տեսական մամուլում և բանավեճերի ընթացքում: Այստեղից բխում է հայերեն գրականագիտական տերմինների հավաքման, հետազոտման և տերմինարանի հրատարակության խնդիրը:

Գրականությունը, գրական իրավություններն ու տեսակները հաջ-
բանասիրության մեջ վաղուց են դարձել հետաքրքրության և ուսումնա-
սիրության առարկա:

Գրերի գյուտից հետո ստեղծվեցին թարգմանական ու ինքնուրույն
բազմաթիվ արժեքավոր աշխատություններ՝ նվիրված կրոնի, փիլիսո-
փայության, տրամաբանության, դավանաբանական տարբեր խնդիրների
և գիտության այլ ճյուղերին վերաբերող հարցերի քննությանը:

Ինչպես հայտնի է, դեռ հին հույները ամենից առաջ ու խոր զբաղ-
վեցին գրականության ու նրա տեսության հարցերով: Սակայն նրանց
երկերում գրականության իրավություններն ու համապատասխան տեղ-
միջնները ուսումնասիրվում էին քերականության, ճարտասանության
հարցերը քննելիս:

Գրականությունը (մատենագրությունը) ընդգրկում էր գրավոր ար-
տահայտված ամեն ինչ՝ փիլիսոփայության, քերականության, կրոնի,
պատմագրության, ճարտասանության խնդիրները ներկայացնող ու քննող
աշխատությունները, թղթերը: Ուստի գրականագիտական հայերեն առա-
ջին տերմինները հանդես են գալիս նախ՝ ճարտասանական և քերակա-
նական թարգմանական ու ինքնուրույն երկերի մեջ:

ՀԱՐՏԱՍԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՀԱՅ
ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏՆՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

V դարում Սահակ Պարթևի և Մեսրոպ Մաշտոցի կրտսեր աշակերտ-
ներն սկսեցին հունարենից թարգմանել քերականության, ճարտասանու-
թյան, փիլիսոփայության և արվեստի վերաբերյալ բազմաթիվ երկեր,
դասագրքեր և մեկնություններ:

Թարգմանական աշխատանքին զուգընթաց, գրվեցին նաև ինքնու-
րույն երկեր և մեկնություններ, որոնց հեղինակները ստեղծեցին ու մշա-
կեցին գիտության լեզու, համապատասխան գիտաճյուղերի տերմինա-
բանություն:

Գիտելիքների հետագա զարգացմանը նպաստող նպատակներ
էին դպրոցական ուսուցումը, ճարտասանական արվեստի մշակումը,
գրականության և բանասիրության առօրյա կարիքների բավարարումը:

Նման նպատակ էր հետապնդում «Գիրք Պիտոյից»-ը⁷: Ուստի հա-
յերեն առաջին գրականագիտական տերմինները գրանցված են մեր մշա-
կույթի մի քանի տարբեր բնագավառների հիմնաքարը դնող մեծ պատ-
մահոր կողմից:

Հայերեն առաջին գրքերից է «Գիրք Պիտոյից»-ը: Հեղինակը իր աշակերտին ճարտասանական ուսումը ավանդելուց հետո, նրան վարժեցնելու նպատակով, հարկ է համարում օրինակներ կազմել և ավելացնել հունարեն բնագրում եղածին, իսկ գրքի վերնագիրը հունականի նմանությամբ դնել «Պետք» կամ «Պիտոյից»:

Գիրքը բաղկացած է տասը ճառից կամ գրքից, որոնց վերնագրերն իսկ հետաքրքրություն են ներկայացնում քննվող հարցի տեսակետից (պետք, խրատ, եղծումն, հասարակ տեղի, ներքողյան, պարսավ, բաղդատություն, բարառնություն, արտասանություն և գրություն): Այս հասկացություններն ու գրականագիտական իրավությունները քննության առարկա են դարձել միայն ճարտասանության տեսանկյունից, որպես ճարտասանական ձևեր: Հեղինակը նոր օրինակներ է բերում շրջապատող իրականությունից և բացատրում աշակերտին, սակայն այդ օրինակներն իրենց ոճով ու գրելաձևով շատ են տարբերվում հույն և լատին մատենագիրների ճարտասանական կանոններից: Գրքի մասերի վերնագրերն իսկ թվարկումն են այն տերմինների, որոնք մեզ համար մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում, քանի որ վերաբերում են նաև գրականագիտությանը:

Այսպիսով՝ հայ դպրության առաջին իսկ երկերում գործածված են գրականագիտական մի շարք տերմիններ: Փորձ է արվել սահմանելու ներքող, համեմատություն, բարառնություն և այլ հասկացություններ:

Պիտոյից գրքում թեև գրականագիտության տեսանկյունից չեն քննվում հիշված տերմինները, այնուամենայնիվ նա գրականագիտական տերմինների առաջին աղբյուրներից է, ուր գրանցված են մեզ հետաքրքրող բնագավառի հնուց ավանդված բազմաթիվ տերմիններ:

Գրականագիտական տերմինաբանության ստեղծմանն ու հարցստացմանը նպաստել են նաև քերականական երկերի թարգմանությունը և ձեռնարկների ստեղծումը: Ժամանակի քերականական աշխատությունները նույնպես մեծ արժեք են ներկայացնում տրամաբանության, փիլիսոփայության, արվեստի, գրականության և ընդհանրապես հայ հին մշակույթի պատմության համար:

Մեզ հասած առաջին ամբողջական քերականական աշխատությունը Դիոնիսիոս Թրակացու քերականության հայերեն թարգմանությունն է, որի թարգմանչի և հետագայում՝ մեկնիչների կողմից ստեղծվեց ու մշակվեց քերականական տերմինաբանությունը⁸, թեև մինչ այդ հայերը ունեին քերականական որոշ գիտելիքներ:

Մինչև Թրակացու քերականության թարգմանությունը «քերականություն» հասկացության համար գործածվում էր դպրություն բառը, հետագայում հունաբան հեղինակները այն փոխարինեցին քերականու-

քյուն բառով, իսկ դպիր, որ գործածվում էր նախապես «քերական»-ի իմաստով, հունարան հեղինակների երկերում փոխարինվեց ֆերթոլ բառով, որն ստացավ «քերական» և «բանաստեղծ» իմաստները:

Հնում ֆերականությունը շատ ավելի ընդարձակ բովանդակություն ուներ, այն ընդգրկում էր բուն քերականությունից բացի նաև բանասիրությունը և տաղաչափությունը:

Դպիրները՝ գրագետները ուսուցանում էին դպրություն՝ գրագիտություն: Աշակերտները գրել սովորում էին մոմած տախտակի վրա գրչի սուր ծայրով քերծելով-գրելով տառերը, որը յուրացնելուց հետո ջնջում էին: Այստեղից էլ ֆերել, ֆերական, ֆերականություն բառերը առնչվում են գիր, գրական, գրականություն բառերին: Դրականությունը նախապես նշանակել է գրավոր արտադրանք, գրվածքների՝ գրքերի ամբողջությունը:

Հայ հին քերականները, հետևելով հույների օրինակին, ֆերականություն բառը ստուգաբանել են «գրականություն»՝ գիր բառը բխցնելով ֆերել բառից, որից և ծագում է ֆերական և ֆերթոլ (քերդոլ) բառերի գործածությունը մեկը մյուսի փոխարեն:

Մինչև Դիոնիսիոս Թրակացու «Արվեստ քերականության» թարգմանությունը, «քերական» նշանակությամբ գործածվել են դպիր և գրամատիկոս բառերը, իսկ «քերականություն» իմաստով՝ դպրություն:

Թրակացու քերականությունը բաղկացած է բազմաթիվ գլուխներից ու հատվածներից, որոնցից գրականագիտության համար հետաքրքրական են «Յաղագս վերծանութեան», «Յաղագս հագներգութեան» և «Յաղագս ոտից» հատվածները:

Թրակացու քերականության հայերեն, թարգմանության մեջ հանդիպում են հունարեն համապատասխան գրականագիտական տերմինների հետևյալ պատճենումները. շարագրոլ (արձակագիր, մատենագիր, վիպագիր), շարագրած (շարագրություն, գրվածք, գիրք, պատմագրություն, մատենագրություն), շարագիր (նշանագիր, տառ), ենթադատություն (խոսքի իմաստը արտաբերելու հետ բաղդատելը), ռըբերգություն (եղերերգություն), կատակերգություն (ուրախ և ծիծաղելի բովանդակությամբ թատերագրական ստեղծագործություն), դամբանական (տխուր, թախծալի քնարական բանաստեղծություն), տաղ (բազմաթիվ իմաստներով՝ երգվող պատմվածք, ոտանավոր), տաղ (գեղարվեստական ստեղծագործության, ոտանավորի), ֆնարական ֆերդություն, ֆերթություն, ֆերթոլություն (բանաստեղծական ճյուղ); խանդաղատական (խանդաղատանքով, գուրգուրանքով լի, գթալի, թախծալի խոսքի, երգի մասին), հագներգություն (քերթված, տաղ, վեպ), հագներգոլ (վիպերգական բանաստեղծություններ քերթող երածիշտ կամ ասմունքող)՝

Թրակացու երկը քանի որ հունարենի քերականություն էր, և այն-
տեղ խոսվում էր հունարենին վերաբերող քերականական, լեզվական
հարցերի մասին, ուստի որոշ իմաստով դժվարհասկանալի, երբեմն և
անմատչելի էր հայ աշակերտների համար: Այդ իսկ պատճառով թարգ-
մանիչը և հետագա դարերում ապրած, այսպես կոչված, մեկնիչները
(Դավիթ փիլիսոփա, Անանուն մեկնիչ, Ստեփաննոս Սյունեցի, Գրիգոր
Մազիստրոս, Համամ Արեւելցի) ջանում են հունական բնագրի թարգմա-
նություն իրենց մեկնությունների մեջ բացատրել այն իրակությունները,
որոնք չեն սահմանված հույն հեղինակի կողմից և ավելի հասկանալի
դարձնելու համար բերում են օրինակներ ու կապում հայերենի հետ:

Մեկնիչներից առաջինը՝ Դավիթը, հունարեն էպոս բառը թարգմա-
նել է առաջ և տվել է սահմանումը: Վերջինս համընկնում է հույն հեղի-
նակների սահմանմանը, որոնք գրական սեռերը մեկնաբանելիս հիմնը-
վում էին Դիոնիսիոսի վրա: Դավիթի սահմանումը կրկնում են հետագա
հայ մեկնիչները՝ հավելումներով կամ լրացուցիչ բացատրություննե-
րով և օրինակներով:

Հոմերյան էպոսը երգել և տարածել են «Հոափսողները», որոնց եր-
գած երգերը կոչվում էին «Հոափսողիա», որ հունարեն բառացի նշա-
նակում էր «գավազաններգություն», իսկ Դավիթը հայերեն թարգմանու-
թյունը հարմարեցրել է հունարենի բովանդակությանը և համապատաս-
խանաբար թարգմանել հագնեբզություն և հագնեբզող:

Դավիթը խոսում է նաև «քերթողական արվեստի» մասին: Իսկ Մով-
սես Քերթողը ավելին՝ տարբերում է միմյանցից ֆերթություն, ֆերթողու-
թյուն և շարագրություն իմաստները: Քերթությունը վերաբերում էր
հատկապես չափածո երկերին՝ անկախ նրանց բովանդակությունից (դի-
ցաբանական թե պատմական): Վերջինները դիտվում էին որպես սեռա-
յին առանձնահատկություններ և նրանց տրվում էր առանձին անվանում:
Շարագրությունը վերաբերում էր արձակ երկերին, առավելապես Աստ-
վածաշնչին, իսկ ֆերթողությունը ուներ ավելի ընդարձակ բովանդակու-
թյուն և համանիշ է ֆեռականությանը, որը պետք է զբաղվի չափածո և
արձակ երկերի ուսումնասիրությամբ, ուրեմն՝ քերթությունն ու շարա-
գրությունը քերթողության ուսումնասիրության առարկան են:

Հստ Մովսես Քերթողի՝ ֆերթոլ նշանակում է նա, ով գիտե խոսքի
մասերը, դեմքերը և լեզուն: Ուրեմն, նախ նշանակել է այսօրվա իմաս-
տով «քերական», իսկ «բանաստեղծ» նշանակությամբ համապատաս-
խանում է հունարեն պոետես բառին:

Թրակացու քերականության մեջ հիշվում է «զքնարական քերդու-
թյուն ներդաշնակապես», ուր փնտրական տերմինը հունարենի բառացի
թարգմանությունն է, իսկ արտահայտությունն ամբողջությամբ՝ գուսա-

նական երգերն է ակնարկում: Օրինակ՝ Ստեփաննոս Սյունեցին «քնարական քերթության» տակ հասկանում էր գուսանական երգերը:

Երգիչ բառի «բանաստեղծ» իմաստը գալիս է հին ժամանակներից, որովհետև ինչպես հույների, այնպես էլ հայերիս մեջ սկզբնապես երգն ու երաժշտությունը անանջատ են հանդես եկել: Երգիչը միաժամանակ ստեղծագործող, բանաստեղծ էր: Սակայն, ըստ Դավթի, ֆեառական բանաստեղծությունը կամ ֆեթրությունը կազմում էր փիլիսոփայության մասը, որի բաղկացուցիչ մասերի մեջ դասվում էին («Գիրք սահմանաց») թվաբանությունը, երկրաչափությունը և աստղաբաշխությունը, որոնց ազգակից գիտակարգ էր համարվում երաժշտությունը, քանի որ դրանց հիմքում ընկած էր քանակը:

Ըստ Ստեփաննոս Սյունեցու՝ քերականությունը միայն ուղղագրության և ուղղախոսության ուսուցման միջոց չէ, այլև գրական ստեղծագործական աշխատանքի անհրաժեշտ նախապայման: Գրականությունն ու քերականությունը գտնվում են փոխադարձ կապի, փոխազդեցության մեջ: Քերականության մեջ կանոնների բացատրությունը կատարվում է գրական լավագույն երկերի հիման վրա, իսկ քերականությունը գրողին, ստեղծագործողին սովորեցնում է լավ, անսխալ գրել:

Սյունեցու կողմից գրականություն բառը ստանում է իմաստային շատ լայն ընդգրկում՝ մոտենալով ֆիլոլոգիա (բանասիրություն) իմաստին, որովհետև գրականությունը ոչ միայն գրական բոլոր երկերի ամբողջությունն է, այլև դրանց իմացումն ու քննությունը, իսկ քերականության իմաստը նեղանում է, այն գիտակցվում է որպես լեզվի ուսումնասիրություն, քանի որ Թրակացու աշխատության քերականական հարցերը քննող բաժինները Սյունեցին համարում է գրականության (բանասիրության) բաժիններ:

«Զրուցագրություն ըստ ներգոյս քերդողական եղանակս» բաժնում Սյունեցին խոսում է գրական տեսակների մասին: Նա կարևոր է համարում ոչ միայն «եղյալ»՝ իրական, այլև «ոչ եղյալ»՝ անիրական պատմությունները և ըբստ պիտակության, հագնեբգության և փոխաբերության» տարբերում առասպելների երեք տեսակ: Խոսվում է ողբերգություն, կատակերգություն, տաղ, ֆեառական ֆեթրություն, խանդաղառական, դամբանական, եկեղեցական և այլ տերմինների մասին, ուր հանդես է գալիս քնարերգության, ճարտասանության և քերականության փոխազդեցությունը: Սյունեցին նշում է վերոհիշյալ գրական տեսակների գործադրումն ու տարածվածությունը հայկական միջավայրում: Գիտնականները, քերականները ավելի ուշ շրջանում նույնպես անդրադարձել են գրական տեսակների և գրականագիտական այլ հարցե-

րին, ինչպես՝ Գրիգոր Մագիստրոսը, Հովհաննես Երզնկացին, Առաքել Սյունեցին և այլք:

Գրիգոր Մագիստրոսը նույնպես պահպանում է քերականության լայն ըմբռնումը և քերականությունը նույնացնում է գրականության հետ, իսկ Հովհաննես Երզնկացին տարբերում է ոչ միայն ֆեքսություն (բանաստեղծություն), ֆեքսոլություն (լեզվի ծանոթություն, խոսքի մասերի ուսմունք), շառագրություն (արձակ) հասկացությունները, այլև քերականությունը՝ բերթողությունից: Քերականությունը բերթողության գործադրումը, կիրառումն է գրականության մեջ, այսպես է պատկերացնում Երզնկացին քերականության և գրականության կապը: Իսկ Առաքել Սյունեցին քերականությունը կապում է երաժշտության ու ճարտասանության հետ: Նա պարզաբանում է նաև այն հարցը, թե ինչու է քերականությունը նաև առասպելաբանություն կոչվում:

Տաղաչափության տերմինների ստեղծումն ու զարգացումը նույնպես կապվում է մեր դպրության հին շրջանի հետ, քերականական աշխատությունների, առանձնապես Դիոնիսիոս Թրակացու քերականության թարգմանության և մեկնությունների հետ:

Թրակացու Քերականության թարգմանիչը ջանացել է քերականական գիտելիքների հետ զուգահեռաբար հայ ընթերցողին ծանոթացնել հունական դասական տաղաչափության տարրերին ու արվեստին (հավելվածի «Յաղագս ոտից» հատվածում): Այս հատվածի թարգմանության ընթացքում նա թարգմանել ու կերտել է հայերեն տաղաչափական տերմիններ՝ դրանով հիմք դրել նաև հայերեն տաղաչափության տերմինաբանության:

Մեզ հետաքրքրող հատվածը վերնագրված է «Յաղագս ոտից», որովհետև հունական տաղաչափության համակարգի հիմքը վանկն է, որի թվով որոշվում էին տաղաչափության միավորները՝ «ոտքերը»:

Թրակացու Քերականության թարգմանիչ՝ հունարենից թարգմանած, պատճենած նյաժ կերտած տաղաչափական տերմիններն են՝ ուտֆ (տաղաչափության միավոր), համբույբ (երկվանկ ոտք, քառամանակ), ստեղն (եռվանկ ոտք, քառամանակ), մեծասառ, մեծավերջ, անգայտ, վերջատանջ, ֆոլաբոբ, ֆոլաշավտ, հավեղ, ավառեղ, ներգև, սոնֆ:

Թրակացու Քերականության թարգմանիչ կերտած գրականագիտական և տաղաչափական բազմաթիվ տերմիններ գործածական են նաև ժամանակակից գրականագիտության մեջ:

Գրիգոր Մագիստրոսը նույնպես զբաղվել է տաղաչափության հարցերով: Նա համեմատության մեջ է դնում հունական և արաբական տաղաչափությունը և հանգում այն եզրակացության, որ տաղաչափու-

թյան օրինաչափությունը, որպես ներդաշնակության արտահայտության մի ուրույն ձև, իր մեջ պարունակում է մաթեմատիկական տարրեր:

Հին շրջանում հայ իրականության մեջ քնարական գերթությունը առավելապես եղել է կրոնական բովանդակությամբ (շարականներ), իսկ աշխարհիկ բանաստեղծությունը ներկայացնում էին գուսանական երգերը (հայրեններ): Մինչև XIV դարը հունարենից գեղարվեստական երկեր չէին թարգմանվում, միայն «Գիրք սահմանաց»-ի մեջ բերված են Թեոդինեոսի բանաստեղծությունները: Հույն դասական հեղինակները մոտք են գործել հայ գրականության մեջ Փիլոն Եբրայեցու, Նոննոսի երկերի թարգմանությունների միջոցով, ուր հիշվում են Հոմերոսը, Հեսիոդոսը, էսքիլոսը, Եվրիպիդեսը, Պինդարոսը:

Այսպիսով, «Գիրք Պիտոյից»-ի հեղինակը և Թրակացու քերականության թարգմանիչն ու մեկնիչները քննեցին տարբեր ու բազմաթիվ հարցեր և ըստ անհրաժեշտության ստեղծեցին գրականագիտական առանձին բաժինների (գրական տեսակների, բանաստեղծական արվեստի, տաղաչափության) հայերեն տերմիններ, որոնցից շատերը պահպանվել և ավանդաբար անցնելով՝ գործածական են նաև այժմ: Այդ աշխատանքը արվում էր, գրականագիտությունը դիտելով քերականությունից չանջատված բնագավառ, որից բխում է ժամանակին գործածված տերմինների բազմիմաստությունը: Բանասիրական, այդ թվում և գրականագիտական տերմինաբանությունը որպես ինքնուրույն համակարգ առանձնացավ միայն քերականությունը բանասիրությունից անջատվելուց հետո:

Դրականագիտությունը, որպես առանձին և ինքնուրույն գիտաճյուղ, ուսումնասիրության նյութ է դառնում հատկապես XIX դարում:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ

Ռուս իրականության մեջ ավելի շատ փորձեր են արվել գրականագիտական տերմինների բառարան կազմելու ուղղությամբ: Դեռ XIX դարի առաջին քառորդում լույս է տեսել Ն. Ֆ. Օստոլոպովի «Словарь древней и новой поэзии» բառարանը երեք հատորով:

Տասը տարի անց հրատարակվում է «Опыт литературного словаря» աշխատանքը, որի մեջ գրականագիտական տերմինների շարքում բացատրվում են նաև լեզվաբանական ու քերականական հասկացություններ: Սակայն այս բառարանը չի կարելի համեմատության մեջ դնել նախորդի հետ: Օստոլոպովի հիշված բառարանը ցայսօր չի կորցրել իր պատմական արժեքը:

1925 թ. լույս է ընծայվում «Словарь литературных терминов» բառարանը, որն արտացոլում էր այդ շրջանում գրականության ու գրականագիտության տերմինաբանության ասպարեզում տիրող անկայունության ու խառնաշփոթությունը: Բառահոգվածները կազմող հեղինակների տեսական տարածայնություններն իրենց կնիքն են դրել տերմինների բացատրությունների ու սահմանումների վրա:

1940 թ. հրատարակվեց Ա. Պ. Կվյատկովսկու «Словарь поэтических терминов» բառարանը: Լայն տարածում գտավ 1951 թ. հրատարակված Լ. Ի. Տիմոֆեևի և Ն. Վենգրովի «Краткий словарь литературоведческих терминов» բառարանը, որը վերահրատարակվեց 1952 թ.: Այս բառարանը թարգմանվել է շատ ժողովուրդների լեզուներով՝ ՍՍՀՄ-ում և արտասահմանում: Նման և նույն նպատակը հետապնդող բառարան 1961 թ. լույս է տեսել Կիևում (Վ. Մ. Լեսիկ և Օ. Ս. Պոլիկեց, Короткий словник літературознавчих термінів):

1974 թ. լույս տեսավ Լ. Ի. Տիմոֆեևի և Ս. Վ. Տուրաևի կազմած ու խմբագրած «Словарь литературоведческих терминов» ընդարձակ բառարանը, որը պարունակում է 600-ից ավելի տերմին:

Այս բոլորին կարելի է ավելացնել սովետական առաջին «Литературная энциклопедия»-ում (1926—1939 թթ., հրատարակությունը չի ավարտվել), Մեծ և Փոքր հանրագիտարաններում, երեք հատորանոց հանրագիտական բառարանում (1953—1955 թթ.) և 9 հատորանոց «Краткая литературная энциклопедия»-ում (1962—1978 թթ.) տեղ գտած գրականագիտական իրակություններին վերաբերող բառահոգվածները:

Մեծ թվով գրականագիտական տերմինների տեղեկատվությունը և բառարաններ են հրատարակվել արտասահմանում, հատկապես 50-ական թթ. և վերջին տարիներին: Այդ բազմաթիվ և տարբեր ծավալի տեղեկատվությունն ու բառարանները, ներառյալ նաև ռուսերեն տերմինարանները, հետապնդում են ուսուցողական նպատակներ, որոշ դեպքերում տալով նույնիսկ տվյալ տերմինի ծագման և զարգացման պատմությունը, հաճախ նշում են տերմինի տարբեր գործածությունները, բայց ոչ տվյալ բնագավառի տերմինների կանոնավորման, միօրինակացման նպատակով¹⁰:

Հայ իրականության մեջ մինչ այդ գրականագիտական տերմինների բառարան հրատարակելու փորձ չի արվել, ուստի Լ. Տիմոֆեևի և Ն. Վենգրովի «Գրականագիտական տերմինների համառոտ բառարանի» հայերեն հրատարակությունը առաջին փորձն է. այն ռուսերեն երկրորդ հրատարակությունից որոշ հավելումներով և կրճատումներով փոխադրել են Հ. Հայրապետյանը և Գ. Պարիսը՝ միջնակարգ դպրոցի աշակերտների

համար որպես ձեռնարկ: Այս բառարանի հրատարակումը շատ օգտակար գործ էր, որովհետև դա իր տեսակի մեջ առաջինն է մեզանում: Հեղինակները, անշուշտ, շնորհակալ գործ են կատարել, փոխադրելով այս բառարանը, որը նրանք ոչ միայն թարգմանել են, այլև մասամբ իրենց սեփական, հեղինակային խոսքն են ավելացրել: Բացի բառացանկում կատարած փոփոխություններից (ավելացրել են հայ մատենագրությանն ու գրականությանը առանձնահատուկ երևույթներ արտահայտող տերմիններ), նրանք փոփոխել, այսպես ասած, հայացրել են նաև բառահոլմածները, որը և պետք է համարել հայերեն բառարանի առավելություններից ամենահիմնականը՝ ուսերեն բնագրի համեմատությամբ¹¹:

Ավելի մեծ ուշադրության է արժանի 1972 թվականին լույս տեսած էդ. Զրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի կազմած «Գրականագիտական բառարանը»՝ Զրբաշյանի ընդհանուր խմբագրությամբ:

Բառարանի շատ սեղմ բնութագրումը տրված է «Երկու խոսքում», ուր կարդում ենք. «Ներկա բառարանը պարունակում է գրականագիտության առավել կարևոր և հաճախակի հանդիպող տերմինների բացատրությունը և ներկայացնում է գրականության տեսության, իբրև գիտության, հիմնական հասկացությունների համակարգը»:

Բառարանն ընդգրկում է շուրջ հինգ հարյուր տերմին ու հասկացություն, որոնք բացատրված են հիմնականում հայ գրականության նյութի հիման վրա, և հասցեագրված է 8—10-րդ դասարանների աշակերտներին, սակայն լինելով այս կարգի առաջին ինքնուրույն գործը հայ իրականության մեջ, կարող է օգտակար լինել նաև ընթերցող լայն շրջաններին: Մի շարք բառահոլմածներ կրում են հանրագիտարանային բընույթ, գրական որոշ իրավություններ, հասկացություններ ունեն զուգահեռ անվանումներ: Ուստի հայ գրականագիտական տերմինների միօրինակացման նպատակով տողերիս հեղինակը կազմել է տերմինարանի նախագիծ վերը հիշված գրականագիտական բառարանի հիման վրա, ուր փորձ է արվում զուգահեռ տերմիններից ընտրել մեկը, տալ հասկացության սահմանումը և ուսերեն համարժեքը:

1980 թ. լույս տեսավ էդ. Զրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի կազմած «Գրականագիտական բառարանի» երկրորդ, լրացված և վերամշակված հրատարակությունը:

Հեղինակները բառարանի բառացանկը համալրել են շուրջ երեք տասնյակ բառահոլմածով՝ ժամանակակից գրականագիտության նորագույն հասկացություններով ու տերմիններով, օրինակ՝ երկաշառ, էկրանավորում, էսսե, շեշտակում, պատմողի կերպար, ռիթմական արձակ, տիպարաճանկան կապեր և ընդհանրություններ և այլն: Աշակերտների և ընդհանրապես ընթերցողի գրականագիտական գիտելիքները հարստաց-

ներու նպատակով ներմուծված են գրականության հին, ինչպես նաև հետագա շրջանին վերաբերող հասկացություններ և տերմիններ, որոնք դուրս էին մնացել բառարանի առաջին հրատարակությունից, ինչպես օրինակ՝ այնդոս, բարդ, բուֆոնդ, գեոգրիկներ, էսպարեսիոնիզմ, միենգեր, պրաստդիա, ռոկոկո, ստրուկտուրալիզմ, տետրալոգիա, ֆարլիո և այլն:

Սույն գրականագիտական բառարանի մեծ արժանիքն այն է, որ հեղինակները գրականագիտական հասկացությունները բացատրում են հիմնականում հայ գրականության նյութի հիման վրա, զուգահեռներ են անցկացնում բացատրվող գրական իրավության և հայ գրականության մեջ նրա դրսևորման ձևերի միջև: Ավելին՝ նրանք ջանացել են ներկայացնել հայ գրականությանը և ժողովրդական բանահյուսությանն առանձնահատուկ գրական ըմբռնումներն ու գրական տեսակների անվանումները:

«Գրականագիտական բառարանը» կոչված է լրացնելու միջնակարգ դպրոցում գոյություն ունեցող այն բացը, որ հնարավոր չէ դասավանդել գրականության տեսության հատուկ առարկա, ուստի պարունակելով գրականագիտական առավել կարևոր և հաճախակի հանդիպող տերմինների բացատրությունը, բառարանը ներկայացնում է գրականության տեսության, իբրև գիտության, հիմնական հասկացությունների համակարգը և կարող է կատարել ձեռնարկի դեր:

Գրականագիտական տերմինաբանության կարգավորման և նորմավորման մեջ մեծ դեր ունի Հայկական սովետական հանրագիտարանը, որը հրատարակվում է 1974 թվից: Հանրագիտարանը պետք է իր վերջնական խոսքն ասի գրականագիտական տերմինների ճշգրտման և նորմավորման, գոյություն ունեցող զուգաբանությունների վերացման գործում:

Հիշատակության արժանի է Ֆ. Հ. Խլիաթյանի կազմած «Ոճաբանական տերմինների բառարան-տեղեկատուն» (Երևան, 1976), որն «ամփոփում է հին և նոր ժամանակների հայ քերականագիտության, ճարտասանության, գրչության արվեստի, գրականագիտության մեջ գործածված այն բոլոր տերմինները, որոնք ոճաբանական բնույթ ունեն կամ առնչվում են դրան»:

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ XIX ԴԱՐՈՒՄ ԵՎ XX ԴԱՐԱՍԿՋՐՈՒՄ

Տակավին անցյալ դարի երկրորդ քառորդում գրական ժանրերի, տաղաչափության և ոճագիտության բազմաթիվ հարցեր զբաղեցրել են հայ մտավորականներին:

Մի թիվ բարյան վարդապետ էդուարդ Հյուրմյուզյանը աշակերտության պահանջները հոգալու, նրանց գրականագիտական գիտելիքներ հաղորդելու նպատակով, գրել է այս ասպարեզում առաջիններից հայ իրականության մեջ «Առձեռն բանաստեղծություն» ձեռնարկը¹²։ Գրքում հարցու պատասխանի ձևով խոսվում է գրականագիտական հարցերի մասին. գրական իրակությունները բացատրվում են, ունեն հարուստ ցուցադրական նյութ հունական, եվրոպական և հայ գրականությունից։ Վերջում տրված է անվանացանկ, որը փաստորեն գրականագիտական տերմինների ցանկ է (շուրջ 50 անվանում)։

Գիրքը կազմված է ըստ դասերի. տրվում է հարցը, օրինակ՝ «Զի՞նչ է տաղաչափություն», ապա պատասխանը՝ «Բան բաղկացնալ շափամբ ոտից կամ վանկից» (1)։

Տաղաչափական, ոճագիտական, գեղագիտական և այլ իրակությունները ներկայացվում և ուսուցվում են ոչ լրիվ դասակարգված ձևով, թեև ներքին որոշ դասակարգում նկատվում է։ Այսպես օրինակ՝ սկզբում բացատրվում են տաղաչափական տերմինները (ոտ, շափ, անդամ, շեշտ, հանգ, ամանակ, հարաշեշտ և նախաշեշտ բառեր և այլն)։

Մի շարք ոճագիտական տերմիններ բացատրելուց հետո (բացադարձություն, բացականչություն, փոխաբերություն, նմանություն և այլն) խոսվում է վսեմի, վսեմության մասին, տրվում է գեղեցիկի սահմանումը, ապա վսեմի և գեղեցիկի տարբերությունը, բանաստեղծական (քերթողական) լեզվի և ճարտասանական լեզվի տարբերությունը և այլն։

Հաճախ հարցը փոխվում է խնդրանքի, օրինակ. «Տո՛ւր ինձ և օրինակս ինչ շափազանցութեան քերթողականս» և ապա պատասխանում է, օրինակներ է բերում, երբեմն էլ ձևակերպում կամ բացատրում. «Այն՝ զոր քնարաւ կամ այլովք նուագարանօք մարթ է երգել. և կոչի սա տաղ կամ գանձ. և քառեակ աղգք են սորա» (91)։

Գրական ժանրերից բացի, տարբերակված են նաև նրանց ենթատեսակները, օրինակ՝ տաղերի տեսակներից բարոյական և իմաստասիրական տաղեր, խնջայֆի, հանդիսից տաղեր կամ երգեր և այլն։

Դյուցազնական վեպի պայմաններն է համարում «միությունը», այսինքն՝ սյուժեի միասնությունը, ապա «ամբողջությունը»։ Ինչպես տեսնում ենք, խոսվում է նաև ստեղծագործության ներքին կառուցվածքի և նրա մասերի միասնության մասին։ Գնահատելով գրողի արվեստը, հեղինակը զուգահեռներ է անցկացնում Հոմերոսի և Վիրգիլիոսի ստեղծագործությունների միջև, այսպիսով՝ դուրս գալով գրական ժանրերի տեսության քննության սահմաններից, Հյուրմյուզյանը աշակերտներին տեղեկություններ է տալիս հունահռոմեական և արևմտաեվրոպական անվանի հեղինակների մասին. հրապարակի վրա եղած կարծիքները վերա-

շարադրելով՝ նա հայտնում է իր կարծիքը, որը հաճախ չի համընկնում ալլոց կարծիքներին: Գաղափար է տրվում ժամանակի և տեղի միասնության մասին, ողբերգության մասերի՝ արարվածների, բովանդակության, գործող անձերի վերաբերյալ: Սեղմ և դիպուկ բնորոշումներ են տրվում առանձին ազգային գրականություններին, գրողներին. շարադրված են ողբերգության և կատակերգության կանոնները, նշվում է, թե ո՞ր ժանրը ի՞նչ տաղաչափությամբ է գրվում և այլն:

Հետաքրքրական են հեղինակի բնորոշումները. օրինակ՝ Բենաբա-նուրյունը բնորոշում է այսպես. «դատել ինչ գրատրական ըստ կիրթ ախորժակաց, և ընտրել զհանգամանս յատարելութեանց նորա և թերութեանց» (189), իսկ «ախորժակք մտաց», այսինքն՝ ճաշակը ինչպես են կրթում հարցին պատասխանում է. «մտադիր վերծանութեամբ քաջաց բերթողաց, և խորազնին տեսութեամբ ընտիր օրինակաց» կրթում են «մտաց ախորժակք» (188), ապա թվում է պայմանները, հարցերը, պահանջները, որ քննադատը պետք է ներկայացնի քննարկվող բերթությանը, ըստ ժանրերի:

Փորձում է գրականության պատմության շրջանաբաժանում կատարել, տարբերակելով՝ «հինք կամ նախնիք» և ժամանակակիցները «արդիք»:

Ամբողջ դասընթացը ամփոփված է 27 դասերի մեջ: Շատ գնահատելի են հեղինակի ջանքերը հին և եվրոպական հեղինակների ստեղծագործություններից մեջբերվող հատվածները իր իսկ թարգմանությամբ տալու ուղղությամբ, քանի որ դրանց մի մասը անմատչելի էր ընթերցողին՝ հայերեն թարգմանության բացակայության պատճառով:

Հյուրմյուզյանը առաջիններից էր, որ ի մի բերեց գրականագիտական, հոետորական տերմինաբանությունը, որից սերվում են ոճագիտական բազմաթիվ տերմիններ և փորձեց սահմանել, բացատրել դրանք աշակերտներին մատչելի ձևով, սակայն, ցավոք սրտի, լեզվի՝ գրաբարի պատճառով ձեռնարկը մատչելի էր սահմանափակ թվով ընթերցողներին:

Գնահատելի է նույն հեղինակի «Առձեռն ճարտասանություն» ձեռնարկը¹³: Այս գիրքը ևս հարց ու պատասխանի ձևով տեղեկություններ է տալիս ճարտասանության տարրերի (ալլաբանություն, ալեիլադրություն, բաղդատություն, բացականչություն, բացադարձություն, դիմառություն, խելամտություն, հակադրություն, մակածություն, հառաջաբանություն, նկարագրություն, նմանություն, շրջաբանություն, չափազանցություն, վերջաբան, փոխաբերություն, փոխանունություն, փոխառություն և այլն, շուրջ 100 տերմին) մասին: Հասկանալի է, որ որոշ տերմիններ հանդիպում են նաև «Առձեռն բանաստեղծության» մեջ, 11 տերմին (ալլաբանություն, անեծք, դիմառություն, նկարագրություն, նմանություն, շրջա-

բանություն, չափազանցություն, փոխաբերություն, փոխանունություն)։

Այն տերմինները, որոնք հանդիպում են երկու ձեռնարկներում, օրինակ՝ այլաբանություն, որը հնուց դիտվել է որպես ճարտասանության տարր, «Առձեռն բանաստեղծություն» գրքում չի բացատրվում, հարց էլ չի տրվում, իսկ ճարտասանության գրքում հարց է տրվում և պատասխանում է. «Բան ի բազում փոխաբերութեանց հիւսեալ. որպէս Շնորհալոյ այլաբանելն զվախճան եղբօր իւրոյ Գրիգորի կաթողիկոսի օրինակաւ նաւարկութեան» (56) և բերում է մեջբերում-օրինակը, իսկ «Առձեռն բանաստեղծության» մեջ հարցի փոխարեն խնդրում է «Տո՛ւր ինձ օրինակս այլաբանութեան քերթողականս», ապա պատասխանում է։

Բացատրվում են դիմառնություն, անեծք, երգիծանություն, խելամտություն, նմանություն, չափազանցություն, փոխանունություն և այլ ոճագիտական իրավություններ։ Օրինակ՝ «Զի՞նչ է դիմառնություն» հարցին պատասխանում է. «Նոյնպէս բացակայ կամ վախճանեալ անձանց, և կամ անշունչ և անզգայ իրաց մարդկօրէն խօսք» (76), իսկ «Առձեռն բանաստեղծության» մեջ՝ «Իմաստունն փոխանակ ասելոյ՝ թէ հուրն ոչ ևս այլէր, ասէ. «Երբեմն ընտանենայր բոցն, զի մի՛ այրիցէ» (75)։

Երգիծանությունը «Դժնդակ հեգնութիւն. զոր օրինակ. Վա՛հ որ քակէիր զտաճարն, և զերիս աւուրս շինէիր զնա. ապրեցո զքեզ, եթէ որդի ես Աստուծոյ՝ է՛ջ ի խաչէդ» (54), կամ՝ խելամտությունը «Ոչ ինչ ընդհատ ի փոխանունութենէ վարել զմասն փոխանակ բոլորի, զնիւթ փոխանակ իրին, զսեռ ընդ տեսակի, զեզական ընդ յոգնականի, և որ սոցին սակի ձևք» («Առձեռն ճարտասանություն», 51—52)։

Բերենք մի քանի համեմատություն երկու գրքերից.

Հ. Կարևոր իցէ քերթողի նկարագրութիւն

Պ. Նկարագրութիւն ոչ միայն կարևոր է յոյժ քերթողի՝ յամենայն ազգս քերթութեանց խառնեալ, այլ և ցոյց մեծ է հզօր երևակայութեան նորա և նովաւ հանճարք մեծամեծք զանազանին ի չափավորացն.

(«Առձեռն բանաստեղծություն», 62)։

Հ. Զի՞նչ է նկարագրութիւն

—. Յայտ յանդիման առաջի աշաց կացուցանել զիրն ստորագրութեամբ.

վասն որոյ պարտ է առաջի առնել զիրաքանչիւր մասունս իրին, զյարակից հանգամանրս, զպատճառս՝ այլովքն հանդերձ.

(«Առձեռն ճարտասանություն», 79)։

Այս ձևով բացատրվում, ուսուցվում են ոճագիտության բազմաթիվ տարրեր։

Բերենք մի քանի օրինակ ևս. «Հ. Զի՞նչ է դերանուևութիւն կամ շըր-
ջաբանութիւն»։ — Փոխանակ անուան ուրուք ա՛յլ ինչ հասարակ անուն
սեփականել։ Զոր օրինակ՝ փողն տարսոնեան, այսինքն՝ Պաւղոս» (Առ-
ձեռն ճարտասանություն, 58), իսկ «Առձեռն բանաստեղծության» մեջ.
«Տո՛ւր ինձ օրինակս շրջաբանութեան քերթողականս» Պ. Սաղմոսերգուն
փոխանակ ասելոյ (Սղմ. Հէ) թէ որդիք Եփրեմայ քաջ պատերազմողը
փախեան ի պատերազմէ, ասէ. Որդիք Եփրեմի, լիաձիգք և պնդաձիգք,
յաւուր պատերազմի կապարճս դարձուցին» («Առձեռն բանաստեղծու-
թյուն», 55)։

«Հ. Մեկնեա՛ ինձ գղոսա մի ըստ միշոցէ. և նախ թէ զի՞նչ է փո-
խաբերութիւն. — Փոփոխումն նշանակութեան բառից յայլ ըստ նմանու-
թեան կամ ըստ համեմատութեան։ Զոր օրինակ Լիճ լուսոյ Դոշել զաշս»
 («Առձեռն ճարտասանություն», 48) , իսկ «Առձեռն բանաստեղծությունում»
 «Տո՛ւր ինձ օրինակս փոխաբերութեան» «Պ. Վիրգիլ և Ովրատ փոխանակ
ասելոյ յենուզ գորթ ի ծառս, փոխաբերութեամբ ասեն ամուսնաւորել
կամ հարսնացուցանել գորթ ծառոց» (73)։ «Առձեռն բանաստեղծության»
 մեջ փոխաբերութեան վերաբերյալ առանձին հարց չկա, այլ՝ տեքստում
 օրինակների միջոցով բացատրվում է այսպես. «Եւ Ովրատիոս տօգոյն
 կոչէ զմահ, ի ձե փոխանունութեան տալով մահու զհանգամանս մեռե-
 լոյ կամ զդիական. և ոչ անդ զկայ առեալ, յաւելու ի ձե դիմառնութեան
 քերթողաբանել՝ զի նովին ոտամբ հարկանէ տօգոյն մահ զարքունիս և
 զհիւղ. գոր ի ճարտասանական ճառս արուեստակութիւն համարելի է»
 (59)։ «Փոխանունութիւն է յորժամ պատճառք դնին փոխանակ գործոյ,
 կամ գործ փոխանակ պատճառի, կամ պարունակեալ փոխանակ պա-
 րունակելոյն, և կամ հակառակն նորին, կամ ժամանակն փոխանակ
 անցից, և կամ սոցին սակի փոխադրութիւնք» («Առձեռն ճարտասանու-
 թյուն», 50)։

Նույն հեղինակը «Առձեռն դիցաբանութիւն կամ առասպելախառն
 վեպք զղից և զդիցադանց» գրքում¹⁴, որը դիցաբանության դասագիրք
 է, նախորդների նման դասերի, հարց ու պատասխանի միջոցով շարա-
 դրում է հունական աստվածների մասին առասպելները, սակայն հայկա-
 կան զուգահեռ անվանումների ու պաշտամունքների առկայության դեպ-
 քում նշում է նաև հայկական անվանումը, ինչպես օրինակ՝ Անահիտ-
 Արտեմիս, Արամազդ տես՝ Դիոս, իսկ Աֆրոդիտեի մասին խոսելիս նշում
 է «Ափրոդիս ըստ Յունաց, Վենուս ըստ լատինացոց, և ըստ Հայրամս
 Աստղիկ» (39—40) կամ՝ «Ո՞ւ էր Արտեմիս, Արտեմիս ըստ Յունաց, Տիա-
 նա ըստ լատինաց, և ըստ Հայրամս Անահիտ» (31), «Բազումք եղեն Հե-
 րակղէսք քաջամարտիկք, որպէս և մերս Վահագն վասն մեծամեծ քա-
 ջութեանցն կոչի Հերակղէս» (75)։

Այս գրքում մեզ հետաքրքրում է նաև «Զի՞նչ են առասպելք» հարցի պատասխանը, որով հեղինակը տալիս է առասպելի բացատրությունը. «Կեղծիք կամ յօդուածոյ վէպք զդից, որ և դիցաբանութիւն կոչի»:

«Հ. Ուստի՞» սկիզբն առին առասպելք.

Պ. Յանցից երեւեւաց՝ որ անցին յետ ջրհեղեղին յառաջին դարս, ի ցրուել որդւոց Նոյի յայլ և այլ կողմանս երկրի» (7):

Ամբողջ գիրքը շորս կարգ է, որի մեջ ամփոփված է 16 գլուխ:

Մեզ համար արժեքավորը և Հյուրմյուզյանի ծառայությունն այն է, որ նա առաջիններից էր, որը համախմբեց, մասամբ դասակարգեց մեզ հետաքրքրող բնագավառի տերմինները, որոնց ճշշող մեծամասնությունը կիրառվում է ժամանակակից գրականագիտության մեջ:

Հյուրմյուզյանի դասագրքերը, ասվեց, որ գրված են գրարարով և հրատարակվել են Վենետիկում, հետևաբար չէին կարող մատչելի լինել արեւելահայ աշակերտության համար: Ուստի ժամանակը և ուսումնական գործը պահանջ էին ներկայացնում նման ձեռնարկներ ունենալու նաև արեւելահայերեն: Եվ ահա անցյալ դարի վերջին, Թիֆլիսում, 1894 թվին լույս տեսավ Հ. Ճաղաբեգյանի «Բանահյուսության տեսություն» գիրքը, որը համակարգված մի ձեռնարկ է արվեստի, ոճագիտության, բանասիրության տեսության, գրականության տեսության առարկաների:

Այս հեղինակի ըմբռնմամբ՝ «Բանահյուսությունը անդրանիկ գեղարվեստն է. ժամանակով նա ամենից առաջ է երևան եկել» (7). «Սա յուր մեջ ամփոփում է մյուս բոլոր գեղարվեստների միջոցները: Բանահյուսության զենքը՝ մարդկային խոսքը, միևնույն ժամանակ թե՛ ձայն է և թե՛ պատկեր» (9):

Բանահյուսությունն ասելով հեղինակը նկատի ունի ամբողջ մատենագրությունը, որովհետև նա գրում է. «Բանահյուսության արդյունքները երկու մասի են բաժանվում՝ բանախոսական և բանաստեղծական» (11):

Բանախոսականը իրական կյանքի ու դեպքերի մասին պատմող գրականությունն է (Խորենացի, Փարպեցի, Սրվանձտյան, էմին, Պատկանյան և այլք). ինչպես տեսնում ենք, դեռևս պարզորոշ սահմանադատում չկա. պատմագրությունը, բանասիրությունը և բանագիտությունը դիտվում են որպես միևնույն բնույթի գիտություններ: Դրանք հակադրելով գեղարվեստական գրականությանը և բանաստեղծ-ստեղծագործողին, գրողին, քանի որ տակավին չեն տարբերակվում բանաստեղծն ու վիպասանը, գրում է. «Իրականությունից ուժգին տպավորվելով, բանաստեղծն յուր երեակայության ուժով ստեղծում է մի նոր աշխարհ՝ իդեալական աշխարհ»¹⁵, և բերում է Պոռչյանի, Սունդուկյանի, Բաֆֆու, Գամառ-Քաթիպայի, Պարոնյանի անունները:

Բանահյուսությունը (գրականությունը) հեղինակի ըմբռնմամբ ամ-

փոփում է ժողովրդի «բոլոր բանավոր և գրավոր վաստակները» (14): Հեղինակը գիտակցաբար է գործածում բանահյուսություն տերմինը, քանի որ «գրականություն բառը գաղափարը ամբողջովին չի արտահայտում» (14), որովհետև «Դա միայն գրավոր վաստակներն է ընդգրկում»:

Հեղինակը տարրորոշում է բանահյուսության բաղկացուցիչ մասերը, այդ նպակցությամբ նա գրում է, որ բանահյուսության տեսությունը որոշում է լեզվի օրենքները, լեզուն որպես «խոսուն գեղարվեստի զենք», որով զբաղվում է ոճի տեսությունը. «Բանախոսական վաստակների օրենքները» ուսումնասիրում է բանախոսության տեսությունը, բանաստեղծական վաստակների օրենքները վերաբերում են բանաստեղծության տեսությանը:

Ոճի տեսության բաժնում ոճը բացատրվում է այսպես. «Որևէ հեղինակի խոսքի բնավորությունը, լեզվի առանձնահատկությունները, արտահայտության այն եղանակը, որ միայն նրան՝ այդ հեղինակին է հատուկ, կոչվում է ոճ» (16), և ապա տարբերակում է լեզուն ոճից, «Լեզուն իրանով այն նյութն է ներկայացնում, որից հեղինակն յուր ոճն է կաղմում» (16), լեզուն ընդհանուր է, իսկ ոճը՝ անհատական, «յուրահատուկ է մի հեղինակի»: Ապա ոճի մեջ տեսնում է երկու կողմ՝ տրամաբանական և գեղարվեստական: Տրամաբանական կողմը խոսքի իմաստն է, գեղարվեստականը՝ ձևը» (17):

Խոսքի պարզությունը խաթարվում է հնարանության, նորաբանության, օտարաբանության, բարբառային, ժողովրդախոսակցական, տեխնիկական կամ մասնագիտական բառերի անտեղի գործածությունից:

Հեղինակը փորձում է բացատրել, սահմանել հետևյալ ոճագիտական հասկացությունները՝ հնաբանություն, նորաբանություն, օտարաբանություն, հուսարանություն, լատինաբանություն, ժողովրդական բառեր, տեխնիկական կամ մասնագիտական բառեր: Խոսում է ոճի առանձնահատկությունների, տեսակների, նախապայմանների մասին, օրինակ. «Ժողովրդական գրքերը աչքի են ընկնում ոճի պարզությամբ, իսկ մասնագիտական աշխատությունները, որոնք նշանակվում են բարձր դրությունների և պատրաստված ընթերցողների համար՝ ոճի ճշտությամբ» (24): Գեղարվեստական տեսակետից ոճից պահանջվում է երաժշտականություն և պատկերավորություն: Որպես երաժշտականության նմուշ բերված են Մ. Նալբանդյանից և Հ. Հովհաննիսյանից քառատողեր:

Տարբերում է սահուն ոճ, անհարթ, անտաշ ոճ, իսկ խոսքի կաղմության տեսակետից ոճը լինում է՝ հակիրճ, պարբերական և խոսակցական: Պարբերական ոճը ավելի գործածական է վարդապետական գր-

վածների մեջ» (29), իսկ «հակիրճի և պարբերականի մեջտեղն է բռնում խոսակցական ոճը» (29):

Ոճի տեսութայան բաժնի մեջ է մտնում տաղաչափությունը: «Բառերի կապակցությունից առաջանում է խոսքի երկու տեսակը՝ արձակ և շափածո կամ ոտանավոր» (29—30): Այս առիթով սահմանում է «խոսքը, որի մասերը շափով և թվով կոչված են, կոչվում է ոտանավոր»: «Ոտանավոր խոսք կազմելու արվեստը կոչվում է տաղաչափություն», իսկ «խոսքը, որի մասերը շափերի կամ թվերի տակ չէ, արձակ խոսք է կոչվում», այնուհետև տարրորոշում է երեք տեսակ տաղաչափություն՝ շափական, շեշտական կամ ձայնական և վանկական, ապա բացատրվում են յուրաքանչյուրն առանձին և բերվում են համապատասխան ցուցադրական օրինակներ հայ բանաստեղծներից:

Այս բաժնում բնականաբար խոսվում է տաղաչափական տերմինների մասին (հանգ, ոտք, հատած, վանկ), ոտքերի տեսակների (մեծասար, մեծավերջ, ստեղն, քողաղոտ և վերջատանջ), ոտանավորի տեսակների (հանգավոր կամ հանգական, անհանգ ոտանավոր), հանգի տեսակների (տկար, շափավոր, ճոխ, անանջատ, հյուսյալ, ընդհատ, գրկախառն, տարածամ հանգեր):

Ոճի պատկերավորության համար «հարկավոր են մակդիրներ, փոխակերպություններ և շրջաբանություններ» (45),—գրում է հեղինակը: Մակդիրների «նպատակն է» նպաստել խոսքի պատկերավորությանը: Այնուհետև խոսվում է փոխակերպություն, փոխաբերություն, այլաբանություն, փոխանունություն, խելամուտություն, չափազանցություն, հեզություն տերմինների մասին որպես ոճագիտությանը վերաբերող հասկացությունների անվանում, մինչդեռ, ինչպես տեսանք, Հյուսիսային դեռևս ճարտասանության մեջ էր քննում:

Շրջաբանությունը այնպիսի արտահայտություն է, որն արտահայտում է հեղինակի զգացմունքները, շեղվում խոսքի սովորական տրամաբանական կարգից. շրջաբանության տեսակներն են՝ դիմառնությունը, բացադաժությունը, կրկնությունը, լուծությունը, հակադրությունը:

Բանախոսության տեսություն բաժնում խոսվում է շարադրության (այսօրվա ըմբռնմամբ՝ խոսքի) մասին. «Մի որևէ առարկայի մասին մտքերի կարգավոր արտահայտությունը, լինի դա գրավոր, թե բանավոր, կոչվում է շարադրություն» (54), որը կազմված է ներքին կողմից՝ բովանդակությունից, արտաքին՝ փոխաբերական՝ մտքերի արտահայտության եղանակից (55): Երկի թեման անվանում է բնաբան, օրինակ՝ «Հեղինակի որոշած հայեցողության կետը կամ այն դադափարը, որ շարադրության հիմք է ընդունված, բնաբան (թեմա) է կոչվում» (54):

Ճաղարեքայանը ավելի պարզ ու մատչելի ձևով է բացատրում գրականագիտական իրականությունները, օրինակ՝ «Տարեգրությունը պատմության նախնական ձևն է» (68), «Պատմական հիշատակարան կոչվում է այն նշանավոր անցքերի նարգավոր պատումը, որոնց ինքը հեղինակը ականատես է եղել» (69), «Այն վաստակները, որոնց մեջ բացատրվում են նշանավոր մարդու ամբողջ կյանքը (ծննդից մինչև մահ) կազմող անցքերը, կոչվում են կենսագրություն» (72) և այլն:

Որոշ խառնաշփոթություն է նկատվում, երբ գրականագիտական իրողություններից բացի քննության առարկա են դառնում նաև այլ բնագավառների վերաբերող հարցեր: Օրինակ՝ խոսվում է գիտության մասին, որը շատ ավելի ընդարձակ իմաստային բովանդակություն ունի, և այն բացատրվում է այսպես. «Սխտեմատիկական բացատրությունն այն ամեն ճշմարտությունների կամ օրենքների, որոնք ընդգրկում են միատեսակ առարկաների նամ երևույթների ամբողջ դասը, ամբողջ ցեղը, կոչվում է գիտություն», հետո անդադարառնում է գիտության մասնաճյուղերին ու նրանց ուսումնասիրության ոլորտներին:

Այսբանից հետո միայն տրվում է «Բանաստեղծության տեսություն» բաժինը, որը բռնում է ամբողջ դասընթացի կեսը:

«Բանաստեղծական բոլոր վաստակները երեք կարգի են բաժանվում՝ վիպական, ֆեարական և դրամատիկական» (90): Վիպականի դեպքում «անկախ հեղինակի անձնական զգացումից—մենք ծանոթանում ենք արտաքին աշխարհի երևույթների և առարկաների հետ: Արտաքին աշխարհը հեղինակը բացատրում է մի անցքի միջոցով. իսկ բանաստեղծության մեջ պատկերացումն այն ամենի, որոնք հեղինակի մեջը չեն, այլ դուրսը՝ կոչվում է վիպական» (90):

Ճաղարեքայանը նկատի չունի սեռը, ինչպես հասկանում ենք այսօր: Քանի որ նա շարունակում է՝ «Քնարական բանաստեղծությունը բանաստեղծի ներքին աշխարհը, հոգեկան տրամադրություններն է երևան հանում» (91), իսկ «եթե բանաստեղծական վաստակի մեջ գործողություններով հանդես է գալիս մարդու կոիվն այն խոչընդոտների դեմ, որոնք նրա ձգտումների առաջն են դուրս գալիս, կոչվում է դրամատիկական» (91): Վերջինիս բնորոշ գիծը «կոիվն» է, այսինքն՝ հակադիր ուժերի պայքարը:

Սակայն միևնույն ստեղծագործության մեջ «կարող են լինել քնարական, վիպական և դրամատիկական տարրեր» (91):

Ապա ուսումնասիրության նյութ են ծառայում քնարական բանաստեղծության տեսակները, դրանք են՝ ներքող, երգ, եղբերեգ և երգիծաբանություն:

Ներքողն ունի իր ենթատեսակները, կախված այն բանից, թե

ո՞ւմ են գտվերգում: Օրինակ՝ «եթի երգի մեջ արտահայտվում է անսահման հարգանք, խոնարհամտության և նվաստության կրոնական ջերմ զգացմունք, կոչվում էր օրհներգություն» (97), իսկ այն երգը, որի մեջ «արտահայտվում էր խնդրություն՝ հետևանք մի նշանավոր հաղթության» կոչվում էր հաղթական երգ, կամ՝ «երբ երգի մեջ զգացմունքի հետ արտահայտվում էր և բարոյական-խրատական միտք, նա կոչվում էր փիլիսոփայական կամ հորացիոսյան երգ» (97) և այլն: «Մի որևէ նշանավոր անձնավորության մասին գրված ներբողը ուղերձ է ասվում» (98):

Խոսվում է երգի տեսակների մասին, սակայն անվանումները դեռևս կայուն չեն (պանդխտության, սիրային և այլ երգեր), ժողովրդական երգերի նմանությամբ (կարճ) գրվել են «գեղարվեստական երգերը», որոնք հայտնի են անակրեոնյան անունով:

Նդերերգը վշտի զգացմունք էր արտահայտում, իսկ այն, որ «հայրենասիրական զգացմունքներ էր գրգռում», դյուցազնական էր կոչվում (102):

Վիպական բանաստեղծության գլխավոր տեսակներն են՝ առասպել, հեփիաթ, վիպերգ, առակ, հովվերգ, պառերգ, ֆերիված, վիպակ և վեպ կամ վիպասանություն:

Հեփիաթը առասպելի փոփոխված ձևն է, առասպելի հերոս աստվածները այստեղ հասարակ մահկանացուներ են, սակայն դրանցում գերբնականը, բնության աստվածացման երևույթը պահպանվում է:

Քերթված կամ դասական վեպ է կոչում «բանաստեղծական այն վաստակը, որի նյութը ազգային կյանքի մեջ պատահած նշանավոր մի դեպք է, որտեղ երևում է ամբողջ ժողովրդի մասնակցությունը» (118): Օրինակ՝ «Թլիականը» և «Ողիսականը», հետագայում դրանց նմանությամբ հոռմեական բանաստեղծ Վիրգիլիոսը գրեց «էնեականը» (121):

Որոշ ձևակերպումներ լրիվ չեն, սպառիչ չեն, օրինակ՝ վեպը բացատրվում է հետևյալ կերպ. «Վիպական այն վաստակը, որտեղ ներկայանում է մարդկային որևէ կիրք յուր զարգացման ամբողջ ընթացքում» (125), իսկ վիպակի մեջ «կիրքը հանդես է գալիս յուր զարգացման մի որոշ շրջանում» (125): Վեպի մեջ հերոսը զարգացում է ապրում, փոխվում է, իսկ վիպակի մեջ մնում է նույնը. սրանք իհարկե պարզունակ բացատրություններ են: Մերենցի «Երկունք Թ դարուն» համարում է վիպակ, որովհետև նրա հերոսներ Հովնանն ու Գուրգենը վիպակի վերջում նույն մարդիկն են: Նշում է, որ մեզանում «սովորություն է դարձել թե՛ մեկին և թե՛ մյուսին վեպ ասել» (126):

«Բանաստեղծը վեպի հերոսի մեջ մարմնացնում է մի ամբողջ դասակարգի բնորոշ գծերը, նրա աշխարհայեցողությունը, զգացմունքները,

մտքերը, ձգտումները, սովորությունները և այլն: Այդպիսի հերոսը տիպ է կոչվում» (127), իսկ «Հանգամանքների բարդվելը, որ արգելք է լինում գլխավոր հերոսի ձգտումներին, կոչվում է հանգույց», «ամբողջ անցքի նպաստավոր կամ աննպաստ վերջավորությունը կոչվում է լուծումն» (128): Ինչպես նկատելի է, շատ չի տարբերվում ժամանակակից սահմանումներից, «Գրականագիտական բառարանում» կարդում ենք՝ «Հանգույց-սյուժեի բաղադրամասերից մեկը, որից սկիզբ է առնում բառերի զարգացումը» (ԳԲ, Երևան, 1980, 177) և «Լուծում, հանգուցալուծում-գրական երկի սյուժեի բաղադրամասերից մեկը: Լուծումը կերպարների փոխհարաբերության զարգացման զագաքնակետին հաջորդող փուլն է, երբ պատկերվող դեպքերն ու գործողությունները հանգում են իրենց ավարտին» (ԳԲ, 143):

Բանաստեղծ բառի «բան ստեղծող», «ստեղծագործող» իմաստն է հաստատում հետևյալ օրինակը, Ճաղարբեգյանը գրում է՝ «Դրամատիկական բանաստեղծը (թատերագիրը)», այսինքն՝ «պոետ» իմաստին զուգահեռ անցյալ դարավերջին տակավին գործածվում էր «ստեղծագործող» իմաստով ևս:

Նույն պատկերն է ներկայացնում բանաստեղծություն բառը, օրինակ, նա գրում է. «Դրամատիկական բանաստեղծությունն անձնավորությանց բնավորությունը գործողություններով է արտահայտում» (133) և այլն:

Նախաբանի փոխարեն գործածում է «կանխաբան», որը սակայն չմտավ հետագա գրականագիտական տերմինների համակարգի մեջ, օրինակ՝ «Երբեմն վաստակը սկսվում է կանխաբանով, որտեղ բացատրվում է հերոսի դրությունը մինչև նրա դրամատիկական դրության մեջ ընկնելը» (133):

Առասպել է անվանում, հավանաբար, ֆաբուլան, որը ձևակերպում է այսպես. «Բոլոր գործողությունների ամփոփումը, բոլոր գործողություններն ի միասին առած՝ առասպել է կոչվում» (133), «Առասպելը բազմաթիվ միջադեպերից է կազմված» (135):

Ճաղարբեգյանը զավեշտակաճի փոխարեն գործածում է ծիծաղական բառը: Օրինակ. «Նոր ողբերգության մեջ մարդ գործ ունի յուր կրքերի և շրջապատող հանգամանքների հետ, որոնք մարդուն ողբերգական և կոմիկական դրության մեջ կարող են դնել, որոնց մեջ սարսափելին ծիծաղականի հետ խառն է» (145—146):

Ինչպես նկատելի է, անցյալ դարավերջին, նաև XX դարասկզբին գրականագիտական բազմաթիվ տերմինների կիրառությունը կայունացած չէր, այդ է հաստատում նաև Հ. Առախեյանի՝ 1907 թ. Թիֆլիսում

լույս տեսած «Ձեռնարկ տարրական արամաբանության, հոգեբանության և բանահյուսության», ազգային դպրոցների պետքերի համար ձեռնարկը: Առաջաբանում նշվում են օգտագործված աղբյուրները. Սմիր-նովսկու բանահյուսության տեսությունը, Ֆիլոնովի բանահյուսության դասագիրքը, Գարագաշյանի համառոտ փիլիսոփայությունը և Այտըն-յանի «Քննական քերականություն արդի հայերեն լեզվի» գրքերը, նաև՝ Լիվանովի «Учебный курс теории словесности», С. Петербург, 1905:

Առաքելյանի սույն ձեռնարկի երկրորդ մասն է կազմում «Տարրերք բանահյուսության»-ը: Վերջինս բնորոշվում է այսպես. «Բանահյուսու-թյունը գիտություն չէ, այլ արվեստ» (էջ 69), որն է՝ «խոսքերի հյու-սումն» (70):

Քանի որ հեղինակը օգտվել է նաև օտար աղբյուրներից, ուստի գործածում է բազմաթիվ օտարաբանություններ, սակայն փակագծված տալիս է նաև հայերեն համարժեքը կամ՝ հակառակը: Օրինակ, «խոսքի գրավոր կամ տպագրական արտադրությունների ամբողջությունն, որոնց մեջ արտահայտվում է որևէ ազգի մտավոր կյանքը, կոչվում է գրակա-նություն (literature)» (71), իսկ «այն ամենը, ինչ որ ստեղծել է մարդ-կային բանը (խոսքը, լուրս) թե բերանացի արտահայտված (օրինակ՝ առակներ, երգեր, հեքիաթներ) և թե գրավոր կամ տպագրությամբ—կոչ-վում է բանահյուսություն» (71):

Այստեղ նույնպես բանաստեղծություն բառի իմաստային սահման-ները որոշակի չեն. բանաստեղծություն է անվանում Բաֆֆու «Ջրաբերդ» ստեղծագործությունը:

Առաքելյանը նույնպես թեմայի նշանակությամբ գործածում է բնաբան բառը (111), սակայն դրան համազոր է նաև թեմա օտար բառը, ինչպես. «իր շարադրության համար թեմա կամ բնաբան է ընտ-րել «Արարատյան դաշտը» (111):

Անհաջող է հառակազիծ բառի գործածումը «ստեղծագործության պլան» իմաստով, օրինակ՝ «Այն կարգը, որով մենք շարադրում ենք, բացատրում ենք մեր մտքերը, կոչվում է շարադրության հատակագիծը (պլան)» (113): Այժմ պլան բառի ճարտարապետական իմաստն ար-տահայտելու համար գործածվում է հառակազիծ հայերեն համարժեքը, սակայն որոշ դեպքերում պլանը մտել է մեր բառաշարի մեջ «չափաքա-նակ», «նախագծված ծրագիր» և այլ իմաստներով:

Առաքելյանի գործածած բազմաթիվ տերմիններ հետագայում կրել են փոփոխություններ, բերենք մի քանի դեպքեր, օրինակ՝ վիպասա-նական ածականը կազմվել է վիպասան բառից և վերաբերում է վիպասա-նին, իսկ հեղինակը այն գործածում է «ստեղծագործությանը վերաբե-րող» իմաստով, ուստի ավելի ճիշտ են վիպերգական և վիպական ձևերը:

«էպիքական քերթված (վիպասանական) կամ էպոս ... կոչվում է այն երկասիրությունը, որ բանաստեղծական ձևով խոսում է արտաքին աշխարհի դեպքերի մասին» (139):

Եպիքական օտար արմատով կազմված ածականը հեղինակը թարգմանում է վիպասանական, որը հետագայում չկայունացավ, այժմ գործածական է վիպերգական տերմինը:

Հետագա շարադրանքից երևում է, որ էպոս բառը գործածված է արդեն համարժեք վիպերգական սեռի, քանի որ տեսակների մեջ նա նշում է. ա) առասպել կամ հեքիաթ, բ) վիպասանական երգեր կամ խաղեր, գ) պատմական երգեր, դ) հանելուկներ և ե) առակներ:

Պարզ երևում է, որ տակավին բացակայում է միօրինակությունը ժողովրդական ստեղծագործությունը անվանող տերմինների կիրառության մեջ, քանի որ այդ հասկացության համար հանդիպում են մի քանի համանիշներ՝ «Ժողովրդական կամ բանավոր էպիքական արտադրություններ, ժողովրդական բանաստեղծություն» (139):

Հեֆիաթն ու առասպելը նույնացված են, օրինակ՝ նա գրում է. «Ուրեմն՝ հեքիաթները կամ առասպելները մնացորդներ են միքեթի, այսինքն զրույցների աստվածների մասին և առասպելական էակները ծառայում են իբրև բնության երևութների և ուլթերի մարմնացումն» (141), Պուշկինի «Ձկնորսի և ձկնիկի մասին» հեքիաթը անվանում է «առասպել». օրինակ՝ «Պուշկինը իր գեղեցիկ առասպելը «Ձկնորսի և ձկնիկի մասին», որ հայերեն գեղեցիկ կերպով թարգմանել է Ղ. Աղայանը «Ոսկե ձկնիկ» վերնագրով, վերցրել է իր դայակի պատմած հեքիաթից» (144): «Եղել է և չի եղել» կամ «Կար ու չկար» բանաձևը, որով սկսվում են հեքիաթները, հեղինակը բերում է որպես ասացույց «խոսքեր, ուրոք շատ ճշգրիտ կերպով ցույց են տալիս առասպելի հատկությունը» (144):

Որոշ շփոթություն կա նաև վիպասանական երգեր կամ խաղեր հատվածում, օրինակ՝ գրում է, որ դյուցազունների մասին երգերը կոչվում են դյուցազնական կամ առասպելական, որը ամենահինն է վիպասանական բանաստեղծության մեջ, այսինքն՝ խոսքը վիպերգերի մասին է («Վահագնի» մասին երգի մի կտորը» (145), որոնք հայերի մեջ կոչվում էին նաև գուսանական երգ, քվելյաց երգ:

Չեն տարբերակվում առածն ու ասացվածք, առածը համարում է ասացվածի տեսակ, նա գրում է՝ «Առածներ կոչվում են այն կարճ, սրամիտ ասացվածները, որոնցով ժողովուրդը արտահայտում է իր կենցաղական իմաստության կամ փորձառության մասին մտքեր, դատողություններ» (47), և օրինակ է բերում «ամեն կտրը խնձոր չէ», «ամեն օր տատը գաթա չի ուտիլ», «գողն ինչ կուզի, մութ գիշեր» և այլն:

Գրականական էպոս ասելով՝ Առաքելյանը նկատի ունի գրավոր գրականությունը, որի տեսակներն են՝ առակ, պոեմա, բալլադա, իդիլիա, ռոման կամ վեպ, վեպիկ, պատմվածք (149):

Ձի տարբերակված առակախոս և առակագիր բառերի կիրառությունը, որոնց իմաստային տարբերությունը պայմանավորված է բարդության երկրորդ բաղադրիչով:

Հանդիպում են հրաշային և հրաշքային զուգարանությունները, որոնցից առաջինը հետագայում շրնդունվեց որպես ֆանտաստիկականի թարգմանություն, ինչպես գրում էր Առաքելյանը, օրինակ՝ «հրաշային, ֆանտաստիկական տարր պետք է լինի կեղծ-կլասիկական պոեմայի մեջ» (163) և «հրաշքային, ֆանտաստիկական նյութ կա» (168), Պուշկինի «Ռուսլան և Լյուդմիլա» պոեմի մասին: Այնուհետև տարբերում է «նորագույն ժամանակի պոեմա», որն է՝ «Բանաստեղծական պատմվածք նշանավոր դեպքերի մասին ականավոր անձանց կյանքից» (165), և բերում է օրինակներ այլ ազգերից և Ս. Շահապիդի «Ալեոնի վիշտը», ինչպես և Խ. Աբովյանի «Վերք Հայաստանին»:

Գրում է, որ պոեմները հաճախ չեն երևում, որովհետև նրանց նյութը իր բովանդակության մեջ է առել «ժամանակակից էպոսի ամենատարածված տեսակը—րոմանը» (167—168):

Բալլադ օտար բառը թարգմանում է պարբեր (169). «մեղանոս ժողովրդական աշուղների երգերը սազով նույնպես կազմում են բալլադայի մի ոչ մշակված ձև» (169):

Առաքելյանի գրքում հաճախ ենք հանդիպում օտար տերմինների, որոնց հայերեն համարժեքը նույնպես հաճախ նշվում է, օրինակ՝

ալլեգորիական կամ այլաբանական (98)

պրոպոպոպեա կամ կերպարանացումն (101)

անտիթեզ կամ հակադրություն (102)

սիլլաբիքական կամ թվական (105)

տոնիքական կամ շեշտավոր, շեշտյալ տաղաչափություն (105)

մետոնիմիա կամ անվանափոխություն (95)

կրիտիկա կամ քննադատություն (135)

իդիլիա կամ հովվերգ (171)

րոման կամ վեպ (176)

լիրիկական նկամ քնարերգական (191)

լիրիկներ կամ քնարերգուհիներ (205)

հիմն (օրհներգ) կամ կրոնական օդա (213)

սատիրա կամ երգիծաբանություն (216)

տրագեդիա կամ ողբերգություն (230)

կոմեդիա կամ կատակերգություն (243)

պրոզա կամ պրոզաիկական բան (110) և այլն:
Նկատվում է և հակառակը՝ նախ հայերենը, ապա օտար ձևը. օրինակ՝ ոճ կամ ստիլուս (le stylus) (78) կամ՝ հայերենը բերում է որպես թարգմանություն օտար բառի, օրինակ.

թեորիա (տեսություն) (74)

իրոնիա հեգնություն (99)

սինեկդոխա հոնարեն նշանակում է ըմբռնողություն (96)

հիպերբոլա բառացի՝ չափազանցություն (96)

ալլեգորիա հոն. թարգմ. ալլաբանություն (96)

սարկազմ (դառն հեգնություն) (101)

մետրիկական (չափական) (105)

քորեյ (պարառական) (106)

դակտիլ (մատն) (106)

ամֆիբրախի (շուրջը կարճ) (107)

անապեստ (հետ խփել) (107)

պրոզայիկ (արձակ գրող) (114)

թեմա (thème, բնաբան) (114)

օբյեկտիվ (առարկայական) (117)

սուբյեկտիվ (անձնական, ենթակայական) (117)

պաթետիկական (կրքային) (129)

բուկոլիկներ (հովվական) (173)

օբյեկտիվականություն (առարկայականություն) (149)

էկլոգներ (ընտիր) (173)

պաստորալներ (պաստոր—հովիվ բառից) (174)

օդա (ներբող) (199)

էլեգիա (եղերերգ) (199)

սատիրա (երգիծաբանություն) (199)

էպիգրամա (կծու հեգնություն) (199)

մոնոլոգիական (մենախոսական) (226)

մոնոլոգ, այսինքն խոսակցություն ինքն իր հետ (226)

ակտեր (actus—գործողություն) (227) և այլն:

Հանդիպում են նաև դեպքեր, երբ հայերեն տերմինը գործածելիս փակագծված կամ առանց փակագծերի նշվում է նաև օտար ձևը, ինչպես օրինակ՝

արխայականություն (archaïsme) (81)

նորաբանություններ (néologisme) (83)

օտար խոսքեր կամ բարբարոսություններ (barbarisme) (96)

նույնանշան (synonime) նաև (սինոնիմ) (86)

հոմանուն (homonime) (86)

մակդիր (էպիտետ) (92)
 ալլախոսութիւն (տրոպ) (92)
 կերպար (ֆիգուրա) (92)
 հանգանակ կամ նշանադրոշմ (simbole) (95)
 դիմողութիւն (ապոստրոֆ) (101)
 տաղաչափութիւն (versification) (104)
 հատած (caesura, կտրում եմ) (107)
 հանգ կամ բիթմոս (107)
 բարոյախոսութիւն (մորալ) (114)
 ժամանակագրութիւն (annales, քրոնիկոն) (115)
 կենսագրութիւն (biographie) (121)
 գովաբան—պանեգիրիկ (121)
 վերլուծողական (անալիտիկական) (128)
 բաղադրական (սինթետիկական) (128)
 ներբողական ճառեր կամ պանեգիրիկներ (131)
 ալլաբանական (ալլեգորիական) (147)
 հաղթական երգ կամ էպիկիկա (206)
 բարոյախոսական դրամաներ կամ մորալիտետներ (258)
 քննադատական հոգովածներ կամ կրիտիկա (135)
 բանաստեղծութիւն կամ պոեզիա (138)
 հիշատակագրեր կամ հիշատակարաններ (mémoires) (116)
 խոսակցական կամ դիալոգիական (225)
 կանխաբան (պրոլոգ) (227)
 վերջաբան (էպիլոգ) (227)
 կոմեդիայի առարկան (սյուժետը) կամ ֆաբուլան (247) և այլն:
 Օտարաբանութիւններ, որոնց հայերեն համարժեքը դեռևս չկա, նա
 գործածում է օտար ձևը և նշում փոխաստու լեզվի գրութիւնը, օրինակ՝
 կալամբուր (calambour) (86), նեկրոլոգ (nécrologie) (132) և այլն:
 Նկատելի է մի երևույթ, որ Առաքելյանը հաճախ է գործածում տեր-
 միններ, որոնք ենթակայական դերբայով կազմված գոյական անուններ
 են, օրինակ՝ սինեկդոխա թարգմանում է ըմբռնողութիւն (96). կամ՝
 կրկնողություն, լսողություն, դիմողություն (ապոստրոֆ) (101—103),
 խրատողական (150), նմանողական պոեմներ (162), վերլուծողական-
 անալիտիկական (128), հասկացողություն (111) «հասկացութիւն»
 իմաստով, իրողապես (110) և այլն:

Բերված բառերից ու տերմիններից այժմ գործածական են կրկնու-
 թյուն, խրատական, վերլուծական կարճ ձևերը. ըմբռնողությունը (սի-
 նեկդոխա չընդունվեց, այժմ չի գործածվում այս իմաստով, հետագա-

յում գործածությունից դուրս մնացին նաև հետևյալ տերմիններն ու բառերը. տիպիական (176), դիալոգիական (225) և ֆիքեկտային տեսարաններ (257), քեռեռեռական կերպով, սիստեմատիկական (74), լոգիկական (79), պատկերական (80), արխայական խոսքեր (81), պրոգնիկական (110), պատերիկական (129), գրականական (179), սարկաստիկական (99), ֆանտաստիկական (258) և այլն:

Ժամանակակից հայոց լեզուն պահպանեց —ական վերջածանցով կազմված կարճ ձևերը՝ տիպական, գրական և այլն: —ական վերջածանցավոր որոշ բառեր իրենց տեղը զիջեցին —ային ածանցով կազմված ձևերին, օրինակ՝ պատկերական > պատկերային, կենցաղական > կենցաղային և այլն:

Առաքելյանի գործածած մի շարք բառեր հետագայում կրեցին որոշ ձևափոխություն, բերենք մեկ օրինակ.

«Րոման կամ վեպ կոչվում է մի էպիկական արտադրություն, որ ներկայացնում է հասարակական կյանքի գեղարվեստական պատկերը, բանաստեղծի ստեղծած տիպիական անձնավորությունների կյանքի և գործունեության պատմությունը» (76):

Երգիծաբանական ածականը կազմված է երգիծաբան բառից, իսկ Առաքելյանը գործածում է «երգիծական» իմաստով, օրինակ՝ «Ասպետականը ծաղրելու նպատակով Սերվանտեսը գրեց «Դոն Կիխոտը» և հիմք դրեց երգիծաբանական լոմանի» (181), այժմ գործածական է երգիծական ձևը:

Որոշ մակբայների մակբայակերտ վերջածանցները նույնպես կրել են փոփոխություններ, ինչպես օրինակ՝ տիպուհեն նկարագրել (186) այժմ գործածական չէ, պատմականապես (74) այժմ գործածական է պատմականորեն, ինչպես նաև հետևյալ բառերը. պատկերական են (84) այժմ՝ պատկերավոր. հանրամարդկային նշանակության (194) այժմ՝ համամարդկային. երգիծաբանությամբ բառը գործածված է որպես ստեղծագործության տեսակ և որպես երգիծանք, օրինակներ. «Սատիրան կամ երգիծաբանությունը լինում է խիստ և մեղմ կամ թեթև» (216) և Ռ. Պատկանյանը իր «Ճիմերթ» երգիծաբանության մեջ ներկայացնում է մեզ մի հարուստ» (217—218) և այլն: «Նախաբանի» իմաստով գործածում է կանխաբան (պրոլոգ) (227), որը հետագայում դուրս մնաց գործածությունից: Բնավորական գծեր (85) այժմ՝ բնորոշ, խոսվածք (83) այժմ՝ ասացվածք չամ դարձվածք և այլն: Նկատենք, որ Առաքելյանը գործածում է՝ պրոգայիկ (արձակ գրող) (110), ուրեմն դեռևս գործածական չէր արձակագիր բառը: Homonime օտարաբանությունը թարգմանում է հոմանուն, իսկ sinonime-ը՝ նույնանշան (86): Անտիթեզը

Թարգմանում է հակադրություն (102), քեմայի իմաստով, ինչպես իր նախորդները, գործածում է բնաբան բառը (111) և այլն:

Բերված օրինակները ցույց են տալիս ներկա դարի սկզբին գրականագիտական տերմինային համակարգի ոչ լրիվ մշակված լինելը, դեռևս նկատվում էր խառնաշփոթություն այդ ասպարեզում:

Քննված ուսումնասիրություններից բացի, տաղաչափական, ոճաբանական տարրերի մասին, այս կամ այն առիթով, նախնադան տվյալներ, տեղեկություններ կան նաև այլ գործերում (հոգվածներ, քերականության դասագրքեր և այլն), որոնցից հիշատակելի է Վրթաբենա Չալքիլանի գրաբարի քերականությունը: Վերջինս վերամշակել է Արսեն Այաթբեյանը¹⁰: Մեզ հետաքրքրող «Քերականական ձևերու վրա» գլուխը ավելացրել է Այաթբեյանը: Այստեղ խոսվում է գրության այլևայլ ոճերի մասին, որոնք են՝ պարզ, զարգարուն, շրջուն, պեռն, ճոխ, խրթին և այլն, և այլն: Իսկ «քերականական ձևերն» են՝ շրջումն, գեղշումն, ավելադուրքումն, աբադուրքումն և բակադուրքումն: Ոճական տարրերի մասին խոսելիս բերվում են բազմաթիվ օրինակներ: Հիշատակելի են նաև Արսենա Տիրոյանի հոգվածները ասորական և հայկական տաղաչափության վերաբերյալ, Հ. Թիրյաֆյանի, Ս. Գասպարյանի, Հ. Գուրգենի հայկական տաղաչափությանը նվիրված գործերը և այլն¹⁷:

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ XIX ԴԱՐՈՒՄ

XIX դարի երկրորդ կեսից հայ իրականության մեջ երևան են գալիս նաև ուսումնասիրություններ՝ նվիրված հայ դպրության (ինչպես ոմանք անվանում են մատենագրություն, ոմանք էլ՝ գրականության պատմություն) հարցերին, ընդգրկելով առանձին շրջաններ կամ սկզբից մինչև XIX դարի վերջերը՝ ուսումնասիրողների ապրած օրերը:

Հայ գրականության պատմության մեջ առաջիններից է Մոսկվայի լազարյան ձեմարանի դասախոս, հմուտ բանասեր Մկրտիչ Էմինի «Վէպը հնոյն Հայաստանի» աշխատությունը. այն, ինչպես երևում է վերնագրից, ընդգրկում է միայն հին շրջանի, այն էլ Հին Հայաստանի բանավոր ստեղծագործության այն մասը, որը պահպանվել է Մովսես Խորենացու և մի քանի այլ պատմիչների երկերում: Էմինը քննության է առնում մի քանի անվանումներ, որոնք թեև դեռ չեն գիտակցվում որպես գրականագիտական տերմիններ, սակայն առաջին փորձերն են սահմանելու, բացատրելու տվյալ սեռային, տեսակային անվանումները, որոնք մեզ համար ստանում են տերմինի նշանակություն:

Մեր ուսումնասիրության ընթացքում քննության ենթարկվող տեր-

մինների նշանակությունը պարզելու համար և նրանց զարգացման պատմությունը տալիս, որպես համեմատության առաջին եզր, ընդունել ենք Նոր բառգիրք Հայկազեան լեզուի» երկհատոր բառարանը, որը փաստորեն առաջինն է XIX դարում և ամփոփում է նախորդ շրջանի գրավոր հայերենի գրեթե ամբողջ բառապաշարը՝ իր իմաստներով ու բացատրություններով և բավականին հարուստ սկզբնաղբյուրներից քաղված վկայություններով:

Մկրտիչ էմինը, հիշված աշխատության մեջ, փորձում է ստուգաբանել և հանգամանորեն քննել մի շարք բառեր, հին դարերից ավանդված մի քանի անվանումներ, որոնցից մի քանիսը ստացել են տերմինի նշանակություն, ինչպիսիք են՝ վեպ, վիպասան, երգ վիպասանաց, պատմական երգ, ազգային երգ, զուսան, առասպել կամ առասպելիք, գրույց, երգ քվելյաց, ցույց և այլն:

Նույն ժամանակ մի այլ գաղթօջախում Վիեննայի մխիթարյան միաբան Հ. Գաթրընյանն աշխատում էր «Պատմություն մատենագրության հայոց» աշխատության վրա¹⁸: Հեղինակն իր գրքի տպագրության ընթացքում հնարավորություն է ունեցել ծանոթանալու էմինի աշխատությանը, վերջինս անվանելով «ընտիր գործք»: Քանի որ Գաթրընյանի քննարկած հարցերը ավելի բազմազան են, հետևաբար իր աշխատության մեջ նա խոսում է բազմաթիվ հասկացությունների և տերմինների մասին, ինչպես՝ պատրաստություն (ներածություն), մատենագրություն կամ գրագիտություն, մատենագրության պատմություն, գրականություն, մակաբերություն կամ համեմատություն, առակ, բանաստեղծություն, վիպագործություն, փնարական, հագներգու, մրմունջք, չափականություն, քվականություն, համեմատականություն, պարբերություն, հակադրական եղանակ, բաղադրական, հավասարագուր անդամներ, նմանություն, փոխաբերություն, այլաբանություն, բանադատություն և այլն:

Գաթրընյանը շոշափում է տաղաչափության, գրականության տեսության որոշ հարցեր և տալիս մի քանի հասկացությունների, տերմինների բացատրությունը, երբեմն և սահմանումը:

Վենետիկում 1865 թվականին լույս է տեսնում Գ. Զարբանալյանի «Պատմություն հայերեն դպրությանց» երկհատոր ծավալուն աշխատության առաջին հատորը՝ «Հին մատենագրությունը», որպես ուսումնական ձեռնարկ ազգային վարժարանների համար: Այս հատորը վերահրատարակվել է և քանի որ երրորդ հրատարակությունը լույս է տեսել 1897 թվին, սրա քննությանը կանգրադառնանք հետո:

Նույն թվականին Թիֆլիսում լույս է տեսնում Ս. Պալասանյանի «Պատմություն հայոց գրականության» աշխատության առաջին հատորը՝ նվիրված բանավոր գրականության ուսումնասիրությանը:

Աշխատութեան նպատակն է «ցույց տալ Հայոց գրականութեան, ուրեմն և կյանքի ծագումը, աճիւն ու զարգանալը և զանազան փոփոխութիւնների տակ ընկնելը սկզբից մինչև մեր օրերը»¹⁹:

Հեղինակը ծանոթ է հրապարակի վրա եղած համապատասխան հայերեն և օտար գրականութեանը, անգրադառնալով դրանց՝ երբեմն հակադրում է արտահայտված կարծիքներին, ասում իր խոսքը տրվելու հարցի վերաբերյալ: Նրան հայտնի էին Սուբիաս Սոմալյանի «Շրջան Հայաստանի գրականական պատմութեան» աշխատանքը, 1829 թ. լույս ընծայված Վենետիկում՝ իտալերեն թարգմանությամբ, 1826 թ. կայացրեցի հրատարակված Կ. Ֆ. Նեյմանի «Քննություն հայոց գրականական պատմութեան վրա» գերմաներեն լեզվով, Ս. Նազարյանցի «Беглый взгляд на историю гайканской литературы до конца XIII столетия», հրատարակված 1844 թ. Կազանում և նույն տեղում 1846 թվին լույս տեսած նրա «Обозрение истории гайканской письменности в новейшие времена», որոնք Պալասանյանը թարգմանել է՝ «Հարևանցի հայեցվածք հայկական գրականութեան պատմութեան վրա մինչև ԺԳ դարու վերջը» և «Երագիր պատմութեան գրականութեան Հայոց նոր ժամանակներումը»²⁰: Ս. Պալասանյանը ծանոթ է և Մ. Էմինի «Վէպը հնոյն Հայաստանի» ուսումնասիրութեանը:

Սոմալյանն իր աշխատութեան մեջ օգտագործել է Չամչյանի Պատմութեան մեջ եղած տեղեկությունները, իսկ Նազարյանցն ու Նեյմանը մեծ չափով օգտվել են Սոմալյանի աշխատութիւնից: Պալասանյանին ծանոթ էր նաև Գաթրճյանի «Պատմություն մատենագրութեան հայոց» աշխատանքը:

Պալասանյանի աշխատութիւնը մեզ համար ավելի ուշագրավ է, քան Զարբհալանյանի մեծածավալ աշխատանքը, քանի որ առաջինը քննութեան է առնում բազմաթիւ գրականագիտական տեսական հարցեր, իսկ Զարբհալանյանը տալիս է գրականութեան սոսկ պատմութիւնը, հիմնականում հեղինակների կենսագրութիւնը, գլխավոր երկերի բովանդակութիւնը և մնացած ստեղծագործութիւնների թվարկումը, գրականագիտական, տեսական գրեթե ոչ մի հարց նա չի շոշափում:

Հայ իրականութեան մեջ նշանակալից երևույթ էին հայտնի հրապարակախոս Ս. Նազարյանցի հոգվածները, որոնք շոշափում և հաճախ բարձրացնում էին ժամանակի համար մշակութային կարևոր և հրատապ հարցեր: Նազարյանցի բազմաթիւ հոգվածներից նշենք հատկապես մեկը, որի մեջ քննվում են նաև գրականագիտական հարցեր՝ նպատակով թատրոնի հետ: Դա 1860 թ. «Հյուսիսափայլ» ամսագրում տպագրված «Հայկական թատրոնը Մոսկվայի մեջ, և մի քանի խոսք թատրոնական

գործողության վերա ընդհանրապես» հոդվածն է²¹: Հոդվածագիրը գրում է դրամատիկական (թատերագրական) ժանրի մասին:

Այս հոդվածը կարևոր է նաև նրանով, որ հայ գրականության մեջ առաջին անգամ խոսվում է մասնավորապես թատերական տերմինների մասին և դրանք բացատրվում են օտար տերմինների օգնությամբ, ինչպես՝ աւաւք (Աւաւք), կամ գերմաներեն վաւագոււրաւաւաւթյուն (Aufzüge), պրոլոգոս (հառաջարան), էպիլոգիոն (միջերգութիւն), «էպիլոգոս (Աւերգութիւն), որ ճիշտ համեմատվում են այն բանին, որ մեք ասում ենք այժմ Բացատրութիւն, Շփոթութիւն և Դարձված» (230):

Տերմինների ընտրութիւնը նազարյանցի կողմից պատահական չէ, նա կատարում է հետազոտական աշխատանք և ցույց տալիս իր վերաբերմունքը:

Դրամատիկական բառի մեջ նա տարբերում է մի քանի իմաստ. կախ՝ որպես գրական և թատերական ստեղծագործութիւն, այսինքն՝ մի դեպքում հեղինակը գրում է գրական ստեղծագործութիւն՝ անկախ թատրոնի, բեմի պահանջներից, իսկ մյուս դեպքում՝ նպատակ ունենալով այն բեմադրել որպես ներկայացում: Այդպիսով, նա սահմանադրւում է «թատրոնականը» «դրամատիկականից»՝ առաջնութիւնը տալով երկրորդին: Բացի այդ, դրամատիկական բառը նշանակում է նաև «ողբերգական», «օրինակ՝ Գյոթեի «Վերթեր» անուն գրվածքը մեծապես դրամատիկական է, առանց լինելու դրամա» (231), այսինքն՝ բովանդակութիւնը ողբերգական է, սակայն թատերագրական ստեղծագործութիւն չէ:

Առաջին անգամ խոսվում է նաև թատերագրական ստեղծագործության տաղաչափության մասին:

Հիշելով օտար ազգերին հատուկ տաղաչափական ձևերը (գերմանական դրամային հատուկ է հնգոտնյա յամբական տողը, իսպանականին՝ չորսոտնյա սպոնդեական տողը, ֆրանսիականին՝ ալեքսանդրյան տողը, որը գործածել են նաև գերմանացիք), գտնում է, որ հայերենին շատ հարմար է «հայոց տասն կամ տասներկուտնյա տողը», որովհետև «տասնհինգոտնյանը պիտո է անշափ ծանրաշարժ կացուցաներ սրտի զեղմունքի ընթացքը» (233):

Հետևելով նազարյանցի լեզվին, պարզ է դառնում, որ գրական շատ իրակութիւններ դեռ չունենին իրենց հայերեն անվանումը, չկային կայուն, միասնական տերմիններ: Հանդիպում են զուգաբանութիւններ, ինչպես՝

դրամատիկական բանաստեղծութիւն և քաւոռնական գրվածք
թատերագրական երկ, հանդես (228) և թատրոնական հանդես (229)

դրամատիկական բանաստեղծ (231), թատրոնական բանաստեղծ (112) և դրամատիֆոս (229)

դրամատիկական լեզու և թատրոնական լեզու (232)

թատրոնական հրապարակ (235), թեատրոնական բեմ (100)

թատրոնաբեմ (236) և թեատրոնաբեմ (113) և այլն:

Հեղինակը կատարում է որոնումներ, նոր իրակությունների անվանումների թարգմանություն, օրինակ՝ սկզբնակետ և վերջակետ (228), գործողության միջոցը (Անտր-Ակտերը), շարժական զարդարանք (դեկորացիոնը) (229), միանձնախոս պատմություն, խոսակցություն երկուսի մեջ (231), տրամախոսություն (դիալոգ) (188), արվեստական (տեխնիկական) բառեր (366), դրամատիկական ախորժակ զարթեցնել լսողների մեջ (231), մակագրել (231) վերնագրել, փիլիսոփայական նաշակագիտություն (233), պատմերգություն, բնաբերգություն, բնառական (գոյականի առումով), դրամայի ներքին և արտաքին ընթացք (235), միջնադարյան ասպետանշակ բանաստեղծություն (236), կատակերգական և ողբերգական խաղարկություն, երգիծաբանություն (104), Հոմերոսի տաղերգություն (186) և այլն:

Հետագա ուսումնասիրողները մեծ ուշադրություն հատկացրին հայ գրականության ամբողջական պատմություն ստեղծելու գործին՝ ի մի բերելով հայերեն անգիր գրականության պատմողիկներից սկսած մինչև անցյալ դարի վերջին ստեղծված գրական երկերը: Այդ տեսակետից շնորհակալ աշխատանք է կատարել Ս. Պալասանյանը: Օգտագործելով նախորդների փորձը՝ նա գրեց հայ գրականության պատմություն, որի միայն առաջին հատորը հրատարակվեց:

Պալասանյանի աշխատությունը օգտագործել է Միսնսարյանն իր «Քնար հայկական» ժողովրդական երգերի ժողովածուի առաջաբանում՝ նույնությամբ բերելով երգերին վերաբերող հատվածը:

Վենետիկի մխիթարյան միաբան Գ. Զարբնանյանը հսկայական գործ է կատարել այս ուղղությամբ. նա երեք հատորների մեջ ամփոփել է հին ու նոր մատենագրության և թարգմանությունների պատմությունը: Զափազանց մանրակրկիտ մի աշխատանք, ուր ներկայացված է հայ մատենագրությունն իր շրջաններով՝ ա. հին մատենագրություն, բ. հին թարգմանություն, գ. նոր մատենագրություն:

Առաջին հատորը նվիրված է մատենագրության ուսումնասիրությանը, որն ընդգրկում է մինչև XIII դարը, այսինքն՝ նախադրային շրջանից մինչև միջին դարերը: Երկրորդ հատորը նոր շրջանի գրականության պատմությունն է և ընդգրկում է XIV դարից մինչև հեղինակի ապրած օրերը՝ XIX դարի կեսը: Երրորդ գիրքը վերաբերում է այլ լե-

զուններից կատարված թարգմանություններին՝ V դարից մինչև XIII դարը:

Գ. Զարբհանալյանի մեծածավալ աշխատանքը արժեքավոր է հայ գրականության պատմությունն ուսումնասիրելու տեսակետից: Յավոք, այն նույնքան հետաքրքրություն չի ներկայացնում գրականագիտական տերմինները քննելու համար, քանի որ, ինչպես հեղինակն է գրում, իր նպատակն է «ընդհանուր պատմական տեղեկություն մը ավանդել մեծ մատենագրաց և անոնց գրվածոց վրա, առանց ուզելու քննադատական տեսություններ ծանրացնելու այնպիսի գրվածք մը, որուն գլխավոր կիրառությունը ավելի վարժարանաց մեջ սովորողներուն համար էր»²²:

Գ. Զարբհանալյանի աշխատությունն իր տեսակի մեջ առաջինն էր, քանի որ նրա նախորդները՝ Հ. Գաթերճյանն ու Ս. Պալասանյանը վերը նշված ուսումնասիրություններում չէին ընդգրկում ամբողջ հայ գրականությունը: Իսկ Գ. Զարբհանալյանը ի մի հավաքեց, թեև առանց համապատասխան բանասիրական քննության, և ընթերցողին ներկայացրեց հայերեն գրված ամեն մի թուղթ, փոքր ու մեծ ծավալի թե՛ կրոնական, թե՛ պատմական, փիլիսոփայական ու այլ գիտական երկեր և նրանց հեղինակներին: Գ. Զարբհանալյանի աշխատանքը հին ու միջնադարյան հայ մատենագրության մի ինքնատիպ տեղեկատու է, ուր մեծ ուշադրություն է նվիրված գործիչների կենսագրություններին, թողած ժառանգությանը, երկերի բովանդակությանը:

Գ. Զարբհանալյանի աշխատությունից հետո, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանի նույն ընդգրկումով, լույս է տեսնում Եղիշե Դուրյանի «Պատմություն հայ մատենագրության» գիրքը՝ նույնպես ազգային վառ-ժարանների համար:

Այս աշխատությունը տարբերվում է նախորդից նրանով, որ համակարգված է, նրանում առաջ են քաշվում բաղմամբիվ բանասիրական հարցեր, տեքստը մասնատված է վերնագրերով՝ համապատասխան հարցադրմամբ: Ե. Դուրյանը ևս խուսափում է տերմինների սահմանումից, սակայն հաճախ փորձում է բացատրել առանձին գրականագիտական իրավություններ ու հասկացություններ, որոշ տերմիններ: Նա գործառության մեջ դրեց որոշ գրականագիտական սեռերի ու տեսակների անվանումներ ու տերմիններ:

1893 թ. Կ. Պոլսում լույս տեսավ Վահան վարդապետ Տեր-Միքայելի ուսումնասիրությունը՝ նվիրված անգիր, բանավոր գրականությանը: Այն հագեցված է հարուստ նյութով և ունի հավելված՝ առակների ժողովածու:

Քանի որ աշխատությունն ընդգրկում է միայն բանավոր գրականու-

թյունը, ապա հեղինակը քննության նյութ է դարձրել բանավոր գրականության առանձին սեռեր ու տեսակներ, ինչպես՝ քվեյյաց երգեր, առակ, խաղերգեր, տաղերգ, առասպել, անեծքներ, առածներ, առեղծված կամ հանելուկ, ջայլ, ողբ, լալոն (պանդխտի ողբը), դարիպական լալոններ, վիճակ (Համբարձման տոնին երգվող), մաղթերգ, օրոհներ, տանտաններ, շարերգ, ողբերգ, գով (մահվան ողբ, հանգուցյալի վրա երգվող ողբ), առակագիր, առակախոս, բարոյավեսիկներ, առակախոսություն, գուսներգություն, ցուցք և այլն:

Սույն աշխատանքը աղագրական բնույթի մի ուսումնասիրություն է և հայկական ժողովրդական ծեսերի ժամանակ կատարվող երգերի հավաքածու:

Անցյալ դարի արևմտահայ փայլուն մտածողներից էր Արփիար Արփիարյանը, որը ժամանակին կրթոտ կերպով արձագանքում էր գրական ամեն մի ուշագրավ երևույթի: Շատ հետաքրքրական է նրա «Պատմություն ժԹ դարու Թուրքիո հայոց գրականության» աշխատությունը: Ինչպես երևում է վերնագրից, հեղինակն ուսումնասիրության նյութ է դարձրել մի որոշակի ժամանակաշրջանի հայ գրականության միայն արևմտահայ հատվածը:

Ա. Արփիարյանն առաջիններից էր, որ հատուկ ուշադրության է արժանացնում գեղարվեստական գրականությունը, այդ մասին նա գրում է. «Գեղարվեստական, կամ ինչպէս կրնանք ըսել՝ «գեղակրական» — էսթետիք — գրականությունը» իր քննած 1850—1889 թթ. ժամանակաշրջանում «գրեթե գոյություն չէ ունեցած»²³, դա ավելի մաքառման գրականություն էր: Թեև շատ քիչ են գրականագիտական տերմինների բացատրություններն ու սահմանումները, սակայն հետաքրքրական են հեղինակի հայտնած մտքերը գրականագիտական հարցերի, գրական սեռերի ու տեսակների վերաբերյալ:

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏՆՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ XX ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՔԱՌՈՐԴՈՒՄ

XX դարում ավելի է աճում հետաքրքրությունը գրականության և նրա պատմության նկատմամբ: Բավական է նշել այն փաստը, որ դարասկզբին լույս ընծայվեցին Լեոյի, Հ. Աճառյանի, Լ. Մանվելյանի և Վ. Փափաղյանի հայ գրականության պատմության ձեռնարկները: Այլևս չենք խոսում գրականագիտական հարցեր քննող ուսումնասիրությունների, ընթացիկ մամուլի էջերում նոր գրական երկերը ներկայացնող բաղմամբիվ հոդվածների ու գրախոսությունների մասին:

Մինչև նշված մեծածավալ աշխատությունների հրատարակումը, հիշատակելի են Բ. Խալաթյանցի գրքույկը հայ ժողովրդական դյուցազնական վեպի և Ե. Շահագիրի հանգամանալից ուսումնասիրությունը Մ. Նալբանդյանի «Աղցմիթի» և Խ. Գալֆայանի մասին:

Բ. Խալաթյանցը քննության է ենթարկում ժողովրդական վեպի՝ դյուցազնավեպի և ընդհանրապես ժողովրդական ստեղծագործության մի շարք հարցեր:

Բերենք Բ. Խալաթյանցի գործածած տերմիններից մի քանիսը և որոշ արտահայտություններ²⁴. դյուցազնական գրույցներ, վարիանտներ, հեֆիաթներ, երգեր, ասողներ (4), նաղլներ, աշուղներ, հանելուկներ (5), գուսաններ, բանաստեղծական արտահայտիչներ (գուսանների մասին), ժողովրդական երգեր, դյուցազնական հեֆիաթներ, սիրահարական երգաբանություններ, արևելյան առասպելներ (6), հեֆիաթածե վարիանտներ, դյուցազնական վիպասանությունների շափը և ձևը, գեղարվեստական մշակում, նախերգ (7), շափավոր նախադասություններ, ուտանավորի ձև, արձակ պատմություն, վանկերի հավասար շափ (8), առասպել, առասպելաբանություն (56) և այլն:

Դարասկզբին «Լուսմա» ամսագրում տպվեց Երվանդ Շահագիրի ծավալուն մի ուսումնասիրությունը, ուր հանգամանորեն պատմվում է Խորեն արք. Գալֆայանի կենսագրությունը, վերլուծության են ենթարկվում նրա գրական ստեղծագործությունները, հատկապես «Վարդենիք» ժողովածուն, որի առիթով Մ. Նալբանդյանը գրել է իր «Աղցմիթը»: Այդ աշխատանքը հետագայում հրատարակվել է առանձին գրքով, որի վերջում զետեղված է Մ. Նալբանդյանի «Աղցմիթը»:

Գրքի մեծագույն մասը նվիրված է Գալֆայանի անձնավորության և ստեղծագործության վերլուծությանը, սակայն ուսումնասիրողը արքեպիսկոպոսի ստեղծագործության տեսական, գրական ուղղության և կրած ազդեցության առիթով անդրադառնում է Լամարթինի, Հյուգոյի ստեղծագործությանը, ռոմանտիզմի և կեղծ-դասական ուղղության հարցերին:

XX դարի անդրանիկ գրականության պատմությունը բազմավաստակ պատմաբան, բանասեր Լեոյի աշխատանքն է. այն ընդգրկում է միայն արևելահայ գրականությունը «սկզբից մինչև մեր օրերը»: Լեոյի այս աշխատությունը առաջինն էր իր բնույթով: Նախորդ նման աշխատությունները ընդգրկում էին կամ ամբողջ հայ գրականությունը՝ անկախ ժանրից և բնույթից (Զարհանյան), կամ գրականության պատմության որոշ ժամանակաշրջան (Գաթրճյան, Պալասանյան), կամ գրականության որոշակի ճյուղ (Էմին, Խալաթյանց) և կամ՝ գրականության մի հատվածը (Արփիարյան):

Լեոն անձամբ հավաքել է արևելահայերեն գրական երկերի, նրանց հեղինակների վերաբերյալ նյութերը և ստեղծել արևելահայ գրականությունն պատմությունը, ինչպես արևմտահայ գրականության համար արդեն կատարել էր Ա. Արփիարյանը:

Ինչպես գրում է հեղինակը, իսկապես կես դար առաջ դեռ չկար այդ բաժանումը՝ ռուսահայ և թուրքահայ գրականություն:

Այս աշխատանքն ընդգրկում է կեսդարյա մի ժամանակաշրջան և փորձում է «ռուսահայոց» գրականության մի թուլցիկ տեսությունը ամփոփել»²⁵:

Լեոյի գրքի լույս տեսնելուց երկու տարի անց հրատարակվեց մեծանուն հայագետ, լեզվաբան Հ. Աճառյանի «Հայ նոր գրականության պատմության» առաջին պրակը: Ի տարբերություն նախորդի, հեղինակի նպատակն է ընդգրկել նոր շրջանի ամբողջ հայ գրականությունը՝ թե՛ արևելահայ, և թե՛ արևմտահայ. «Հայոց նոր գրականության մասին թեև մասնական աշխատություններ շատ կան, բայց մի ամբողջական գրվածք չկար մինչև այժմ»²⁶, ուրեմն նպատակը հայ գրականության «ամբողջական» պատմություն ստեղծելն է:

Օգտագործել է նախորդների նմանատիպ աշխատությունները (նույնիսկ նույնությամբ բերելով առանձին հատվածներ) և ամեն մի բաժնի սկզբում նշել աղբյուրները: Ուսումնասիրության ոլորտի մեջ մտել են միայն մահացած գրողների երկերը, իսկ ժամանակակից հեղինակները և գրաքննության կողմից արգելված ստեղծագործությունները քննելը հեղինակի նպատակից դուրս է: Հետևաբար սույն աշխատանքն էլ (անկախ հեղինակի կամքից) չի կարող լիակատար համարվել:

Ընդհանուր տեսության մեջ քննվում են լեզվի, հայ գրականության երկու հատվածների սկզբնավորման, ապա զարգացման ուղիները: Հեղինակի եզրակացությունն է՝ «արևելյան գրականությունը ապրել է մեր հայրենիքի ներկա կյանքով, իսկ արևմտյան գրականությունը հեռու հայրենիքից՝ նորա անցյալ կյանքով»²⁷:

Նոր գրականության պատմությունը Հ. Աճառյանը սկսում է Մխիթար Սեբաստացուց՝ շրջանը վերնագրելով «կեղծ դասական գրականություն», որի ներկայացուցիչներն են Վենետիկի և Վիեննայի մխիթարյան միաբանները (Զամչյան, Ինճիճյան, Ավգերյան, Քաջունի, Արսեն Բագրատունի, Ալիշան, Գարազաշյան, Այսրենյան և ուրիշներ):

Ինչպես տեսնում ենք, Աճառյանը, Զարհանալյանի պես, նկատի ունի ընդհանուր գրականությունը, բանասիրությունը, պատմագրությունը, բնական գիտությունները և այլն: Նա Լեոյի նման չի առանձնացնում միայն գեղարվեստական երկերը, գեղարվեստական գրականու-

թյունը: Գիրքն ընդգրկում է XVIII դարից սկսած (Սեբաստացի) մինչև Գրիգոր Օտյանը (1887 թ.) ընկած ժամանակահատվածը: Ուսումնասիրվող հեղինակները շատ չեն, բայց նրանց կենսագրությունները ներկայացված են բավականին հանգամանորեն, կատարվում են ընդարձակ մեջբերումներ:

Գրականագիտական տերմինների բովանդակությունը դեռևս պարզորոշված չէ, օրինակ՝ գրականություն նշանակում է ընդհանրապես որևէ լեզվով գոյություն ունեցող ամբողջ գրականությունը, մատենագրությունը և, մասնավորապես, գեղարվեստական գրականություն և այլն (62):

1909 թ. Թիֆլիսում հրատարակվեց ժամանակի մամուլում («Լուսմա», «Մշակ», «Արձագանք») ցրված Գաբեգին Ենգիբարյանի գրականագիտական հոդվածների, աշխատությունների ժողովածուն²⁸: Հեղինակը հանգամանորեն քննության է առնում գրական երկերը՝ ըստ բովանդակության և կերպարների վերլուծության: Այստեղ ավելի հաճախ են հանդիպում մեզ հետաքրքրող տերմինների բացատրություններ: Գ. Ենգիբարյանը փորձում է բացատրել, բնութագրել առանձին գրական ուղղություններ, սեռեր:

1909 թ. Ալեքսանդրապոլում լույս տեսավ Լևոն Մանվելյանի «Ռուսահայ գրականության պատմություն» աշխատության Ա գրքույկը: Հ. Աճառյանի, Լ. Մանվելյանի և Վ. Փափաղյանի աշխատանքները նախատեսված էին դպրոցական կարիքների համար, պատրաստվում էին համարյա միաժամանակ: Թեև Աճառյանի առաջին հատորը լույս էր տեսել դեռ 1906 թ., սակայն նրա վերջին մասերը հրատարակվելիս (1912 թ.) արդեն հրապարակի վրա էին Վ. Փափաղյանի գրքի առաջին մասը (1907 թ.) և Լ. Մանվելյանի Ա, Բ, Գ, Դ պրակները (1909—1911 թթ.):

Լ. Մանվելյանի աշխատությունը, «իբրև ուսասնայ գրականության համակարգված պատմություն, առաջին փորձն է մեզանում»²⁹: Սակայն հայտնի է, որ Լեոյի գիրքը հրատարակվել է ավելի վաղ: Հեղինակը քննում է որոշակի խնդիրներ և մեզ հետաքրքրող հարցում նման է նախորդներին՝ չի տալիս առանձին գրական ժանրերի սահմանումներ, վերլուծություններ: Միայն երբեմն հանդիպում է այս կամ այն տերմինի բացատրություն:

Թիֆլիսում լույս է տեսնում Վրթանես Փափաղյանի ստվարածավալ աշխատությունը³⁰ «Պատմություն հայոց գրականության» ընդհանուր վերնագրով, որն ունի փակագծված ենթավերնագիր ևս՝ (Բանահյուսության պատմություն) սկզբից մինչև մեր օրերը: Ապա նորից փակագծերում հեղինակը բացահայտում է աշխատության ընդգրկած ծավալը՝ (բանավոր գրականություն, հին, միջին և նոր դարեր, նորագույն շրջան —

ռուսահայ և թուրքահայ գրականություն), իսկ գրքի վերջում կցել է «Հավելված՝ նմուշներ հին և միջնադարյան գրականությունից»։ Տիտղոսաթերթից իսկ հայտնի են դառնում աշխատության ընդգրկած մեծ ժամանակաշրջանը և քննարկված խնդիրների բազմազանությունը։

Վ. Փափազյանի գիրքը ամենաընդարձակը, ամենածավալունն է նախասովետական շրջանում լույս տեսած նման աշխատություններից։ Իր նախորդների հետ համեմատած նա ավելի հաճախ է տալիս գրական երևույթների, սեռերի բացատրություններ, երբեմն սահմանումներ. հնարավորին չափով նաև գործածված տերմինների ստուգաբանությունը։

Արևելահայաստանում քաղաքական համեմատաբար նպաստավոր պայմանների շնորհիվ գրականությունը և դպրոցական գործը ավելի մխիթարական վիճակում էին, քան Արևմտահայաստանում, սակայն, չնայած քաղաքական և տնտեսական աննպաստավոր պայմաններին, հայ մտավորականությունը ջանում էր ամենաանհրաժեշտն ունենալ։

1913 թ. Մարզվանում Գագիկ Օզանյանը հրատարակում է «Պատմություն հայ լեզվի և բանահյուսության» աշխատությունը։ Հեղինակն օգտվել է Հ. Աճառյանի և Լեոյի համապատասխան գործերից։ Այս գրքում ևս բանահյուսություն, գրականություն, մատենագրություն, բանաստեղծություն տերմինների արտահայտած հասկացությունները դեռևս տարրորոշված, որոշակի չեն։

ՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հոկտեմբերյան մեծ հեղափոխությունը նոր հորիզոններ բաց արեց ոչ միայն Ռուսաստանի ժողովուրդների, նրանց թվում նաև հայ ժողովրդի քաղաքական-տնտեսական կյանքում, հեղաշրջելով նրանց հոգևոր կյանքը և մշակույթի, գրականության ու արվեստի բովանդակությունը։

Նոր թեմատիկան, նոր գաղափարներն ու ստեղծագործական նոր մեթոդը անհրաժեշտաբար կիրառության մեջ դրին նոր տերմիններ, գրականագիտական նոր արտահայտություններ, ինչպես՝ ռեալություն-պրոլետարական գրականություն, բովանդակությամբ սոցիալիստական և ձևով ազգային, կոչ-բանաստեղծություն, պոետ-ագիտատու, նախկինում, ագիտկա, ձախ գոեհիպարաներ, սինթետիկ արվեստ, տեխնիցիզմ, պլակատային սխեմատիզմ, գոեհիկ սոցիալոգիզմ, սոցիալիստական ռեալիզմ, ռեալիստական վեպ, պատմա-հեղափոխական վեպ, պատմա-հեղափոխական թեմատիկա, պատմա-հեղափոխական դրամա, սովետական դրամա, սովետական դրամատուրգիա, ֆալսեպիա-

կան թեմա, կինոդրամատուրգիա, սցենար, սյուժետային հանգույցներ, պոլեմիկական ուղղություն և բազմաթիվ այլ բառեր:

Եթե նախասովետական շրջանում հայ գրականությունը, ապա և գրականագիտությունը զարգանում էին մայր հայրենիքից դուրս, ապա սովետական կարգերի հաստատումից հետո Հայաստանը դարձավ հայ գրականության և ընդհանրապես մշակութային կյանքի կենտրոն: Գեղարվեստական գրականությունը և արվեստները սկսեցին զարգանալ նոր, նպաստավոր պայմաններում, պետական օժանդակությամբ և հովանավորությամբ: Այդ գործում մեծ դեր խաղաց գրական ժուռնալիստիկան, որն օժանդակում էր գրական նոր կադրեր աճեցնելու, նրանց գաղափարապես դաստիարակելու ու կոփելու, գրականության տեսության առանձին հարցեր լուծելու, նոր ուղղություն մշակելու, ուսս պրոլետարական գրականության առաջավոր գաղափարները մասսայականացնելու գործին:

Գեղարվեստական ժուռնալիստիկան ավելի մատչելի լինելով ընթերցող լայն զանգվածներին, վերջիններիս հաղորդակից դարձնելով նոր գրական երկերին, ոչ միայն դաստիարակում էր մասսաների գեղագիտական ճաշակը, գրական նոր երևույթները զգալու, գնահատելու ընդունակությունը, այլև նպաստում էր գրականագիտական բառապաշարի ներթափանցմանը գրավոր և բանավոր խոսքի մեջ:

Սովետական գրականության սկզբնավորման, ձևավորման շրջանում սովետական գրողների գաղափարական դաստիարակման, մարքսիստական գեղագիտական սկզբունքները յուրացնելու, անցյալի գրականության, արվեստի հարուստ ժառանգությունը գնահատելու ու առողջ ավանդույթները շարունակելու, նոր գրականության զարգացման ճիշտ ուղիներ մշակելու ու կարգավորելու, նրա հեռանկարներն ու նպատակները որոշելու գործում մեծ ու արդյունավետ աշխատանք է ծավալում մարքսիստական գրաքննադատությունը: Այն ղեկավարում է ժամանակի գրական պայքարը: Այդ պայքարի՝ գրական քաղաքականության հիմք են ծառայում Վ. Ի. Լենինի, Ս. Շահումյանի, Ս. Սպանդարյանի, Լև Մյասնիկյանի գրականագիտական հոդվածները, որի արտահայտությունն են գրական-կուսակցական մամուլում ծավալված գրական բանավեճերն ու գրական քննադատությունը:

Հայ առաջին մարքսիստ գրականագետ Ա. Մյասնիկյանի հետ միասին գրականության առօրյա և տեսական հարցերին նվիրված հոդվածներով հանդես են գալիս մի շարք այլ մարքսիստ քննադատներ: 20-ական թվականներին գրաքննադատության և գրականագիտության ասպարեզում իրենց շնորհակալ դերն են կատարում լուսժողկոմ Ասքա-

նաղ Մռավյանը, պատմաբան ու գրականագետ Աշոտ Հովհաննիսյանը, գրականագետ Արտաշես Կարինյանը, մարքսիստ հրապարակախոս Հայկ Գյուլիքյոսյանը, քննադատ ու թարգմանիչ Պողոս Մակինցյանը, գրականագետներ Յուլա Խանզադյանը, Հարություն Սուրխաթյանը, գրականության պատմաբան Արսեն Տերտերյանը և ուրիշներ:

«Գրական դիրքերում» հանդեսը դառնում է նոր գրականության ու գրաքննադատության՝ օրգան, որի էջերում հանդես են գալիս ժամանակի գրողներն ու գրաքննադատները: Գրական ընթացքին ուղղություն էին տալիս նաև սովետական գրողների համագումարները:

Ինչպես ուսւ, այնպես էլ հայ գրականագիտության մեջ զգացվում էր նոր գրականության մեթոդի էությունն արտահայտող համապատասխան անվանում, տերմին ունենալու հարցը, երևան են գալիս նոր գաղափարախոսության հետ կապված մի շարք անվանումներ, ինչպես՝ պոլեմալական ռեալիզմ, հերոսական ռեալիզմ, հեղափոխական ռումանտիզմ, դիալեկտիկական մատերիալիստական մեթոդ և այլն:

Հայ գրականության և՛ գրաքննադատության սովետական շրջանը տարբերվում է նախորդ շրջաններից նրանով, որ նախկին տարերային, անհատների ձեռքին ու նրանց քաղաքական տրամադրություններին ենթակա գրական գաղափարախոսությունը այժմ ղեկավարվում է կոմունիստական կուսակցության և հովանավորվում սովետական կառավարության կողմից:

Այս տեսակետից նշանակալի է որոշ պարբերականների հիմնադրումը, ինչպես՝ «Գրական թերթը» Երևանում, «Խորհրդային գրողը» Բաքվում, «Արշավ» հանդեսը Թիֆլիսում, հատկապես «Նորը» և «Նոյեմբեր» գրական-գեղարվեստական, գրաքննադատական և քաղաքական-հասարակական հանդեսները Երևանում:

Մամուլում ծավալված մի բանի թեժ բանավեճերից հետո 1934 թ. տեղի ունեցավ Հայաստանի սովետական գրողների անդրանիկ համագումարը, ուր քննարկվեցին սոցիալիստական ռեալիզմի, կյանքի ու գրականության փոխհարաբերության, գրականության և գրական լեզվի զարգացման նոր ուղիներն ու հրատապ հարցեր:

Հայ գրականության թեմատիկան միանգամից փոխվեց Հայրենական մեծ պատերազմի և ետպատերազմյան տարիներին:

Պատերազմի ժամանակաշրջանում առանձնապես թափ առավ հրապարակախոսությունը: Գեղարվեստական խոսքը, հրապարակախոսությունը դարձան զենք գրական աշխատողների ձեռքում, որոնք ամբողջ սովետական ժողովրդի հետ լծվեցին ֆաշիզմի դեմ մղվող սրբազան պայքարին:

Այս տարիներին զարգացան հրապարակագրության տեսակները, օրինակ՝ ռազմականը, նամակ-ղիմում, կոչ, ուղեձ, դիմում և այլն, զարգացավ հատկապես ակնարկի ժանրը:

Գրականագիտությունն ու գրական քննադատությունը նույնպես ձեռք են բերում հրապարակախոսական հատկանիշներ. նշանակալի են Ա. Տերտերյանի՝ հայրենասիրության թեմային նվիրված հոդվածներն ու աշխատությունները և այլոց հոդվածները:

Լույս ընծայվեց Մանուկ Աբեղյանի «Հայոց հին գրականության պատմության» առաջին հատորը: Գրական մամուլում հանդես եկան գրականագետներ Ա. Ասատրյանը, Ռ. Զարյանը, Է. Թոփչյանը, Ա. Ինճիկյանը, Տ. Հախումյանը, Ս. Հարությունյանը, Հ. Մելիքյանը, Ս. Մելիքսեբյանը, Մ. Մկրչյանը, Հ. Մուրադյանը, Ռ. Վարդապետյանը և ուրիշներ:

Պատերազմի տարիներին բազմաթիվ ճակատային գրողների ստեղծագործություններն առաջին անգամ հրատարակվում են ճակատային թերթերում: Ինչպես և հետագա շրջանում գրականության զարգացմանն ու լայն մասսայականացմանը մեծ օժանդակություն է ցուցաբերում մամուլը, «Գրական թերթը», հատկապես «Սովետական գրականություն» ամսագիրը, իրենց էջերում առաջին անգամ հրատարակելով փոքրածավալ գեղարվեստական երկեր:

Հայրենական պատերազմի և հետագա՝ ետպատերազմյան տարիներին մամուլում և ապա մենագրություններով հանդես եկավ գրաքննադատությունը, որն ստեղծեց կամ վերստին գործածության մեջ դրեց բազմաթիվ տերմիններ ու տերմինային արտահայտություններ, ինչպես. մարտակոչի պոեզիա, ռազմակոչային ֆեարեբություն, ռազմականչային պոեզիա, հրապարակախոսական բանաստեղծություն, խրամատային կյանքի թեմա, ռազմանակատային ֆեարեբություն, մարտակոչային երգ, ռազմական մարտանկարներ, ասֆային պատում, բիկունֆային ռազմեբականեր, ռազմանակատային էսֆիզներ, գեղարվեստական ակնարկ, ռազմանկար, զինվորական հիշատակարան, ռազմական թեմատիկա, ռազմական վեպ, սովետահայ պատմավեպ, դասական պատմավեպ, ավանդական պատմավեպ, պատմական նովել, հակաֆաշիստական դրամատուրգիա, ռազմական ակնարկ, պատերազմական ակնարկ, պատերազմական պատմվածք, խրամատի թեմա, (հ)ետպատերազմյան սովետահայ գրականություն, վիպաշար, հուշագրություն-խոստովանություն, երգիծական մանրապատումներ, բանասիրական գրքույցներ, խոնական մանրապատում, գեղարվեստական հրապարակախոսություն, ներբողեբություն, ներբողագրական ռեպրանություն, կի-

նագրութիւն, արկածային վիպակ, գիտաֆանտաստիկական վեպ, կեն-
ցադագրական պատմվածք, արկածային երկ, նոթագրական-հրապարա-
կախոսական գրականութիւն, սիրերգակ, անկոնֆլիկտ ֆնարերգութիւն,
շափածո պատմվածք-խրատ, սովետահայ նովել, սովետահայ վիպագրու-
թիւն և այլն, և այլն:

Վերը հիշված գրականագետների դերը շատ մեծ է հայ գրականա-
գիտական տերմինաբանութիւնը զարգացնելու, այն միօրինակացնելու,
ճշգրտելու գործում, սակայն ավելի հանգամանորեն ուզում ենք խոսել
Մանուկ Աբեղյանի տերմինաշինական աշխատանքի մասին, քանի որ
նա առաջինն էր, որն ստեղծեց հայ գրականութեան գիտական պատմու-
թիւնը և փորձեց տարբերակել ու սահմանել բազմաթիւ գրական տե-
սակներ, կանոնավորել զուգահեռ տերմինների կիրառութիւնը:

Գրականութեան պատմութեան, տաղաչափութեան և գրականագի-
տական բազմաթիւ հարցեր շոշափող նրա ուսումնասիրութիւնները
միաժամանակ արտացոլում են գիտնականի տերմինաշինական աշխա-
տանքը, որին զուգընթաց նա գործուն մասնակցութիւն է ունեցել հայե-
րեն մասնագիտական տերմինաշինութեանը, ճշգրտմանն ու կանոնավոր-
մանը: Նա մասնակցել է գիտութեան առանձին ճյուղերի տերմինների
բառարաններ կազմելու և հրատարակելու գործին:

Գրականագիտութիւնը և հայ գրականութեան պատմութիւնը այն
հիմնական բնագավառներից են, ուր բազմակողմանիորեն ու խորութեամբ
դրսևորվել են մեծանուն գիտնականի պրպտուն միտքն ու ուսումնասիր-
վող նյութի խոր իմացութիւնը: Քանի որ նա ուսումնասիրութեան է են-
թարկել տարբեր դարաշրջանների (առավելապես հին և միջին) հայ
գրական զանազան տեսակներին պատկանող ստեղծագործութիւններ՝
գրական ուղղութիւնների հետ կապված, հետևաբար նրա երկերում կի-
րաւորող գրականագիտական տերմինաբանութիւնն էլ ընդգրկում է բազ-
մազան ենթաճյուղեր, ինչպես՝ գրականութեան տեսութեանը, պարբե-
րացմանը, համակարգմանը, գրական ուղղութիւններին, դպրոցներին,
սեռերի, տեսակների, ոճագիտութեան, տաղաչափութեան ոլորտներին
վերաբերող տերմիններ: Դրա հաստատումն են նրա բազմաթիւ աշխա-
տանքները՝ նվիրված ժողովրդական ստեղծագործութեան տեսակների
քննութեանը. «Դավիթ և Մհեր» (1889), «Հայ ժողովրդական առասպել-
ները Մ. Խորենացու Հայոց պատմութեան մեջ» (1899), «Ժողովրդական
խաղեր» (1904), «Հայ ժողովրդական վեպը» (1908), «Շարականների
մասին» (1912), «Համառոտութիւն հայ ժողովրդական վեպի և հին
գրականութեան պատմութեան» (1923), «Հին գուսանական ժողովրդա-
կան երգեր» (1931), «Հայոց միջնադարյան առակները և սոցիալական

հարաբերությունները նրանց մեջ» (1935), «Գուսանական ժողովրդական տաղեր, հայրեններ և անտունիներ» (1940), «Ժողովրդական խաղիկներ» (1940), «Հայոց հին գրականության պատմություն» (1944—1946) և այլն:

Սույն ուսումնասիրության առաջին մասում խոսվել է հայ գրականագիտության, հայ գրականության պատմագրության մասին, որոնք նախորդել են Մ. Աբեղյանի ուսումնասիրություններին, հետևաբար պարզ է, թե ինչպիսի դժվարությունների պետք է հանդիպեր նա և որպիսի քննադատական մոտեցում ցուցաբերեր արդեն գործառության մեջ գտնվող տերմինների նկատմամբ, երբ վերջինների կիրառությունները տակավին որոշակիորեն սահմանադատված չէին:

Մ. Աբեղյանը գրական անվանումները գործածում է ոչ միայն ուրպես անվանական տերմիններ, այլև պարզաբանում է նրանց տերմինային բովանդակությունը, քննում և որոշում զուգահեռ տերմինների կիրառությունները, տարբերակում բազմիմաստ տերմինների նշանակությունները. այդ առումով նա քննության նյութ է դարձրել գրականություն. դպրություն, բանաստեղծություն տերմինները, որոնք նախորդների երկերում գործածվել են որպես համանիշներ, ապա անդրադարձել է անգիր, բանավոր, բերանացի գրականություն անվանումներին և գործածել բանահյուսություն տերմինը, այդ առիթով խոսել է նաև ժողովրդական մակդիրի մասին, որի կիրառությունը բանահյուսություն բառի հետ համարում է ավելորդ:

Մ. Աբեղյանի կողմից ճշգրտված գրականագիտական տերմիններից են նաև զրույց, վեպ, առասպել, վիպասանք, հայրեն և բազմաթիվ այլ անվանումներ, որոնց կիրառություններից նա, պատմականորեն քննելով, բնորոշում է մեկը:

Դժվար է գերազնահատել Մ. Աբեղյանի կատարած դերը նաև հայ տաղաչափության, մասնավորապես տաղաչափական տերմինների ճշգրտման գործում: Ի մի բերելով այդ բնագավառում նախորդ շրջանում կատարված ուսումնասիրությունները, Մ. Աբեղյանը ստեղծեց ամփոփ և մնայուն մի գործ, որի հիման վրա կամ այն ուղեցույց ունենալով, հետագայում հրապարակվեցին առանձին բանաստեղծների տաղաչափությանը կամ տաղաչափության հաղցերին նվիրված հոդվածներ ու աշխատանքներ:

Քննվող որոշ թվով տերմինների առայժմ կայունացած չլինելու պատճառով ուսումնասիրողը հաճախ հարկադրված է լինում հայերեն տերմինի կողքին նշել նաև օտար տերմինը և հակառակը, ինչպես՝ արձակ (պրոզա), հնչաբանական (ֆոնետիկական), քորեյական (մեծասար,

տրոբե) ոտքեր, յամբական (մեծավերջ) ոտքեր, դակտիլական (ստեղն) ոտքեր, քողաղոտ (ամֆիբրաքոս) ոտքեր, քողաբորբ (ամֆիմակրոս) ոտքեր, դիտրոբեոս (երկմեծասար) ոտքեր, դիյամբ (երկմեծավերջ) ոտքեր, դադար, հանգիստ (պաուզա), ստեղն (դակտիլ), ժողովրդական վիպ (էպոս), գլխաբան (ակրոստիխ) և այլն:

Երբեմն բերվում են լատինատառ օտար համարժեքները ևս, ինչպես հորանջ (hiatus), հատած (cesure), տողանց(enjambement), ոգել, ձայնիլ (scander) և այլն:

Հիմնական տերմինների մի մասը ստուգաբանված է, իմաստաբանական քննության առնված, ինչպես՝ տաղաչափություն, տակտ, ոտ, ոխ, տող, ոտանավոր, վերածնություն, բան, բանֆ, կցուղ, սաղմոս, կարգ, կանոն, շարական, շարակնոց, դարձ, կրկնակ և այլն:

Մ. Աբեղյանի դերը մեծ է հայ գրականագիտական տերմինաշինության գործում նաև այն պատճառով, որ նա գիտական բնույթ տվեց մինչ այդ գործառության մեջ եղած մի շարք անվանումների: Նա համակարգեց դրանք, պարզաբանելով և ապա սահմանելով գրականագիտական բազմաթիվ հասկացություններ: Նա հստակություն մտցրեց բազմաթիվ գրականագիտական տերմինների արտահայտած իրակության, նրա ենթատեսակների իմաստային նրբերանգների սահմանումների մեջ:

Գրականության տեսության ուսումնասիրման ասպարեզում թարմ, նոր խոսք է ակադեմիկոս Էդ. Մ. Զրբաշյանի «Գրականության տեսություն» ձեռնարկը՝ նախատեսված բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ուսանողների և գրականության ուսուցիչների համար, որն արդեն ունեցել է հինգ հրատարակություն:

Մարքսիստական-լենինյան գաղափարախոսության դիրքերից քննելով գրականագիտական հարցերը, հեղինակը կատարել է գրականագիտության գիտական պարբերացումը, համակարգումը: Արվեստը և տեսակներից մեկը հանդիսացող գրականությունը դիտվում է որպես հասարակական գիտակցության ձև: Գիտության ժամանակակից մակարդակով ներկայացվում են գրականագիտությունը իր բաժիններով, գրականության տեսության բնույթն ու խնդիրները, խոսվում է գրականության ժողովրդայնության, կուսակցականության, հասարակական նշանակության մասին: Բազմաթիվ հարցեր, հայ գրականագիտության մեջ, առաջին անգամ են արծարծվում:

Գրական տեսակների անվանումներ հանդիպում են հայ դպրության տակավին առաջին իսկ երկերում, ուստի հայ գրականագիտական տերմինների կիրառումը, ապա և նորերի կերտումը վերաբերում են հին ժամանակներին:

Անցած տասնհինգ դարերի ընթացքում ձևավորվել ու զարգացել են հայ գրականագիտական միտքը, նրա արտահայտման միջոցները՝ տերմինները. հետևաբար հայ գրականագիտական տերմինաբանությունը միատարր չէ, ժամանակի ընթացքում նրա կազմում առաջացել են տարբեր շերտեր:

Գրականագիտական տերմինաբանության մեջ ժամանակագրական առումով կարելի է տարբերակել ավանդական և ժամանակակից շերտեր:

Ավանդական, այսինքն ավանդաբար մեզ հասած գրականագիտական տերմինները, սկսած V դարից, կիրառվել են և ղանաղան փոփոխությունների ենթարկվել: Տարբեր ժամանակաշրջաններում, զարգացման տարբեր փուլերում գրականագիտության մեջ առաջացել են նոյ հոսանքներ, նորանոր երևույթներ, որոնք անհրաժեշտաբար արտացոլվել են տերմինաբանության համակարգում, առաջացնելով համապատասխան շերտեր:

Նկատելի է, որ ավանդական տերմինների հնագույն շերտը կազմում են ժողովրդական ստեղծագործության, ինչպես կոչում էին հները՝ բանավոր գրականության տեսակների անվանումները, որոնց մեծ մասը գործածական է մեր օրերում, ինչպես օրինակ՝ անեծի, առասպել, առակ, ասացված, ավանդություն, արձակ, բանաստեղծ, երգ, զրույց, լալյուն, կատակերգություն, մանրապատում, նմանություն, ողբ, ոն, շափ, պատկեր, պատմություն, պատումն, վեպ, վիպասան և այլն:

Ապա՝ գրավոր և թարգմանական գրականությանը վերաբերող հետևյալ տերմինները՝ գրիչ, գրչություն, դպրություն, երգարան, թարգմանություն, մատենագրություն, շարագրություն, ներքողական, ռդրեգություն, վերնագիր և այլն:

Այնուհետև՝ ավանդական տերմինների շարքը համալրվում է հետագա դարերում կատարված թարգմանություններից ներմուծված հասկացությունների անվանումներով, ինչպես օրինակ՝ հսկաներգություն, նոխագերգություն, ֆերթոլ և այլն:

Նոր շրջանում, XIX դարի վերջին և, հատկապես, XX դարի սկզբում՝ եվրոպական գրականության ու գրականագիտության զարգացման նոր փուլում, հարստանում է նաև հայ գրականագիտական տերմինաբանու-

թյունը՝ փոխառված գրական իրակությունների անվանումներով, ինչպես օրինակ՝ անեկզոտ, բելետրիստիկա, դրամատուրգ, էլեգիա, լեգենդ(ա), լիրիկ, կոմեդիա, հումոր, մելոդրամ(ա), մոտիվ, մուսա, պիես(ա), պոեմ(ա), պոեմ, պոեզիա, պրոզա, սատիրա, ստիլիստիկա, ռեալիզմ, ռեալիստ, ռոմանտիկ և այլն:

Մեծ թիվ են կազմում նաև նոր գրական տեսակների ու հասկացությունների հայերեն անվանումները, ինչպես օրինակ՝ ակնաբեկ, անհատակաճություն, արարված, գլխավոր հերոս, գործող անձինք, գործողություն, երգիծաբանություն, թատերգություն, մանկական երգեր, մեծախոսություն, վեպիկ, պատմվածք, թատերգակ, նորավեպ, նորավիպագիր, վիպագրողուհի, վիպասանուհի, ցայգերգ, բնաբերգու և այլն:

Ավանդական տերմինների որոշ մասը հետագայում ենթարկվել է իմաստափոխության կամ դուրս եկել գործառությունից: Այսպես, վեպ հին տերմինը սկզբնական շրջանում ուներ բանավոր ստեղծագործության տեսակի նշանակություն, որ պահպանվել է մինչև այսօր (բանագիտության մեջ), սակայն անցյալ դարում՝ եվրոպական վեպի զարգացման հետևանքով իր որոշ գծերի նմանությամբ այն ստացավ նոր իմաստ ևս և կիրառվում է որպես գեղարվեստական վեպի (роман) անվանում: Նախագերգություն տերմինի, որը բառացի թարգմանությունն է հունարեն tragoidia բառի, ներքին պատճառաբանությունը հետզհետե թուլանալով այլևս անհասկանալի դարձավ և փոխարինվեց ռըբերգություն տերմինով:

Ասել բայը ժամանակակից գրական լեզվում չի գործածվում նախկին «պատմել» նշանակությամբ, սակայն նրա հիմքից կազմված ասացող տերմինը գործածական է բանագիտության մեջ, իսկ խոսակցական լեզվում կենսունակ են այդ արմատով կազմված հարադիրները՝ հեֆիաթ ասել, երգ ասել և այլն:

Հայ գրականագիտական տերմինաբանության մյուս շերտը՝ ժամանակակից տերմիններն են: Այս շերտի առաջացումը և հարստացումը կապված է գրականության և գրականագիտության նոր, սովետական փուլի, մասնավորապես մարքս-լենինյան գաղափարախոսության հետ:

Ժամանակակից գրականագիտական տերմինաբանությանը առանձնահատուկ է հոսանքների, ուղղությունների, ստեղծագործական մեթոդների, գրական նոր տեսակների, կինոյի ու հեռուստատեսության հետ կապված նոր գրական իրակությունների անվանումների, ըստ անհրաժեշտության փոխառում և օտար տերմինների հայերեն համարժեքներ կերտելու հակում:

Էպոպե(ա), թեմա, կոմեդիա, մետամորֆոզ, կլասիկներ, կոսմոպոլիտ, կոսմոպոլիտիզմ, միստիցիզմ, պասկվիլ-վոդեկիլ, սենտիմենտալիզմ, սիմվոլիստ, սյուժե(տ), վոդեկիլ, տրագեդիա, ռեցենզիա, ռեցեն-

գեւեալ, ֆելիետոն, ֆելիետոնիստ և այլ փոխառութիւններ զործառութեան հետ զուգընթացաբար դրանք թարգմանվել են, կերտվել են հայերեն համարժեքները, ինչպես օրինակ՝ ծանոթութիւն (կոմենտարներ), դասական գրողներ (կլասիկներ), կերպարանափոխութիւն (մետամորֆոզ), կառակերգութիւն (կոմեդիա), կոսմոպոլիտութիւն (կոսմոպոլիտիզմ), մանրավեպ, գիշերերգ, ֆնարերգակ և այլն: Բերված հայերեն տերմինները դուրս են մղել սկզբնական շրջանում զուգահեռաբար գործառուղ օտար տերմինները: Սակայն երբեմնի հայերեն նորաբանութիւնների մի մասը չդիմանալով ժամանակի քննութեանը, դուրս մնաց գործածութեան ոլորտից՝ տեղը զիջելով օտարաբանութիւններին, ինչպես օրինակ՝ դպրոցական—սխոլաստիկ, բարի ծիծաղ—հումոր, նյութ—թեմա, իրապաշտ—ռեալիստ, խորհրդապաշտ—սիմվոլիստ և այլն: Վերջին ելույթ, իրապաշտ, խորհրդապաշտ տերմինները թեև այժմ հանդիպում են գրականութեան մեջ, սակայն վերջնականապես տերմինացված չեն:

Վերջին տասն-քսան տարիների ընթացքում գիտութեան և արվեստների զարգացման համապատասխան գիտական և թե գրականագիտական տերմինների համակարգը հարստացավ այնպիսի տերմիններով, ինչպիսիք են՝ կինոգրութիւն, կինոդրամատուրգ, կինոդրամատուրգիա, կինոնովել, կինոպատմածք, կինոսցենար, կինովեպ, ռադիոպիես և այլն:

Ժամանակակից գրականագիտական տերմինաբանութեանը յուրահատուկ է նաև հարակից գիտութիւնների տերմինային համակարգից փոխառութիւն կատարելը: Այս երևույթը կար նաև հնում. ձևավորվող գրականագիտական տերմինային համակարգը լրացվում է ճարտասանութիւնից, քերականութիւնից, փիլիսոփայութիւնից, իսկ նոր ժամանակներում շարունակելով փիլիսոփայութիւնից, լեզվաբանութիւնից, նաև գեղագիտութիւնից, ապա տեխնիկայի, կիրքեռնետիկայի զարգացման հետ կապված նաև բնական ու ճշգրիտ գիտութիւններից փոխառված հասկացութիւններով ու տերմիններով, ինչպես օրինակ՝ իմպրեսիոնիզմ, իմաթիեիզմ, մոդեռնիզմ, նեոռոմանտիզմ, կոդա և այլն:

Ժամանակակից հայ գրականագիտական տերմինաբանութեան մեջ կարելի է առանձնացնել շերտեր՝ հաշվի առնելով մի այլ հանգամանք, թե հայոց լեզվի դարավոր գոյութեան ընթացքում, նրա զարգացման տարբեր փուլերում ի՞նչ տեղաշարժեր են տեղի ունեցել գրականագիտական տերմինների համակարգում:

Այսպես, առաջինը ընդհանուր հայերեն գրական տերմինների շերտն է, որը գործառութեան մեջ է հնագույն ժամանակներից, հայերենի բոլոր փուլերում, օրինակ՝ առած, առակ, առասպել և այլն:

Երկրորդ շերտը գրաբարից ավանդված տերմիններն են, որոնց մի

մասը գործառության մեջ է, կենսունակ են և նրանց արտահայտած գրական հասկացություններն ու իրակությունները, ինչպես՝ բանաստեղծ, երգ, կառակերգություն և այլն, իսկ մի մասը ներկայումս ունի պատմական նշանակություն, ինչպես օրինակ՝ Բվելյաց երգեր, վեպ, վիպասանք (հին իմաստով), գողթան երգեր, բուլք, վարձագրություն և այլն:

Երրորդ շերտը միջին դարերին հատուկ գրական տեսակների անվանումներն են, ինչպես օրինակ՝ բալետ, խաղ, խաղիկ, հայրեն(ներ), լալուն և այլն:

Գրականագիտական տերմինաբանության մեջ գործածական են արևմտահայերեն գեղերգ, թատերգակ, հեզնաբան և այլ բառ-տերմիններ:

Բարբառային բառ-տերմինները հասկանալի պատճառներով շատ չեն, այս շերտում իրենց զգալ են տալիս հարևան ժողովուրդներից անցած գրական, առավելապես բանավոր գրականությանը բնորոշ տեսակների օտար անվանումներ, ինչպես օրինակ՝ մաքիներ, աշուղ, բայաթի և այլն:

Հինգերորդ շերտը կազմում են նորակազմությունները. այս շերտը զարգացման հեռանկարներ ունի և հարստանում է հայոց լեզվի ներքին ու արտաքին միջոցներով՝ սեփական բառակազմությամբ և նոր տերմինների փոխառությամբ:

Կրկնությունից խուսափելու նպատակով սեփական բառակազմական միջոցներով տերմինակերտման հարցը այստեղ չենք քննի, այդ մասին հանգամանորեն կխոսվի գրականագիտական տերմինների բառակազմական վերլուծության բաժնում:

Օտար բառերի փոխառումը բնորոշ է հայ գրականագիտական տերմինաբանության զարգացման բոլոր փուլերին: Սակայն պետք է տարբերակել հնագույն և նորագույն փոխառյալ տերմինները:

Հայ գրականության ձևավորման փուլին բնորոշ է հին լեզուների՝ հունարենի և լատիներենի գրական իրակությունների, հասկացությունների անվանումների թարգմանության կամ պատճենման միջոցով հայերեն տերմիններ կերտելը:

Միջին դարերում պատմական, սոցիալական գործոնների հետևանքով արեւելյան հարևան և նվաճող ժողովուրդների գրական անվանումներ ներթափանցեցին հայ գրականագիտական տերմինաբանության համակարգը, ինչպես օրինակ՝ արաբերենից՝ բեյթ, գազել, տավթար > դավթար, կաֆա, մուխամմազ, ռուբայի (հոգն. ռուբայաթ), սուրան, պարսկերենից՝ դաստան, դյուբեյթ, թուրքերենից՝ աշուղ, պղբերչարենից՝ բայաթի և այլն:

Գրականության մեջ հանդիպում են նաև գասիտե, գյոզալլամա, զին-
շիլլամա, թասլիբ, քաղալա, ղազել, դիվանի արևելյան ժողովուրդների
գրական, երաժշտական, տաղաչափական տեսակների անվանումներ,
որոնք ունեն սոսկ անվանական, ճանաչողական նշանակություն և չեն
մտնում հայ գրականագիտական տերմինային համակարգի մեջ:

Նոր շրջանում փոխառություններն առավելապես եվրոպական լե-
զուներից են, վերջին շրջանում այդ իրականացվում է ուսաց լեզվի միջ-
նորոգությամբ, ինչպես օրինակ՝ ալեգորիա, ալիտերացիա, անախո-
նիզմ, անտացիա, բիրլոգրաֆիա, գրադացիա, դրամատուրգիա, էլե-
գիա, էպիգրաֆ, էպոպեա, էսքետիկա, իդիլիա, իմպրովիզացիա, ինս-
ցեներովկա, ինտերմեդիա, իրոնիա, լիրիկա, միֆոլոգիա, մոնոգրաֆիա,
պաուզա, պերիպեթիա, պոեզիա, պրոզա, սիտուացիա, ստիլիզացիա,
տրիլոգիա, ցիտաա, ֆաբուլա և այլն:

Գոհունակությամբ պետք է նշել, որ այս օտար բառերի շարքը, որ
քաղված է «Գրականագիտական բառարանից» (Երևան, 1980 թ.), ար-
դեն զգալիորեն բեռնաթափվել է, և օտար տերմինների մեծ մասը իր
տեղը զիջել է հայերեն համարժեքներին: Բառարանում դրանց տեղ է
տրվել պարզապես «ընթերցողին նշողմնորոշելու և բառերի ծագումը
բացատրելու համար»:

Սովետական Միության ժողովուրդների լեզուներից փոխառվում են
գրականության, բանահյուսության տեսակների անվանումներ, ինչպես
օրինակ՝ բայան կամ բոյան, բիլինա, շաստուշկա (ուսներեն), ալին
(ղաղախ.), բախշի (թուրքմեն., ուզբեկ.), կոբզա (ուկրաիններեն) և
այլն:

Գրականագիտական տերմինների համակարգում թեև առանձին նը-
կատելի շերտ չեն կազմում, սակայն կիրառության մեջ եղել են նաև
հապավումներ, որոնցից հիշենք մի քանիսը, օրինակ՝ Ռապա—Պրոլե-
տարական գրողների ուսաստանյան ասոցիացիա (Российская ассо-
циация пролетарских писателей), որից կազմվել է հայերեն ռապա-
կաններ անվանումը, այդ «ասոցիացիայի անդամներ» նշանակությամբ:
Այնուհետև կազմվեցին հայերեն պրոլետգրողներ—պրոլետարական
գրողներ, պրոլետկոլտ—պրոլետարական կուլտուրա և այլ հապավում-
ներ:

Հապավումները գրականագիտական տերմինաբանության մեջ
կենսունակ չեն և շատ անշան թիվ են կազմում:

Գիտական տերմինաբանությունը բառակազմության տեսանկյունից դիտելիս նկատելի է բառակազմական միջոցների և կաղապարների բազմազանությունը ընդհանուր լեզվի համեմատությամբ: Սակայն յուրաքանչյուր լեզու ունի տերմինակերտման իր յուրահատուկ աղբյուրներն ու միջոցները, որոնք պայմանավորված են կրող ժողովրդի պատմական և լեզվի զարգացման գործոններով:

Հայ գրականագիտական տերմինակերտման աղբյուրները հիմնականում երկուսն են՝ ներքին և արտաքին:

1. Տերմինակերտման ներքին աղբյուրները հայոց լեզվի բառազանձի շերտերն են և բառակազմական միջոցները:

Գրականագիտական տերմինաբանությունը ձևավորվել ու զարգացել է գրաբարի, միջին հայերենի և, հատկապես, արդի հայերենի բառապաշարի հիմքի վրա: Տերմինակերտման մեծ հնարավորություններ է ընձեռում ժամանակակից հայերենն իր ճկուն բառակազմությամբ:

Գրականագիտական տերմինների համակարգի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ տերմինակերտումը կատարվում է բառաիմաստաբանական, ձևաբանական և բառաշարահյուսական միջոցներով:

ա) բառաիմաստաբանական միջոցը հնարավորություն է տալիս նոր տերմիններ կերտել ընդհանուր լեզվի բառերը տերմինացնելու ճանապարհով. այս դեպքում ընդհանուր լեզվի սովորական բառը տերմինացվելով ստանում է որոշակի իմաստ և մտնում գրականագիտական տերմինային համակարգի մեջ: Միաժամանակ հայոց լեզվի համակարգում նրա հիմնական իմաստին ավելանում է նոր՝ տերմինային նշանակություն: Այս ուղիով են առաջացել մի շարք տերմիններ, ինչպես օրինակ՝ ակնաբեկ, անդամ, աստիճանավորում, առձակ, բանաստեղծություն, դադար, զույց, թուրք, հանգույց, ողբ, ուտ, տուն, փոփրացում և այլն:

Սովորական բառերի տերմինացումը կատարվում է իմաստափոխության տարբեր ձևերով. տեղի է ունենում նշանակության նեղացում կամ ընդլայնում:

Առաջին դեպքում ընդհանուր գործածական բառը տերմինացվում է, իսկ երկրորդ դեպքում՝ գրականագիտական տերմինը ապատերմինացվում է:

Տերմինացվում են ոչ միայն հայերեն ընդհանուր բառերը, այլև հայերեն և օտար հատուկ անունները, առավելապես անձնանունները,

ինչպես օրինակ՝ բայրոնիզմ, հոմերական ոտանավոր, օնեգիւյան տուն և այլն:

բ) Ձևաբանական միջոցներից է ածանցումը, որը բավականին կենսունակ է նաև գրականագիտական տերմինակերտման մեջ:

Գրականագիտական տերմինների կերտման գործում հայոց լեզվի ոչ բոլոր ածանցներն են կիրառվում և ո՛չ հավասարապես:

Ինչպես հայոց լեզվում, այնպես էլ գրականագիտական տերմինաբանության մեջ ածանցումը իրականացվում է նախաածանցների և վերջածանցների միջոցով:

Նախածանցներից կենսունակ են ան-, առ-, բաղ-, բաց-, եեր-, ընդ-, հակ-, համ-, մակ-, ներ-, շար-, պար-, ստ-, վեր-, տար-, փոխ-:

Վերջածանցներից գրականագիտական տերմինակերտման մեջ ավելի կենսունակ են հետևյալները.

գոյականակերտ -ած, -աված(f), -ածու, -ակ, -անf, -ար, -արան, -իչ, -յակ, -յուն, -ող, -ոն, -ուկ, -ույթ, -ույկ, -ույց, -ունջ:

Առավել կենսունակ են -ալի, -ային, -ական, -իկ, -յա, -յալ, -յան, -ավոր, -ուն վերջածանցները:

Օգտագործվում են նաև այլ վերջածանցներ, որոնք բերվածների համեմատությամբ չնչին թվով տերմիններ են կազմում⁸¹:

գ) Բառաշարահյուսական միջոցով կերտվում են գրականագիտական բարդ տերմինները, տերմինային բառակապակցությունները և հապավումները:

Հայոց լեզվի առավելություններից ու յուրահատկություններից է բառաբարդումը, որը հնարավորություն է տալիս այլ լեզուների՝ բառակապակցություններով արտահայտված բազմաթիվ տերմիններ հայերեն թարգմանել մեկ բարդ բառով, ինչպես օրինակ՝ առակագիրf, բառապաշար, բարդառնյա (ոտանավոր), բարդավայիկ, գրաֆենադատություն, սիրերգ, երկաշար, վիպաշար, հոդվածաշար և այլն:

Որոշ թվով գրականագիտական տերմիններ, որոնք ռուսերենում չեն թարգմանվում, օտար փոխառություն են, հայոց լեզվի բառակազմական ճկունության շնորհիվ թարգմանվում են, ինչպես՝ բազմաշաղկապություն (полисиндетон), բանագրություն (плагиат), երեգություն, եռագրություն (трилогия), ծածկանուն (псевдоним), կատակերգություն (комедия) և այլն:

Գրականագիտական բարդ բառ-տերմինների գերակշռող մասը բաղկացած է երկու արմատ-բաղադրիչներից, որոնք ընդունում են նաև ածանցներ: Գրականագիտական բարդ տերմինները ածանցվում են թե՛ նախածանցներով և թե՛ վերջածանցներով, որոնք հանդես են գալիս նաև միաթամանակ:

Նուարմատ բարդ տերմինները ավելի պակաս թիվ են կազմում, իսկ բազմարմատ բարդ տերմիններ շեն հանդիպում:

Տերմին-բառակապակցությունները բաղկացած են այնպիսի տերմիններից, որոնք իրենց հերթին կարող են կազմել այլ բառակապակցություններ. նրանք երկկողմանի կապի մեջ են մտնում այլ բառերի, տերմինների հետ, ինչպես՝ գեղարվեստական գրականություն, գեղարվեստական ակնարկ և սովետահայ գրականություն:

Տերմինային բառակապակցություններում բառերը հանդես են գալիս որոշիչ և որոշյալի, հատկացուցչի և հատկացյալի փոխկապակցությամբ, ինչպես՝ մանկական գրականություն և գրականության շրջանաբաժանում:

Տերմինային բառակապակցությունների կազմում հիմնական իմաստը արտահայտում է որոշյալի կամ հատկացյալի գործառույթյամբ գոյական անունով արտահայտված տերմինը, օրինակ՝ ազատ բանաստեղծություն, ազգային բանաստեղծություն, աշխարհիկ բանաստեղծություն, արձակ բանաստեղծություն կամ՝ արտահայտության կոմիզմ, բառավերջի հանգեք, բնության երգեր, գրականության տեսություն և այլն:

Այս դեպքում գրականագիտական տերմինային բառակապակցությունները տարբերակվում են.

ա) տերմինային բառակապակցություններ, որոնց բաղադրիչները տերմիններ են կամ, ավելի հաճախ, տերմինից կազմված ածական որոշիչներ, ինչպես օրինակ՝ ցուսանական երգ, գիտաֆանտաստիկական վեպ, դիցաբանական առասպել, երկամեծի տակտ, երկավանկ հանգ, առկաց գիրք, առակի ոտանավոր, տողամիջի հանգեք և այլն.

բ) տերմինային բառակապակցություններ, որոնց նկազմում որոշյալը տերմին է, իսկ որոշիչը՝ համընդհանուր լեզվի բառ, ինչպես օրինակ՝ գլխավոր հերոս, բացասական կերպար, բնկնող ուրիշ, խոհական մանրապատում, հակաֆաշիստական դրամատուրգիա և այլն.

գ) տերմինային բառակապակցություններ, որոնց կազմում որոշիչ բաղադրիչը տերմին է կամ տերմինից կազմված ածական, իսկ որոշյալը՝ համընդհանուր լեզվի բառ է, ինչպես օրինակ՝ արտահայտչական միջոցներ, բազմաշաղկապ խոսք, թերավանկ անդամներ, հանգակից բաներ, հնգավանկ անդամներ և այլն:

Նորագույն հայավումները հայոց լեզվի սովետական փուլի յուրահատուկ բառակերտման միջոցներից են, որոնք բառակապակցությունների կրճատումներ են, ինչպես նշվել է, գրականագիտական տերմինակերտման մեջ անկենսունակ են:

Դրաշխանագիտական տերմինային համակարգի համալրման ներքին

աւելյուններից են գրաբարը, արեւմտահայերէնը, ժողովրդախոսակցական լեզուն, մասամբ, և բարբառները:

Գրականագիտական տերմինաբանության համակարգում գրաբար բառերը հանդես են գալիս երկու ձևով.

ա) բառեր, որոնք գրաբարում գրականագիտական տերմիններ են, գրական հասկացութիւնների անվանումներ, ինչպես օրինակ՝ կառավեցութիւն, ողբերգութիւն, վեպ, վիպագիր և այլն:

բ) բառեր, որոնք գրաբարում ընդհանուր գործածական են, տերմինացվելով դարձել են գրականագիտական տերմինային համակարգի տարրեր, ինչպես օրինակ՝ ամանակ, դադար, խաղ, խաղիկ և այլն:

Արեւմտահայերենից գրականագիտական տերմինաբանության համակարգը հարստացրել են այնպիսի տերմիններ ու տերմինացված բառեր, ինչպիսիք են՝ քերթոն, քատերախաղ, նորավեպ և այլն:

Բարբառներից և ժողովրդախոսակցական լեզվի բառերից տերմինացվել և գրականագիտական տերմինների անվանակարգն են մտել ժողովրդական բանահյուսութեան տեսակների անվանումներ, ինչպես օրինակ՝ հաբրբան, ջանգլոյում, հորովել, տանտան, անտունի և այլն:

2. Տերմինակերտման արտաքին աղբյուրները օտար փոխառութիւններն են: Հայոց լեզուն գոյութեան, զարգացման պատմութեան ընթացքում միշտ էլ դիմել է օտար փոխառութիւնների նախագրային և հետագա շրջաններում:

Գրավոր գրականութեան ստեղծման օրից հայ թարգմանիչներն ու պատմիչները, մտավորականները հունարեն աղբյուրներից թարգմանութիւն կատարելիս հայերենը համալրել են հունարեն բառերով, հետագայում, պատմական իրադարձութիւնների բերումով՝ պարսկերենից, արաբերենից, թուրքերենից և եվրոպական ժողովուրդների լեզուներից: Սովետական շրջանում հայոց լեզվի փոխառութիւնները կատարվում են ռուսերենից կամ ռուսերենի միջնորդութեամբ այլ լեզուներից:

Գրականագիտական տերմինները դիտարկելիս նկատելի է, որ փոխառութիւնները միասեռ չեն, օտար տերմինները փոխառվում են տարբեր ձևով, ամբողջութեամբ՝ անփոփոխ և մասնակիորեն՝ փոփոխված:

Ուղղակի փոխառութիւնների դեպքում օտար տերմինը փոխ է առնւմ հասկացութեան հետ, օրինակ՝ էլեգիա, ուրբայի, բայաթի, ռոմանտիզմ, նատուրալիզմ, սիմվոլիզմ և այլն:

Սակայն հայերենը հակում ունի օտար տերմինները սեփական համարժեքներով փոխարինելու և հետագայում բառակազմական հնարավոր միջոցներով կերտում է հայերեն տերմիններ, ինչպես՝ նատուրալիզմ—բնապաշտութիւն, սիմվոլիզմ—խորհրդապաշտութիւն և այլն:

Մի որոշ ժամանակաշրջանում օտար և հայերեն տերմինները գործածվում են զուգահեռաբար. ի վերջո հաշիվանակում է մեկը, որը ավելի ճշգրտորեն է արտահայտում համապատասխան հասկացությունը, ունի բառակազմական մեծ հնարավորություն, բարեհնչյուն է և դյուրարտասանելի:

Մասնակի փոխառությունների դեպքում փոխառու լեզուն ընդունում է օտար բառի արմատը և ածանցում կամ բառաբարդում սեփական ածանցներով՝ նաև արմատներով, մյուս դեպքում՝ բնիկ արմատները ածանցում կամ բառաբարդում է օտար լեզվի ածանցներով կամ արմատներով:

Այս առումով՝ գրականագիտական փոխառյալ տերմինների յուրացումը կատարվում է հետևյալ ուղիներով.

ա) հնչյունական տեսակետից գրականագիտական տերմինները շատ մեծ փոփոխությունների չեն ենթարկվում, քանի որ նրանք անցնում են գրավոր աղբյուրներից: Բերենք մի քանի օրինակ.

Ֆրանս. montage, ռուս. монтаж, հայերեն մոնտաժ

Ֆրանս. motif, ռուս. мотив, հայերեն մոտիվ

հուն. ὄδῃ, ռուս. ода, հայ. օդա (ներքող)

հուն. tragōidia, ռուս. трагедия, հայ. տրագեդիա (ողբերգություն)

հուն. hyperbolē, ռուս. гиперболa, հայ. հիպերբոլ(ա) (չափազանցություն)

հուն. pathos, ռուս. пафос, հայ. պաթոս և ալլոն.

բ) ձևաբանական տեսակետից գրականագիտական փոխառյալ տերմինները ենթարկվում են հայերենի ձևաբանական օրենքներին: Այս դեպքում՝ օտար տերմինը կրում է ոչ միայն ձևաբանական փոփոխություն, այլև կորցնում է քերականական սեռի կարգը՝ համապատասխան փոխառու և փոխառու լեզուների առանձնահատկություններին:

Այսպես՝ հուն. poiēsis, ֆրանս. poésie, ռուս. поэзия ֆրանսերենում և ռուսերենում իգական սեռի բառ է, հայերենը փոխ է առել ռուսերենից պոեզիա ձևով, սակայն իգական սեռի վերջավորությունը հայերենում չի գիտակցվում գոյականի՝ սեռի կարգի բացակայությամբ պատճառով, իսկ որոշ դեպքերում այդ վերջավորությունը նույնիսկ ընկնում է, ինչպես օրինակ՝

ֆր. poēme, ռուս. поэма, հայ. պոեմա > պոեմ

ֆր. légende, ռուս. легенда, հայ. լեգենդա > լեգենդ

Ֆր. ballade, ռուս. баллада, հայ. բալլադա > բալլադ և այլն:

Մյուս դեպքում՝ օտար արմատը ածանցվում է հայերեն ածանցների, ինչպես օրինակ՝

Ֆրանս. décadentisme, ռուս. декадентство, հայ. դեկադենտություն

Ֆր. dramatique, ռուս. драматический, հայ. դրամատիկական (թատերգական)

Ֆր. dramaturgie, ռուս. драматургия, հայ. դրամատուրգիա և այլն:

Բառապատճենումները գրականագիտական տերմինային համակարգի հարստացման հիմնական միջոցներից են: Բառապատճենումներ կատարել են հնում՝ հունական, լատինական և այլ լեզուների բառերը բառացիորեն թարգմանելու միջոցով, իսկ այժմ հիմնականում պատճենվում են ռուսերեն տերմինները:

Գրականագիտական տերմինային բառապատճենումները կատարվում են հետևյալ ձևով.

ա) օտար բարդ կամ ածանցյալ բառի բաղադրիչները թարգմանվում են հայերեն, օրինակ՝ անոնիմ—անանուն, գրադացիա—աստիճանավորում, պրովինցիալիզմներ—գավառաբանություններ, էլիպսիս—բացթողում, կոլորիտ—գունավորում, պաուզա—դադար, դիալոգ—բերկրոսություն, տրիլոգիա—եռապատում, летописец—տարեգիր, լրիկա—քնարերգություն, կուլմինացիա—գագաթնակետ, ցեզուրա—հատած, նեկրոլոգ—մահախոսական, մոնոլոգ—մենախոսություն, պրոլոգ—նախերգանք, նեոլոգիզմ—նորաբանություն, տավտոլոգիա—նույնաբանություն, էպիլոգ—վերջաբան և այլն.

բ) օտար բառը պատճենվում է մասնակիորեն, թարգմանվում է մեկ բաղադրիչը, իսկ մյուսը փոխառվում է, ինչպես օրինակ՝ прототип—նախատիպ, текстология—տեքստաբանություն, киноповесть—կինոպատմվածք, кинороман—կինոլեպ, терминология—տերմինաբանություն և այլն:

Ավելի հաճախական է բառապատճենման առաջին տեսակը ինչպես հայոց լեզվի, այնպես էլ գրականագիտական տերմինային ընդհանուր համակարգում:

Պատճենվում են ոչ միայն բառերը, այլև տերմինային բառակապակցությունները, ինչպես օրինակ՝ авторская речь—հեղինակալիք, юмор, античная метрика—անտիկ տաղաչափություն, литературные взаимодействия—գրական փոխազդեցություններ, литературная критика—գրական քննադատություն, положительный герой—գրական հերոս, художественная литература—գեղարվեստական գրականություն և այլն:

Հայոց լեզվի բառակերտման ճկունության շնորհիվ հաճախ օտար բառակապակցությունները պատճենվում են մեկ բառով, ինչպես օրինակ՝ выразительные средства—արտահայտչամիջոցներ, литературная критика—գրաքննադատություն, плясовые песни—պարերգեր և այլն:

ԲԱԶՄԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հայ գրականագիտական տերմինաբանությունը հանդիսանալով համընդհանուր լեզվի (հայերենի) համակարգի ենթահամակարգերից մեկը, իր մեջ կրում է ընդհանուր լեզվի որոշ առանձնահատկություններ, որոնցից են բազմիմաստությունը, համանշտությունը, համանունությունը և այլն:

Տերմինը բնորոշելիս՝ առաջին հերթին նշվում է նրա մենիմաստությունը, որն ամենացանկալին է տերմինաբանության մեջ, սակայն կան տերմինների բազմիմաստության բազմաթիվ դեպքեր:

Մենիմաստությունը ապահովում է տերմինի հստակ ըմբռնումը և անսխալ կիրառությունը: Հաճախակի են արդարացի զայրույթի արտահայտությունները մամուլում և գիտական գրականության մեջ, ուր քննադատություն կա նաև տերմինների բազմիմաստության երևույթի վերաբերյալ: Այդ հարցը մտահոգություն է պատճառում թե՛ լեզվաբաններին և թե՛ տվյալ բնագավառի, մասնագիտության ոլորտի ներշնչացուցիչներին: Սակայն տերմինների բազմիմաստությունը հաճախ հանդիպող երևույթ է, ուստի ոմանք նույնիսկ հանդուրժողություն են հանդես բերում նրա նկատմամբ, պատճառաբանելով՝ որ բազմիմաստությունը սովորաբար հանդես է գալիս միևնույն հնչյունային կազմի ունեցող բառի տարբեր գիտաճյուղային տերմինային համակարգերում, հետևաբար մեկ համակարգում առանձնապես շփոթության առիթ չի տալիս: Բազմիմաստ բառը հաճախ, որպես բաղադրիչ, հանդես է գալիս տերմինային բառակապակցության մեջ և ձեռք է բերում կոնկրետություն՝ հուշելով, թե ո՞ր տերմինային համակարգին է պատկանում: Օրինակ՝ ռոմ բառը բանաստեղծական ռոմ կամ ռոմանտիկ ռոմ նպակցությունների մեջ կազմախոսության բնագավառից անցնում է տաղաչափության բնագավառը և երկվանկ ռոմ, եռավանկ ռոմ, քառավանկ ռոմ, հնգավանկ ռոմ, բարդ ռոմ տերմինային կապակցություններով տարբերակում բանաստեղծական ոտքի ենթատեսակները: Տուն լեզվի համընդհանուր գործածական բառը բանաստեղծական տուն կապակցության մեջ կազմում է նոր տերմինային բառակապակցություն և մտնում է գրականագիտական տերմինաբանության համակարգի տաղաչափության տերմինային ենթահամակարգի մեջ, իսկ օճեգիւնյան տուն

կապակցութեան մեջ ավելի նեղանում է և նշանակում բանաստեղծական տան մեկ տեսակը:

Այսպիսով, թեև այս Կամ այն կերպ բաղմամաստ տերմինները այստեղամենայնիվ հասկացվում են, սակայն ամենաիրեւակաւ վիճակը, ինչ խոսք, տերմինի մենիմաստ լինելն է: Այդ գործին օգնելու նպատակով քննենք բաղմամաստութեան դեպքերը և նրանց առաջացման պատճառները հայ գրականագիտական տերմինաբանութեան մեջ:

Հայ գրականագիտական տերմինների բաղմամաստութեան առաջացել է հետեւյալ պատճառներով. հայոց լեզվի բառակազմի համագործածական բառը ստանում է ևս մեկ նշանակութիւն, որը կատարվում է երկու ձևով.

1. տեղի է ունենում բաղմաստի նեղացում, ինչպես.

Անուն—Ընդհանուր, սովորական իմաստն է՝ «հատուկ անուն», ապա «որեւէ առարկայի, երևույթի անվանումը»: Այս իմաստով հանդիպում է նաև գրականագիտական գրականութեան մեջ, օրինակ՝ որպես ստեղծագործողի, հեղինակի ազգանուն. «Իր անունը կրող այսպիսի գրութեան» (ՉՀԴՊ, 177), կամ՝ որպես գրական ժանրի, տեսակի անվանում. «Նվագ, ցուցք, մրմունջք և այլն՝ ուրիշ անուններով երգերը, որոնք հայտնի քնարերգութեան տեսակներին են պատկանում» (ՍՊ, 156):

Սակայն գրականագիտութեան մեջ այն նաև նեղանում է, մասնավորվում որպես ստեղծագործութեան վերնագիր, օրինակ՝ «Անունը Կրող գրվածք» (ՉՀԴՊ, 562 և 140):

Ասացվածք—Նախապես ասացված ձևով նշանակել է ընդհանրապես «ասված խոսք, ճառ», ապա՝ խոսքի մի տեսակը, որպես գրականագիտական տերմին՝ ժողովրդական բանավոր ստեղծագործութեան տեսակներից մեկի անվանում, օրինակ՝ «Թաղիադայանի վեպը համեմատված է ժողովրդական ասացվածքներով, համեմատութիւններով և երգերով» (ՀՆԳՊ, 1, 347):

Ավանդութիւն—Ավանդաբար անցած, ավանդված կարգ, դավանանք և այլն, ավանդութիւն, ինչպես՝ «Որքան խոր թափանցենք ժողովրդական կյանքի հնութեան մեջ, այնքան ավելի կը տեսնենք որ ավանդութիւնը՝ ինչպես վիպասանական՝ այնպես և քնարական երգերի համար մեծ նշանակութիւն ունեն» (ՍՊ, 157): Ապա՝ որպես «բերնբերան, բանավոր պատմվող պատմութիւն» նույնպես ընդհանուր, շտաբերակված, օրինակ՝ «Ժողովրդական ավանդութիւնը կըսես թե վանքին աքլորները կը ձայնեն ճամբորդներուն» (ԱԱ, 80), իսկ հետագայում մասնավորվում է որպես գրական տեսակի անվանում, «Ժողովրդական բանահյուսութեան տեսակներից մեկը, փոքր ծավալի արձակ ստեղծագործութիւն»

(ԳԲ, 31), «Ֆուկլորն ունեցել է այնպիսի էպիկական ժանրեր, ինչպես... առասպել, ավանդություն, լեգենդ» (ԳԺ, 42):

Բնավորություն—«Մարդու հոգեկան բոլոր հատկությունների ամբողջությունը, խառնվածք» կամ՝ «ընդհանրապես՝ հատկություն, առանձնահատկություն, բնույթ». ընդհանուր իմաստը նեղացել է որպես գրական կերպար (характер), օրինակ՝ «Բնավորություն է կոչվում այն գործող անձը, որն օժտված է հատկանիշների որոշակիությամբ և իր էությունը դրսևորվում է շրջապատի հետ ունեցած կապերի մեջ» (ԳԲ, 57):

Գաճճ—«Ոսկու, արծաթի թանկագին անհեղինի ամբողջություն, ունեցվածք» ընդհանուր իմաստից է ծագում «հոգևոր բովանդակության երկի անվանումը», օրինակ՝ «Նոցա փառաբանականներն ու գովասանքները հիներեն տալ կամ կացուրդ, միջիններեն գաճճ կամ ճվագ, իսկ նորերեն երգ կամ խաղ (մանի) հորջորջեցան» (ՎՎ, 2): Այստեղից էլ Գաճճաբան—գանձերի ժողովածու: «Գանձարանաց և Տաղարանաց մեջ այլ և այլ երգեր և գաճճեր կը գտնվին խաչատուր անվամբ» (ԵԴ, 60):

Դլուխ—«Մարդու, կենդանու և որոշ առարկաների մաս» նշանակության նմանությամբ մասնավորվում է որպես «ստեղծագործության՝ գրքի առանձին հատված», օրինակ՝ «Նախերգանքից հետո, առաջին գլխում, հեղինակը ընթերցողին ծանոթացնում է իր հերոսի՝ Լևոնի հետ» (ՀՆԳՊ, 2, 310):

Դործողություն—«Դրադրություն, իրադարձություն, դեպքերի ընթացք» ընդհանուր նշանակությամբ կիրառվում է նաև գրական ստեղծագործության մեջ ծավալվող իրավիճակների համար, օրինակ՝ «Բաֆֆու «Սամվել» վեպում գործողությունը ծավալվում է չորրորդ դարում» (ԳԲ, 76): Սակայն իմաստի նեղացմամբ որպես թատերական կամ գրականագիտական տերմին ավելի կիրառական է «դրամատիկական ստեղծագործության ավարտված մաս, արարված» նշանակությամբ, օրինակ՝ «Երկու գործողությամբ կատակերգություն» (ԼՄ, Բ, 116):

Դրություն—«Գրելու գործողություն, գրելու համակարգ, թուղթ, նամակ» նշանակություններին զուգահեռաբար կիրառվում էր նաև որպես «գրական ստեղծագործություն», ինչպես. «Օտյանին գրությունները երեք մասի կը բաժնվին» (ԱԱ, 43), «Գրեթե ամեն օր նրա գրություններին կարելի էր հանդիպել պոլսահայ մամուլում» (ՀՆԳՊ, 5, 675), կամ՝ «ստեղծագործելը» իմաստով. օրինակ՝ «Նոր օրենքներ սահմանեցին բոլոր բանաստեղծության տեսակների գրության համար» (ՍՊ, 34), իսկ Գ. Զարբանալյանի մի աշխատությունում հանդիպում է նաև «գրելաձև, գրելու եղանակ» նշանակությամբ, ինչպես՝ «Թե գրությունը և թե լեզուն հայտնի կադադակեն թե կամ բոլորովին անհարազատ է այս գրվածքը» (ԶՀԴՊ, 227):

Նդանակ—«Տարվա շորս մասերից մեկը» նշանակության նմանությունամբ գրաբար գրականության մեջ կիրառվել է «աշխատության» գրքի մաս» իմաստով, օրինակ՝ «խոստացած էր յոթն հղանակոք կամ գրքով ավարտել իր Պատմությունը» (ՉՀԴՊ, 344): Այժմ հնացած է, չի գործածվում այս իմաստով:

Համեմատություն—«Համեմատելը» ընդհանուր, սովորական նշանակությունից բացի գրականագիտության մեջ կիրառվում է որպես տերմին, գեղարվեստական խոսքի պատկերավորության միջոց, որը հիմնվում է երկու երևույթների նմանության նշանակության վրա: «Համեմատությունն ավելի ցայտուն է դարձնում պատկերվող երևույթի այս կամ այն հատկանիշը» (ԳԲ, 170):

Նկարագրություն—Նախորդի նման «նկարագրելը, նկարագրվածը» ընդհանուր, սովորական նշանակությունից բացի որպես գրականագիտական տերմին «գեղարվեստական խոսքի ձևերից մեկն է», նույնիսկ՝ նկարագրական ստեղծագործություն, օրինակ՝ «Մինաս Չերազի... գեղարվեստական հատվածները (ոտանավորներ և նկարագրություններ), ի մի ժողովված կան» (ՎՓ, 684):

Նվագ—Բազմաթիվ սովորական նշանակությունների հետ հին գրականության մեջ հանդիպում է «երգ» նշանակությամբ, օրինակ՝ «Նոցա փառաբանականներն ու զովասանքները հիներեն տալ կամ կացուրդ, միջիններեն գաճ կամ նվագ, իսկ նորերեն երգ կամ խաղ (մանի) հորջորջեցան» (ՎՎ, 2): Ղ. Ալիշանի բանաստեղծությունների ժողովածուն (հինգ հատոր) վերնագրված է «Նվագք» կամ՝ «Տերյանը պայմանականորեն է ստորաբաժանել իր ներաշխարհի բանաստեղծական նվագները» (ՀՆԳՊ, 5, 424): Այս տերմինի մի այլ կիրառություն համընկնում է երգի «ստեղծագործության մաս (առավելապես շափածո)» նշանակության հետ, օրինակ՝ «Չորս նվագներից էր բաղկացած պոեման» (ՎՓ, 415):

Ողբ—Սովորական «լաց ու կոծ» նշանակությամբ զուգընթաց գործածվել է որպես գրական մի տեսակի անուն, օրինակ՝ «Դպրության այն ճյուղը, զոր հինք Զայլք և նորերն անվանեցին Գովք կամ Ողբք, զորս կեղանակեն Նղերամարք» (ՎՎ, ՄԵ): «Միջնադարում դարգանում են պոեմի շատ ուրիշ տեսակներ՝ ազգային պատմության այս կամ այն փուլը... պատկերող պոեմներ (կամ ողբեր)» (ԳԺ, 46):

Ողբերգություն—Սովորական «վիշտ, սուգ, աղետալի անցք և այլն» նշանակությունից բացի շատ տարածված է որպես թատերական ժանրերից մեկի անվանում, օրինակ՝ «Արտավազդ թագավորը ողբերգություններ էր հորինում» (ՎՓ, 434): «Ողբերգության մեջ չափաի լինեն երգիծանքի տարրեր» (ԳԺ, 13):

Չափ—Սովորական բաղմամբով նշանակություններից բացի կիրառվում է որպես գրականագիտական և երաժշտական տերմին, ցույց տալով «ոտանավորի մեջ ոտքերի և վանկերի քանակը մի տողում», օրինակ՝ «Ոմանք թվելիք բառիվս զթիվ կամ զչափ, զչափաբերական լինելն երգոց իմանալ չամին» (Մէ, 19): «Չափը ոտանավորի ընդհանուր ութմական ձևն է» (Մ. Ափեղյան, Տաղաշափություն, 12):

Սեռ—Բաղմիմաստ բառ է լեզվի համընդհանուր բառապաշարում, իսկ գրականագիտության մեջ կիրառվում է որպես գրական տեսակ: Օրինակ գրականության մասին «Իր սեռին մեջ առջի բերքը չէ, իրմե առջի բանի մը մասն է» (Գաթ., 10), չամ՝ «Թատերգական սեռ—գրականության երեք հիմնական բաժիններից՝ սեռերից (էպոս, լիրիկա, դրամա) մեկը (ԳԲ, 104), նաև՝ «սեռ (ժանր)» (ՎՓ, 595):

Տեսիլ—Սովորական իմաստներից բացի գործածվում է որպես «դրամատիկական ստեղծագործության մաս», օրինակ՝ «Այս արարվածի առաջին տեսիլի մեջ Անանին գիրք է կարդում» (ԳԵ, 125): «Արարված առաջին, տեսիլ առաջին» (Գաբրիել Սունդուկյան, «Պեպո», Երևան, 1971, 13):

Տիպ—Բաղմիմաստ բառ է, որի իմաստներից մեկը տերմին է դարձել գրականագիտության մեջ՝ «գրական ստեղծագործության մեջ հանդես եկող կերպար, որն աչքի է ընկնում մարդկային և հասարակական շատ լայն բովանդակությամբ» (ԳԲ, 288): «Նա ստեղծում է բնավորություններ, որոնք պետք է լինեն ժամանակի և դարաշրջանի տիպեր» (ԳԺ, 119):

Ակնհայտ է, որ ավելի հաճախական երևույթ է, երբ լեզվի համընդհանուր գործածական բառը, իսկ մեծամասամբ, բաղմիմաստ բառը, արտահայտած իմաստից բխող մի նոր նշանակություն է ստանում՝ դառնալով գրական երևույթի անվանում, այդպիսի բառերից են՝ աղոթք, աճեծք, գովք, երգում, երես, թուղթ, խաղ, խրատ, հեղինակություն, հերոս, հյուսվածք, հորինվածք, մաս, մեմուռ, նմանություն, նվագ, ոտք, պատկեր, վիճակ և այլն:

Այս բառերի մի մասը որպես գրականագիտական տերմին մատնանշում է տվյալ բառի արտահայտած գործողության, երաժշտական իրակության խոսքը, տեքստը. ինչպես՝ աղոթք, աճեծք, գովք, երգում, խաղ, խրատ, կանոն, հառախոսություն, մեմուռ, վիճակ և այլն:

Այս երևույթի մի այլ դրսևորումն է այն, երբ գրականագիտական բաղմիմաստ տերմինը ստանում է ևս մի նոր կիրառություն: Սա նույնպես տեղի է ունենում երկու ձևով, իմաստի նեղացմամբ և հակառակը՝ ընդլայնմամբ: Քննենք մի քանի դեպք:

Բանահյուսություն { — Նախապես նշանակել է 1. ընդհանրապես «ըս-

տեղծագործություն, գրականություն» (ընդհանուր իմաստով), ինչպես՝ «Բանահյուսությունը լինում է երկու տեսակ. 1) բերանացի (բանավոր) կամ ժողովրդական և 2) գրավոր կամ մատենագրական» (ՎՓ, 5): «Հայ ժողովրդի նախնական, բերանացի բանաստեղծության մեջ ամենից առաջ նկատվում են դիցաբանական առասպելներ» (ՎՓ, 10): 2. «Առանձին ըստեղծագործություն, երկ», օրինակ՝ «Նախքան Պսկսենք «Ոսկի աքաղաղի» բացատրությունը, ավելորդ չի լինի մի քանի խոսք ասել ընդհանրապես բանաստեղծության մասին: Բանաստեղծության նյութը իրական կյանքի բազմակողմանի երևույթներն են, բանաստեղծական հերոսները մի ժողովրդի կամ դասակարգի հայտնի ժամանակամիջոցի զարգացման արդյունքներն են» (ԳԾ, 2): «Մանոթ են արձակ և ոտանավոր բանահյուսությունը» (ԶՆԴՊ, 17): 3. «Հատկապես չափածո ստեղծագործությունների ամբողջությունը», օրինակ՝ «Կուրդինյանը հայ բանաստեղծության մեջ բերում է նոր գաղափարներ» (ՀՆԴՊ, 5, 938): «Նորագույն բանաստեղծություն» (ԶՆՄ, 251): 4. «Չափածո ստեղծագործություն», օրինակ՝ «Ահա ամբողջ պոեման. գողտրիկ մի բանաստեղծություն, որ անշուշտ ժողովրդի հեղինակությունն է» (ՎՓ, 44—45): 5. Վերջապես, ամենատարածված և այժմ կայունացած իմաստը «չափածո փոքրածավալ ըստեղծագործություն», օրինակ՝ «Ալամդարյանը գրել է քնարական-սիրային բանաստեղծություններ» (ՀՆԴՊ, 1, 300):

Գիրք—Նույնպես բազմիմաստ է, ուղղակի իմաստից բացի ունի հետևյալ իմաստները: 1. «Մենագրություն, առանձին ընդարձակ ստեղծագործություն», օրինակ՝ «Գիրքը ավելի և ավելի կը սակավանա. օրագրությունը ավելի և ավելի կը զորանա» (ԱԱ, 29): «Իմ գրքերը այդտեղ համեմատաբար ավելի սակավ են տարածվում, քան մի որևէ աննշան քաղաքում» (Բ, 10, 630): 2. «Ստեղծագործությունների հավաքածու, առանձին գիրք», օրինակ՝ «Իմ երկերը... տպվել են միայն պարբերական թերթերում ու հանդեսներում և լույս չեն տեսել առանձին գրքերով» (Մուրացան, 5, 365): Այս նշանակությամբ կիրառվում է նաև Գրքույկ նվազական ձևը. «Մի քանի խոսք կամենում ենք ասել միայն պ. Քամալյանի գրքույկի մասին» (ԳԾ, 30): «Հրատարակվել է Վ. Մխիթարյանի «Սոցիալական ճանաչողություն և պլանավորում» խորագրով գրքույկը» (Գրքերի աշխարհ, 1981, № 5): 3. Բազմահատորյակի առանձին հատոր, օրինակ՝ «Ջիվանիի գրվածքներից ժողովածուներ կան մինչև անգամ երեք գրքերով» (ՎՓ, 490), «Պատմավեպի երկրորդ գիրքը հրատարակվեց վերջերս» (ԳԱ, 1981, № 5): Նվազական ձևը նույնպես. «Նավասարդյանը այս օրերս լույս ածեց իր ժողովածուի չորրորդ

գրքույկը» (ԳԵ, 80): 4. «Ստեղծագործության առանձին մաս». «Կադանկատվացու ամբողջ գործն երեք գրքե բաղկացյալ է» (ԵԴ, 30):

Դյուցազներգություն տեքմինը է. Զրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի «Գրականագիտական բառարանում» չի հանձնարարվում, այլ հղում ունի էպոպեա օտար բառին: Սակայն այն հանդիպում է մեր գրականության մեջ երկու կիրառությամբ. 1. «Հերոսական բովանդակություն ունեցող, աստվածների ու դյուցազունների մասին պատմվող բանաստեղծական ստեղծագործությունների շարք», օրինակ՝ «Այդ տեսակները, որոնց բովանդակությունը պատմում է հորենացին, ուրիշ բան չեն, եթե ոչ ժողովրդական դիցաբանական առասպելներ և դյուցազներգություններ՝ էպիկական երգեր» (ԺՀԼՔԲ, 1, 522): «էդ. Հյուրմյուզյանը նույնպես էպոպեան (դյուցազներգությունը) տեղադրում է գրական ժանրերի ամենաբարձր աստիճանում» ԳԺ, 78): 2. Սակայն պվելի հաճախ կիրառվում է «ժողովրդի կյանքի առավել լայն, բազմակողմանի պատկերը ներկայացնող վեպ» իմաստով, ինչպես՝ «Թաղիադյանի խոշոր բանաստեղծական երկերից ամենանշանավորն է «Սոս և Սոնդիպի», որ մի սիրուն դյուցազներգություն է՝ բաղկացած հինգ դրվագից» (ԼՄ, Ա, 49), կամ՝ «Մուսա լեռան քառասուն օրը» պատմական վեպ չէ, այլ դյուցազներգություն» (ԳԺ, 1963, № 49):

Երգիծաբանություն—1. «Երգիծելը, երիգածնք», օրինակ՝ «Թաղիադյանի գրչին հատուկ է և երգիծաբանությունը» (ԼՄ, Ա, 47): 2. «Երգիծական երկ՝ ստեղծագործություն», «Այդ ցույց է տալիս նրա մի երգիծաբանությունը, որի վերնագիրն է «Ցուցակ» (ԼՄ, Ա, 39):

Երգիծանք—Թեև ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարանում բացատրված է որպես մենիմաստ բառ, սակայն այն գրականության մեջ ունի մի քանի նշանակություն, ինչպես. 1. «Երգիծելու ձև», օրինակ՝ «արդեն հնացած երգիծանքներ են» (ՎՓ, 753): «Բազմակողմանի է նաև Լեռ Կամսարի երգիծանքը» (ԳԺ, 451): 2. «Երգիծելը, հումոր», օրինակ՝ «Սա ռեակցիա էր երգիծանքի անկման շրջանի դեմ» (ԳԺ, 455): «Երգիծական խոսք՝ արտահայտություն», օրինակ՝ «Գոեհիկ երգիծանքներ շուրջով թերթեր են» (ՎՓ, 756):

Զրույց—1. «Նկարագրական, պատմողական, խրատական բնույթի ոչ մեծ ծավալի չափածո կամ արձակ երկ», օրինակ՝ «Դպրության սա մի քանի ճյուղեր, որպիսի են Երգն ու Զրույց, Առածն ու Առասպել ժողովրդեն կը ծնին ու ժողովրդյան հետ կապրին» (ՎՎ, Ե): «Ճպագրում է ժողովրդական բանավոր զրույցների և առակների երկու ժողովածու (ՀՆԳՊ, 3, 51): Նույնիսկ նույնացվում էր հեքիաթի հետ, ինչպես՝ «Գրիմ եղբարքը... իրանց կյանքը անց են կացրել անդադար ժողովրդական բանաստեղծությունով պարուպելով, իրանց հրատարակած գերմանական

գրույցների հառաջաբանության մեջ հաստատում են» (ՍՊ, 235): 2. «Վիպերգական երկերում պատմելու եղանակ, երբ պատմությունն արվում է հերոսներից մեկի անունից» (ԳԲ, 110):

Թատերագրություն

Թատերգություն

Թատերգություն

} — Այս տերմինները կիրառական էին առավելապես նախասովետական շրջանում և գրականագիտական բառարանում նրանց

գործածությունը չի խրախուսվում, այլ հանձնարարվում են այժմ առավել կիրառելի պիես և դրամատուրգիա տերմինները, սակայն նշենք, որ գործածվում են նաև հայերեն համարժեցները: 1. «Դրամատիկական ստեղծագործությունների ամբողջությունը, պիես գրելը, դրամատուրգիա», օրինակ՝ «Թատերական խաղեր, ինչպես և թատերագրությունը հայերի մեջ եղել են շատ հին ժամանակներից» (ՎՓ, 433) կամ՝ «Թատերագրությունը մեր մեջ ազգային կյանքի հեղինակությամբ սկսավ» (ԱԱ, 93): «70—80-ական թվականների հայ թատերագրությունն ընթանում էր հիմնականում երկու ուղղությամբ» (ՀՆԴՊ, 3, 93): «Անհրաժեշտ եմ համարում նախ համագումարի ուղադրությանը հանձնել ժամանակակից թատրոնի ու թատերգության հետ աղերսվող մի սկզբունքային հարց» (ԳԹ, 1981, № 20): 2. «Դրամատիկական ստեղծագործություն, պիես», օրինակներ՝ «Ներկայացվեցան Շեքսպիրի ու Շիլլերի թատերագրությունները» (ԱԱ, 42), «Շանթը գրել է նաև թատերագրություններ» (ՎՓ, 608):

Հեղինակ—1. «Ստեղծագործող, ուսումնասիրող, մատենագիր», օրինակ՝ «Զոր ինչ հայ և օտարազգի հեղինակք մինչ ցայսօր ժամանակի գրեցին ըստ այսմ մասին՝ լոկ տեղեկությունք են» (Մէ, 7): 2. «Որևէ կոնկրետ ստեղծագործության հեղինակը՝ ստեղծողը» (автор). «Կան նաև հեղինակների անհայտ տաղեր» (ՎՓ, 255): «Հեղինակն էլ արտահայտում է հերոսի մտքերն ու տրամադրությունները» (ԳԺ, 88): 3. «Գրող» (писатель). «Նույնիսկ միևնույն հեղինակի մոտ հերոսական պոեմի ոճն զգալի չափով այլ կլինի» (ԳԺ, 58):

Հեղինակություն—1. «Հեղինակ լինելը» (авторство). «Հեղինակության վերաբերած նյութերու մեջ՝ մատենագրին անձնական որպիսության տեղեկությունն անհրաժեշտ հարկավոր է (Գաթ. 6): 2. «Երկ, ըստ ստեղծագործություն». «Սունդուկյանի և Պոռչյանի այս նկատմամբ արժեքավոր հեղինակությունները» (ԳԵ, 1): 3. «Ստեղծագործելը, հեղինակելը». «Թատերագրությունը մեր մեջ ազգային չյանքի հեղինակությամբ սկսավ» (ԱԱ, 93): 4. «Հարգանք» (авторитет). «Ոչ մի պատմագիր այնքան մեծ հեղինակություն և համբավ չի վայելել» (ՎՓ, 99), ինչպես նաև՝ «հարգանք վայելող անձ, հեղինակավոր դեմք». «Մեծ հեղինակությունները չեն կրնար ուսման ու կրթության տարածումին շնորհիվ կարճ ժամանակամիջոցի մը մեջ առաջ գալ» (ԱԱ, 35):

Հիշատակարան—1. «Օրագիր, որը դարձել է գրական ստեղծագործություն», ինչպես Բաֆֆու վեպի վերնագրի մեջ «Խաչագողի հիշատակարանը», «1792-ին Լոնդոնում լույս տեսավ այդ հիշատակարանը «Հոսի սեփեի հայի կյանքն ու արկածները» խորագրով (ԳԱ, 1981, № 5): 2. «Զեռագրերի, հին հրատարակությունների վերջում համառոտ տեղեկություն գրչության կամ տպագրության ժամանակի, տեղի, հանգամանքների մասին, օրինակ՝ «Դիվանների մեջ պահպանված հնագույն հիշատակարաններ» (ՍՊ, 47): 3. «Որպես վկա, մշակութային արժեք», ինչպես՝ «Մեր գրականության ամենից հին հիշատակարանը կարող է համարվի» (ՍՊ, 112). «Վահագնի երգի» մասին:

Նկարագիր—1. «Նկարագրություն», օրինակ՝ «Կարս քաղաքի բավական սիրուն նկարագիրը» (ԳԵ, 192), «Բնության նկարագիր է» (ԼՄ, Ա, 31): 2. «Նկարագրող». «Նա ոչ Պոռի պես նկարագիր է և ոչ Պատկանյանի պես հոգեբան» (ԳԵ, 241): 3. Իսկ այժմ ավելի գործածական է «բնավորություն» իմաստով (характер). «Ճարբեր են նրանք... իրենց նկարագրով, նախասիրություններով, ձեռագրով, խոսքի թարմությամբ» (ՀԶ, 1975, № 5): «Փոխվել են նաև գրականության նկարագիրն ու խընդիրները» (ԳԹ, 1981, № 20):

ՈՆ—1. Ընդհանրապես «գրելու եղանակ, գրելաձև», օրինակ՝ «Ուսանողի մի ոճ: «Ճառեր են... գրված հունարեն լեզվով, հունական ժամանակակից կրոնավորների ոճով» (ՎՓ, 57): «Ոճը պետք է բխի ստեղծագործության թեմատիկ-գաղափարական բովանդակությունից» (ԳԺ, 58): 2. Մասնավորապես «առանձին հեղինակին յուրահատուկ գրելաձև» նշանակությամբ, ինչպես՝ «Իբրև նմուշ Ռուսիայանի ոճին, այստեղ դնենք իրմե երկու հատված» (ԱԱ, 47): «Մաթևոսյանի մտածողությունը, այսպես ասած, «կոնստրուկտիվ» է, և դա անդրադառնում է նրա ոճի վրա» (ԳԺ, 392): 3. «Ոճական արտահայտություն, դարձվածք, բանաձև». Ունի ժամանակվա ոճեր ու հայկական խոսքեր, որոնք այժմ արդեն գործածությունից դուրս են եկել» (ՎՓ, 248):

Ուսանավոր—Զուտ գրականագիտական տերմին է, որն ունի մի քանի նշանակություն և կիրառություն: 1. Ընդհանրապես «ոտքով՝ չափածո գրված». «Բոլոր ազգերի մեջ առանձին ուսանավոր երգերը քնարական են» (ՍՊ, 152): «Ուսանավոր թարգմանություն» (ԶՀԴՊ, 424): Նաև՝ «Պատմական ժամանակագրական կարգով շարադասված երգեր, թվելով, ուսանավորով» (ՎՓ, 8): 2. «Փոքրածավալ չափածո ստեղծագործություն, բանաստեղծություն», օրինակ՝ «Աղատություն» ուսանավորը նրա բանաստեղծական քանքարի ամենաբարձր արտահայտությունն է» (ՀՆԳՊ, 2, 197):

Պատկեր—Բացի սովորական համընդհանուր գործածական իմաստից, որպես գրական հասկացություն ունի նույնպես բազմաթիվ ի-

մաստներ. 1. «Նկարագիր, համառոտ շարադրանք», օրինակ՝ «Պատկեր հայ դպրութեան ըստ յուրաքանչյուր դարուց» (ԶՀԴՊ, ԺԸ): 2. «Նկարագրական փոքրածավալ ստեղծագործութիւն», օրինակ՝ «Գրում է փոքրիկ, գողտրիկ պատկերներ» (ՎՓ, 745): «Պարոնյանը օգտուել է արձակի ժանրային մի շարք տարատեսակներից՝ վեպ, պատկեր, նովել» (ՀՆԳՊ, 3, 89): 3. «Դրամատիկական ստեղծագործութեան մաս», օրինակ՝ «Գործողութիւնն էլ ունենում է իր մասերը, պատկերները» (ԷՋ, 305): 4. «Տեսարան, նկարագրութիւն», օրինակ՝ «Ուրջան գունագեղ են նկարած պատկերները» (ՎՓ, 753). Պարոնյանի «Մեծապատիւ մուրացկանների» մասին: «Հաճախ կրկնվում են տողեր ու պատկերներ» (ՀՆԳՊ, 5, 424): «Պոեմի սյուժեն Կոմիտասի կյանքի ընթացքն է քնարական, կենցաղային և պատմական բաղմամբով պատկերների միջոցով» (ԳԺ, 109): 5. Ստանալով «գեղարվեստական» որոշիչը՝ գեղարվեստական պատկերը գրականութեան և արվեստի մեջ՝ կյանքի արտացոլման յուրահատուկ միջոց է, օրինակ՝ «Կյանքի արտացոլումը գրականութեան մեջ միշտ կատարվել է գեղարվեստական պատկերների միջոցով» (ԷՋ, 24):

Պատմվածք—Մալխասյանցի բացատրական բառարանում բացատրված է միայն մեկ իմաստը, սակայն գրականութեան մեջ հանդիպում է մի քանի կիրառութեամբ, ինչպես. 1. «Պատմելիք՝ պատմելու նյութ», օրինակ՝ «Կարողանում են հմայիչ դարձնել պատմվածքը և գրավել լսողներին» (ՎՓ, 40): 2. Պատմութիւն, պատմողական ստեղծագործութիւն, օրինակ՝ «Ո՞ր դարու պատմվածք է Տարունի վեպը» (ՄԱ, Ա, 394): 3. Պատում, տարբերակ, օրինակ՝ «Մուշեղի վեպի մի ուրիշ պատմվածքը պահել է մեզ և Հովհան Մամիկոնյանը» (ՄԱ, Ա, 297): 4. «Պատմելը, շարադրանք», օրինակ՝ «Պատմվածքը չի արվում առաջին դեմքով» (ՄԱ, Գ, 273): 5. «Պատմելու եղանակ, պատմելաձև», օրինակ՝ «Վիպասանքի մեջ պատմվածքը շատ կենդանի է, տրամախոսութիւններով հարուստ» (ՄԱ, Գ, 81): 6. Գրականութեան պատմողական ժանրերից մեկը, «փոքրածավալ արձակ ստեղծագործութիւն», այժմ ամենագործածականը, ինչպես՝ «Հաճախ անվանում ենք և՛ պատմվածք, և՛ նովել, բայց նրանց միջև եղել են և որոշ տարբերութիւններ» (ԷՋ, 324):

Վեպ—1. Հին մատենագրութեան մեջ հանդիպում է առավելապես «էպոս» նշանակութեամբ, ինչպես՝ «Այդ բառ՝ գլուխ մին ի հնադոյն բառից լեզուի մերոյ, առ հինսն մեր ղնոյն նշանակէր, զոր առ Յոյնս էպոս, ալսինքն՝ պատմութիւն քերթողական կամ պատմական բանաստեղծութիւն, ըստ յետնոց՝ ղիցազնական բանաստեղծութիւն, ըստ հորինացոյ՝ պատմութիւն թագաւորաց՝ ի Մատենոսն թագաւորաց ամփոփեալ, չափաբերական և ոչ արձակ» (ՄԷ, 6—7), ավելի ամփոփ՝ «Վէպն

հնոց ոչ այլ ինչ էր, բայց եթէ քերթողական պատմութիւն չափաբերական, յորում զգործս քաջաց և թագաւորաց երգէին, որ և առ արդի Եւրոպայիս *Épopée* անուամբ սովորաբար յորջորջի» (Մէ, 7): Այս նշանակությամբ գործածում է նաև Ա. Արփիարյանը, օրինակ՝ «Արևելյան հին վեպեր» (ԱԱ, 39): 2. Հետագայում վերոհիշյալ հին իմաստը ընդարձակվում է և ստանում ավելի լայն ընդգրկում. օրինակ՝ «Ազգային նախնական բանաստեղծութիւնը» ընդհանուր անունով կոչվում է «Վեպ» կամ «Վիպասանական բանաստեղծութիւն» (ՍՊ, 91): 3. XIX դարում եվրոպական վեպի զարգացման շրջանում, երբ հայ գրականութիւնը հարստանում է արևմտաեվրոպական գրողների վեպերի թարգմանությամբ, հին վեպ տերմինը ստանում է նոր իմաստ, որը կայունացավ և կիրառվում է առ այսօր *роман*-ին համարժեք: «Վեպը ժամանակակից գրականության ամենատարողունակ ժանրն է» (ԳԺ, 233): Այս նշանակությամբ հանդիպում է և լայն իմաստով՝ որպես «վեպերի ամբողջութիւն», վիպագրութիւն»։ օրինակ՝ «Ժամանակակից թեմայով սովետահայ վեպի իսկական պատմութիւնը սկսվում է Ն. Զարյանի «Հացափանով» (ՍՀԳՊ, 2, 187):

Վիպագրութիւն—1. Հին ժամանակներում նույնացվում էր պատմագրութիւն, պատմութիւն հետ, ինչպես. «Ցանկացյալ այսմ նորոգման և վիպագրութիւն, և բազում ջանիվ և հոլով աշխատությամբ որոնյալ հավաքեցաք ի հին և ի նոր պատմագրաց Հայոց, նաև հարձանագրութիւնց եկեղեցյաց» (Ստ. Ուպեյլան, տե՛ս ԶՆՄ, 131): 2. Վեպ տերմինի նոր նշանակությամբ (*роман*) կիրառութիւնից բխում է և այս նոր իմաստը՝ «վեպերի ամբողջութիւնը», օրինակ՝ «Մի գրվածքով, որ հայ գրականութիւն մեջ նոր շրջան պիտի բանար և սկիզբ պիտի դնէր աշխարհիկ նորագույն վիպագրութիւն «Վերջ Հայաստանին» էր այն» (ՎՓ, 340): «Ունի իր ներկայացուցիչները ոչ միայն պոեզիայի, այլև վիպագրութիւն ու դրամատուրգիայի բնագավառում» (ՀՆԳՊ, 5, 953): 3. «Վեպ գրելը, վիպասանութիւն», օրինակ՝ «Վիպագրութիւնը նոր գրողներուն գրականութիւնը մեջ լայնկեն տեղ մը բռնեց» (ԱԱ, 138): «Գերադասում էր գեղարվեստական վիպագրութիւնը, որը ժամանակի ամենատարածված ժանրն էր» (ՀՆԳՊ, 3, 166):

Վիպասան—ինչպես և վիպասանութիւն տերմինների բազմիմաստութիւնը բխում է վեպ տերմինի տարբեր նշանակությամբ կիրառութիւնից: 1. Հին մատենագրութիւն մեջ վեպի հին իմաստով՝ «վեպ գրող», որը նույնանում է «բանաստեղծ» հասկացութիւն հետ, ինչպես՝ «Յետ այսորիկ Վիպասանք անուն ինքնին որոշեալ տեսանի, որոյ և նշանակութիւն յայտնի: Քանզի եթէ վէպն քերթողական պատմութիւն է չափաբերական, ուրեմն Վիպասանն քանաւտեղծն է, զոր առ Արևմտեանս

poëte épique անուանեն» (Մէ, 7): Ապա էմինը ստուգաբանելով վիպա-
սան բառը, որը կազմված է վէպ և առ բաղադրիչներից, եզրակացնում
է. «Ուրեմն ասել վէպս նոյն է ընդ՝ երգել վէպս, զպատմական երգս»
(Մէ, 7): 2. Նոր ժամանակներում սկսեց կիրառվել և այդպես էլ կայու-
նացավ «վեպ գրող», «վեպի հեղինակ» նշանակութամբ, ինչպես՝ «վի-
պական սյուժեն վիպասանի կոնցեպցիայի գեղարվեստական մարմնա-
վորումն է» (ԳԺ, 248) կամ՝ «Խաչատուր Աբովյանն էր... ժողովրդի
լեզվով գրող ու ժողովրդի մասին խոսող առաջին վիպասանը» (ՎՓ,
336):

Վիպասանություն—1. Հին իմաստով՝ «վեպ», օրինակ՝ «Վրույր,
նշանավոր բանաստեղծ մըն էր, և թերևս հայկական վիպասանության
շարագրողաց մեկն, որ երգեց Արտաշիսի երջանիկ օրերն» (ԶՀԴՊ, 174)
կամ՝ «Բայց այս վիպասանությունը ժամանակ անցնելով իր ամբողջու-
թյունը կորցրեց և այլ և այլ մասերի կամ անդամների բաժանվեցավ»
(ՍՊ, 91): «Մենք պոեմ ենք անվանում... միջնադարի չափածո վիպա-
սանությունները» (ԳԺ, 63): 2. «Վեպ» ժամանակակից իմաստով, օրի-
նակ՝ Րաֆֆին իր «Դորդիլ ու ոգևորիչ վիպասանություններով» (ՎՓ,
451): 3. «Վեպ գրելը», օրինակ՝ «Այդ գրքերուն կը պակսեր թե ընկերա-
կան կյանքի գիտության, թե վիպասանության արվեստը» (ԱԱ, 223):
4. «Վեպերի ամբողջությունը», օրինակ՝ «Եթե պատմական վիպասա-
նությունը իր դերը ըստ բավականին կատարեց, արդի վիպասանու-
թյունը շատ առատ հունձք ունի իրեն համար» (ԱԱ, 139):

Տեսարան—1. Սովորական նշանակությամբ, գեղարվեստական ըս-
տեղծագործության մեջ՝ «պատկեր, դեպքեր», օրինակ՝ «Կեղծ կլասիկա-
կան դրամաները... պիտի սարսափելի և զարհուրելի տեսարաններով
լիքը լինեն» (ԳԵ, 42) կամ՝ «Ներկայացված տեսարանները մեր պատ-
մական կյանքեն առնվեցան» (ԱԱ, 87): 2. «Դրամատիկական երկի, ներ-
կայացման մաս», ինչպես՝ «Պիեսի արժանիքը բովանդակությունը չէ,
այլ միջանկյալ տեսարանները և հաջող գծագրված տիպեր» (ԼՄ, Բ,
117):

Նկատելի է, որ գրականագիտական տերմինակերտման, բառի
տերմինացման ամենատարածված միջոցը լեզվի բառապաշարում եղած
բառի (մենիմաստ թե բազմիմաստ) իմաստի նեղացումն է, որը կոնկ-
րետացվելով ամրացվում է մեկ հասկացության: Այդ են հաստատում
վերը քննած տերմինները: Սակայն նշված երևույթի կողքին կա և հա-
կառակ պատկերը՝ բառիմաստի ընդլայնում:

2. Բառիմաստի ընդլայնում, ինչպես.

Դրամա—Դրականագիտական բուն իմաստը գրական-դրամատի-
կական ժանրերից մեկը, «դրամատիկական ստեղծագործություն», օրի-

նակ՝ «Այս դրամայում չկան դրական հերոսներ» (ՄԳՊ, 2, 553): Սակայն տվյալ տերմինը կիրառվում է նաև ավելի լայն նշանակությամբ, որպես «դրամաների ամբողջություն»՝ կամ «դրամա գրելը», որն արտահայտվում է դրամատուրգիա տերմինով, օրինակ՝ «Ծաղկեցին բանաստեղծությունը և դրաման» (ԼՄ, Բ, 4) կամ՝ «Սրանցից ոչ մեկը չբարձրացավ սովետական դրամայի նշանավոր երկերի... աստիճանին» (ՄԳՊ, 2, 59):

Ապատերմինացման հետևանքով դրամա տերմինը ընդհանուր խոսակցական, ինչպես նաև գրական լեզվում գործածվում է մարդկային ծանր ապրումներն արտահայտելու համար, օրինակ՝ «Բանաստեղծուհին շարունակ և աներեր դառնում է մարդու անձնական դրամային» (ՄՀԳՊ, 2, 735):

Նույն պատկերն է ներկայացնում նաև տրագեդիա օտար տերմինի հայերեն համարժեք ողբերգություն տերմինը, վերջինս նույնպես դրամատիկական ստեղծագործության հիմնական իմաստի ընդլայնման միջոցով կիրառվում է նաև «ողբերգություն գրելը» և «ողբերգությունների ամբողջությունը» նշանակությամբ, օրինակ՝ «Արտավազդ թագավորը ողբերգություններ է հորինում» (ՎՓ, 434) և «ապատերմինացված, լեզվի ընդհանուր գործածական բառ, օրինակ՝ «Նրա հայացքն ու դիմախաղը արտահայտում էին Ռասպլյուեի ներքին ողբերգությունը» (Վ. Վաղարշյան, Ընկերներս, բարեկամներս և ես, 1959, 254):

Ճառախոսություն—Առձեռն բառարանում ճառաբանություն, ճառագրություն, ճառասացություն բառերը բացատրված են հաջորդաբար «խոսվածք, գրվածք և ճառ, ըսվածք» համանիշներով, այստեղից նկատելի է մտածել, որ ճառախոսություն տերմինը վերոհիշյալ համանիշների նման կարող էր սկզբնապես գործածվել «ճառ, գրվածք» նշանակությամբ, որը հաստատվում է հետևյալ օրինակով, «կազմված էր գրեթե ճառախոսությունից և հրապարակախոսական հոդվածներից» (ՎՓ, 648):

Հիշված տերմինները հետագայում գործածության մեջ մտան ավելի լայն, ընդարձակ նշանակությամբ՝ նման ստեղծագործությունների ամբողջությունը կամ դրանով զբաղվելը, ինչպես վկայում են Մալխասյանցի բացատրական բառարանի համապատասխան բառահոդվածներում նրանց իմաստների դասավորությունը և հետևյալ օրինակը. «Թատերագրությունն էր արձագանք տվավ նման գաղափարների, ապա բանաստեղծությունը, հրապարակախոսությունն ու ճառախոսությունը» (ՎՓ, 651):

Հայ գրավոր գրականության ժամանակագրական համաբարբառ բարտարանի կամ բառացանկի բացակայության պատճառով մենք չենք

կարող պնդել, որ այս դեպքում տեղի է ունեցել իմաստի լայնացում, հնարավոր է դրանց նաև միաժամանակյա գործառությունը:

Նույն պատկերն է ներկայացնում վիպասաճություն տերմինը, որը Առձեռն բառարանում բացատրված է «հին պատմություն, պատմագրություն», հիմնական իմաստի ընդլայնմամբ հետագայում գործածվել է «վիպասան լինելը, վեպ գրելը» և «վեպերի ամբողջությունը» նշանակությամբ (տե՛ս սույն աշխատության էջ 83):

ՀԱՄԱՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏՆՐՄԻՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Համանունությունը միևնույն տերմինային համակարգում հաճախական չէ, այն արտահամակարգային է: Ներհամակարգային համանունություն գրեթե գոյություն չունի, դա առավելապես միևնույն տերմինի բազմիմաստություն է: Բազմիմաստության մասին արդեն խոսվեց, այժմ քննենք համանունության երևույթը:

Գրականագիտական տերմինաբանության մեջ համանունությունը դրսևորվում է գլխավորապես այն դեպքում, երբ բազմիմաստ տերմինի իմաստներն այնքան են հեռանում ու մթափնում, որ նրանցից յուրաքանչյուրը վերածվում է անկախ բառի և հանգեցնում է համանունության: Այդ դեպքում միևնույն տերմինը վերաբերում է տարբեր գիտաճյուղերի տերմինային համակարգերի: Դրանք միջգիտական տերմինային համանուններ են, ինչպես օրինակ.

տերմին

տերմինային համակարգ, գործառության ոլորտ

ավանդություն
գանձ

1. ազգագրություն, 2. գրականագիտություն
1. հասարակագիտություն, 2. գրականագիտություն

գլուխ
գործողություն

1. կազմախոսություն, 2. գրականություն
1. ֆիզիկա, 2. մաթեմատիկա, 3. գրականագիտություն, 4. թատերագրություն, 5. բժշկություն

գրություն

1. պաշտոնավարություն, 2. գրականագիտություն

եղանակ

1. օդերևութաբանություն, 2. երաժշտություն, 3. գրականագիտություն, 4. լեզվաբանություն

նվագ

1. երաժշտություն, 2. գրականագիտություն, 3. ֆինանսներ

չափ

1. տեխնիկա, 2. տաղաչափություն

սեռ	1. կենսաբանություն, 2. քերականություն, 3. գրականագիտություն
տեսիլ	1. սնոտիապաշտություն, 2. թատերագրություն
տիպ	1. տպագրություն, 2. գրականագիտություն
գիրք	1. տպագրություն, 2. գրականագիտություն, 3. պաշտոնավարություն
հեղինակություն	1. հասարակագիտություն, 2. գրականագիտություն
նկարագիր	1. հասարակագիտություն, 2. գրականագիտություն
պատկեր	1. գրականագիտություն, 2. թատերագրություն, 3. նկարչություն
ոտք	1. կաղամխոսություն, 2. տաղաչափություն, 3. տեխնիկա
տուն	1. հասարակագիտություն, 2. շինարարություն, 3. տաղաչափություն և այլն:

Համանունությունը տերմինաբանության մեջ ներկայացնում է բազմ-իմաստության տրամաբանական շարունակությունը: Բացատրական բառարաններում, որոնք ընդգրկում են համընդհանուր լեզվի բառապաշարը, ավելի հաճախ տերմինային համանունները դիտվում են որպես մեկ գլխաբառի տարբեր նշանակություններ, փոխաբերություններ, մինչդեռ տերմինաբանական բառարաններում, տերմինարաններում բերվում է տվյալ գիտական իմաստով՝ որպես համապատասխան գիտա-նյարգի, մասնագիտական բնագավառի տերմինային համակարգի միավոր:

Միջճյուղային տերմինային համանունները փաստորեն լեզվի ընդհանուր գործածական բառի հետ ունեն հնչյունային նույնություն. դրանք թեև պահպանում են բառի հնչյունային կազմը, սակայն բովանդակությամբ երբեմն այնքան են հեռանում, որ սկզբնաղբյուրը՝ համընդհանուր լեզվի բառի նշանակությունը չի գիտակցվում:

Միջճյուղային տերմինային համանուններին հատուկ է առնվազն երկու հատկանիշ, նախ՝ յուրաքանչյուր տերմին ունի մեկ կայուն սահմանում և երկրորդ՝ այդ տերմինը գործառնության մեջ է տարբեր տերմինային համակարգերում:

ՀԱՐԱԿԻՑ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԸ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ
ՏԵՐՄԻՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Միջնուղային տերմինաբանության յուրահատկություններից մեկն էլ այն երևույթն է, երբ տվյալ գիտության տերմինային համակարգը փոխ է առնում մեկ այլ գիտաճյուղի տերմինային համակարգից որոշ տերմիններ կամ տերմինային բառակապակցություններ:

Այս երևույթը տարբերվում է համանունությունից նրանով, որ տրվյալ դեպքում տերմինը մի համակարգից անցնում է մի այլ համակարգ՝ առանց իմաստային փոփոխության կամ նոր երանգ ձեռք բերելու. տերմինի բովանդակությունը, սահմանումը պահպանվում են, սակայն ավելանում է գործառության ոլորտը, գիտական, մասնագիտական բնագավառը, ինչպես.

տերմին

տերմինային համակարգ, գործառության ոլորտ

բարառություն

գիմառություն

ճառ

տրամախոսություն

քարոզ

բաղաձայն

բացանշանություն

համանիշ

մակդիր

վերաժնություն

փոխանունություն

փոխառություն

1. ճարտասանություն, 2. ոճագիտություն

1. լեզվաբանություն, 2. տաղաչափություն

1. լեզվաբանություն, 2. ոճագիտություն

1. լեզվաբանություն, 2. ոճագիտություն

1. լեզվաբանություն, 2. ոճագիտություն

1. արվեստ, 2. գրականագիտություն

1. լեզվաբանություն, 2. ոճագիտություն և այլն:

ԶՈՒԳԱԼԵՆԻ ԶԵՎԵՐԸ (ՀԱՄԱՆՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՈՒՅՆԱՆՇՈՒԹՅՈՒՆԸ)

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Ի տարբերություն ճշգրիտ գիտությունների տերմինաբանության՝ հասարակագիտական, տվյալ դեպքում գրականագիտական տերմինների համակարգում անթույլատրելիորեն շատ են միևնույն գրական իրավության, հասկացության բառային դրսևորման ձևերն ու անվանումները, հետևաբար շատ հաճախ են հանդիպում նույն տերմինի ոչ միայն գրությամբ (հնչյունական, ձևաբանական) տարբեր կրկնակներ, այլև՝ բառական զուգաբանություններ:

Գրականագիտական տերմինների ղուգահեռ ձևերը կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ գրային և բառային տարբերակների:

Առաջին խմբին վերաբերում են այն գրականագիտական տերմինները, որոնք ունեն տարբեր գրային դրսևորում³²: Դրա պատճառներն են.

ա) գրության տարբեր ձևեր առաջանում են փոխատու և փոխառնող լեզուների հնչյունական համակարգերի տարբերությունից: Այսպես, եթե տերմինը փոխառված է անմիջապես փոխատու լեզվից, որի խուլ բաղաձայնների համակարգը համընկնում է հայոց լեզվի հնչյունական կազմի համապատասխան ձևերին, ապա այս դեպքում, հատկապես անցյալում, պահպանվում է բնիկ (փոխատու) լեզվի հնչումը կամ գրությունը, ինչպես. դաճտիլ, դիքիրամբ, դրամատիֆական, էպիֆական, լիրիֆական (ՎՓ, 45), էսքեթիֆ (ԱԱ, 30), ֆրոնիկներ (ԱԱ, 95), կլասիֆ (ՎՓ, 442), կլասիֆական (ԳԵ, 279), հեֆսամետր, միստիֆ (ՎՓ, 160), ռոմանտիֆ (ՎՓ, 529), սֆուլաստիֆ (ՎՓ, 367), մելոդրամատիֆ (ՎՓ 599), սիմվոլիֆ (ՎՓ, 770) կամ մուգա (ՎՓ, 414), նուվել (ՎՓ, 795), նուվելիստ (ՎՓ, 795), սյուժետ (ԳԵ, 209) և այլն:

Որոշ դեպքերում փոխառյալ տերմինի բնիկ գրությունը պահպանվում է մասամբ, ինչպես՝ էսքետիկական (էՋ, 34), սֆուլաստիկ (ՍՊ, 61), Եհալական (ԳԵ, 82) և այլն:

Սակայն հիշված տերմինների փոխառումը կատարվում է որևէ երկրորդ՝ միջնորդ լեզվի միջոցով (տվյալ դեպքում ռուսերենի), ապա պահպանվում է ռուսերենի հնչումը. այս երևույթը հատկանշական է առավելապես նոր և սովետական շրջաններին, օրինակ՝ դակտիլ, դիֆիրամբ, դրամատիկական, էպիկական, հեկզամետր, կլասիկական (ՍՊ, 35), ռոմանտիկական (ՍՊ, 35), սխուլաստիկ (ՄՆ, 336), գազել (ԳԼ, 151) և այլն:

բ) Գրականագիտական տերմինների ղուգահեռ ձևերի (գրային տարբերակների)³³ առաջացման մյուս պատճառը պարզապես հայերենի տարբեր ժամանակներում կիրառվող ուղղագրության տարբեր կանոններն են: Դրանք սոսկ ուղղագրական տարբերակներ են, ինչպես.

պոյեզիա (ԳԵ, 79), պոեզիա (ԼՄ, Գ, 70), ալոմ՝ պոեզիա

պոեմա (ԼՄ, Բ, 91)—պոեմ

պոէտ (ԼՄ, Բ, 84)—պոետ

սիմվոլիկ (ԼՄ, Բ, 48)—սիմվոլիկ

րէալ (ԼՄ, Ա, 76)—ռեալ

- ռեալական (ԳԵ, 82), ռէալական (ԳԵ, 46)—ռեալական

րեալիզմ—ռեալիզմ

րնալիստ—ռեալիստ

րոմանտիք (ՎՓ, 343)—ռոմանտիկ

բօմանտիքական (ԳԵ, 61)—նոմանտիկական
պրօզա, պրոզայիկ (ԼՄ, Բ, 99)—պրոզայիկ
դեկատենս—դեկադենտական, դեկադենտություն
դյուբեյթ—դյուբեյթ
ռուբայի—ռուբայաթ³¹

սիմբոլ—սիմվոլ

սյուժետ—սյուժե

ֆելլետոն—ֆելիետոն (ԼՄ, Գ, 30)

ֆելիտոնիստ (ՎՓ, 622)—ֆելիետոնիստ

վոդևիլ (ՎՓ, 623)—վոդևիլ, վոդեվիլ և այլն:

Նույն երևույթը որոշ դեպքերում առկա է նաև հնագույն փոխառյալ բառերում.

հեքիաթ (ԳԵ, 60)—հեքեաթ (ՎՓ, 727)

օղիմպիական (ՍՊ, 160), ոլիմպիական—օլիմպիական և այլն:

Օտար բառերում կրկնակ բաղաձայնների ուղղագրության փոփոխման հետևանքով հանդիպում է գրության երկու ձև, օրինակ՝ իդիլա և իդիլիա, նովելլա և նովել, մոլիսամազ և մոլիսամբազ, գաղղիաբանություն և գաղիաբանություն և այլն:

գ) Գրականագիտական տերմինների գրությամբ ղուգահեռ ձևեր առաջանում են նաև այն պատճառով, որ եվրոպական որևէ լեզվի բառը հայերենին անցնելով ռուսերենի միջնորդությամբ, բնիկ ձևին ավելանում է ռուսերենին հատուկ սեռ ցույց տվող և վերջավորությունը, ինչպես օրինակ՝ հիպերբոլ և հիպերբոլա, ռեպլիկ և ռեպլիկա, սինեկդոխ և սինեկդոխա, պիես և պիեսա և այլն:

Հայկական ՍՍՀ Մինիստրների խորհրդին առընթեր տերմինաբանական կոմիտեի 1975 թ. դեկտեմբերին ընդունած որոշման համաձայն ընկնում է նաև փոխատու լեզվի և վերջավորությունը, օրինակ՝ էպոպեա>էպոպե, լեգենդա>լեգենդ, մելոդրամա>մելոդրամ, մետաֆորա>մետաֆոր, պոեմա>պոեմ, նովելլա>նովել և այլն:

դ) Գրականագիտական տերմինների գրությամբ ղուգահեռ ձևերի մյուս խումբը առաջանում է ձևային տարբեր դրսևորումներ ստանալու հետևանքով, օրինակ՝

գրված, գրած և գրվածք

ասացված և ասացվածք

դարձված և դարձվածք³³

գործող անձինք և գործող անձեր

թարգմանչական և թարգմանական³⁵

գիտնական (լեզու) և գիտական (բառեր)

գրականական և գրական

առասպել և առասպելիք
 զրույց, զրույցք, զրուցվածք, զրցվածք
 թատերգակ և թատրերգակ
 թատրերգ, թատրերգություն և թատրերգություն
 հավաքածու և հավաքածո
 առաջաբան և հառաջաբան
 ոտ, ոտն և ոտք
 ներբողյան(ներ), ներբող և ներբողական(ներ)
 նախերգ և նախերգանք
 պատում և պատումն
 տեսիլ և տեսիլք
 ությակներ և ութնյակներ
 ութոտյան (ոտանավոր) և ութոտնյա
 քաղված և քաղվածք
 քերթված և քերթվածք
 ցուց, ցուցք և ցցուց հրգք և այլն:

ե) Փոխատու լեզվի բնիկ ավելի հրկար ձևերը, որոնք ուսանողներում
 փորցնում են իրենց վերջավորությունները, հայերենը վերցնում է կարճ
 ձևը, օրինակ՝ պոետիկոս>պոետ, ստիքոս>ստիք, տրոքեոս>տրոքե,
 քորեոս>քորեյ և այլն:

զ) Հարադիր բարդությունների բաղադրիչները միանում են, օրի-
 նակ՝ գլուխ գործոց, գլուխ-գործոց>գլուխգործոց, կեղծ անուն, կեղծ-
 անուն>կեղծանուն, բանաստեղծական տող>բանատող, բառական կրկ-
 նություն>բառակրկնություն, գրական քննադատություն>գրաքննադա-
 տություն և այլն:

Նրկորդ խմբին կարելի է դասել այն գրականագիտական տերմին-
 ներն ու տերմինային բառակապակցությունները, որոնք նույն գրակա-
 նագիտական հասկացության, իրակության տարբեր բառային դրսևո-
 րումներն են, որոնց առաջացման պատճառներն ու ուղիներն են.

ա) հայերեն գրականագիտական գրականության մեջ տվյալ գրա-
 փան իրակության մասին առաջին անգամ խոսելիս հեղինակը հայերենի
 բառային կազմում չգտնելով համապատասխան անվանումը և խուսա-
 փելով օտար բառը գործածելուց, ջանում է թարգմանել կամ պատճենել
 օտար բառը, մի խոսքով՝ ստեղծել, կերտել հայերեն համարժեք անվա-
 նումը՝ օգտվելով հայերենի բառակերտման կանոններից ու հնարավորու-
 թյուններից: Սակայն տվյալ իրակությունը և նրա համապատասխան
 հայերեն անվանումը ավելի հասկանալի և ալկնհայտ դարձնելու համար
 հեղինակը իր կերտած կամ լեզվի ունեցած բառը նոր նշանակությամբ
 կիրառելիս փակագծերում (կամ առանց փակագծերի) տալիս է նաև

օտար տերմինը մի դեպքում օտարագիր, մյուս դեպքում՝ հայատառ, ինչպես.

ալլաբանություններ allégorie (Գաթ., 24)

արարված acte (Գաթ., 27)

բանագործական բանաստեղծություն dramatique (Գաթ., 29)

հազներգք հունաց rhapsodes (Գաթ., 24)

համեմատականություն parallelisme (Գաթ., 23)

մրմունջք nenia (Գաթ., 26)

ողբերգություն tragédie (Գաթ., 27)

չափականություն կամ թվականություն rythme (Գաթ., 33)

պատմական բանաստեղծություն épique (Գաթ., 26)

վեպ Epoe (Գաթ., 26)

վիպասանություն Epopée (Գաթ., 26)

փոխարեքություն métaphore (Գաթ., 41)

քննադատություն critique (Գաթ., 6)

հայրաբանություն patrologue (ԵԴ, 2)

հավելված interpolation (ԵԴ, 11)

մատենագրություն littérature (ԵԴ, 2)

վիպական romantique (ԵԴ, 106)

առասպել mythes (ՄՊ, 30)

քնարական բանաստեղծություն poésie lirique (ՄՊ, 152)

դրամատիկական բանաստեղծություն poésie dramatique (ՄՊ, 166)

դրույց die Sage, сказание ընդհանուր իմաստով, իսկ շրջափակված՝ conte, сказка (ՄՊ, 93)

կեղծ-կլասիկական դպրոց pseudo-classique (ՄՊ, 35)

հեղինակություն l'autorité (ՄՊ, 154)

չափ rythme (ՄՊ, 87)

չափականություն rythme (ՄՊ, 243)

վերադիր ածական epithete (ՄՊ, 240)

դեկադենտական décadence (ՎՓ, 781) և այլն:

Արևելահայ գրականագիտական գրականության մեջ հանդիպում են նաև ուսանողներ համարժեք կամ օտար լեզուներից փոխառված տերմիններ, օրինակ՝

երգ բանից исторический эпос (ՎՓ, 8)

դրույց сказание (ՎՓ, 8)

Ժամանակագրական պատմական գործեր хронология, летопись (ՎՓ, 58)

մենախոսություն монолог (ՎՓ, 443)

նախատինք пасквиль (ՄՆ, 336) և այլն:

Որոշ հեղինակներ, հավանաբար, նկատի ունենալով ընթերցողի օտար լեզու շիմնալու հանգամանքը, փակագծված բերում են հայատառ օտար տերմինը կամ բացատրում են, ինչպես.

գեղակրական—էսքեքիք գրականություն (ԱԱ, 30)

գրականության շափը կամ կրիաեքիա (ԳԵ, 60)

երգիծաբան սատիրիկ գրող (ԳԵ, 274)

երգիծություն հյուսուր (ՎՓ, 610)

վիպային ռոմանտիք (ՎՓ, 520)

բանագարծական բանաստեղծություն, դրամատիկական, ողբերգական (ՍՊ, 267)

գրելու սեռ ժանր (ՎՓ, 505, 716)

վեպի տեսակը ժանր (ՎՓ, 685)

գերակշռող խաղը լեյտմոտիվ (ՎՓ, 600)

խորհրդակիր միստիք (ՎՓ, 759)

խորհրդանշական սիմվոլիք (ՎՓ, 600)

խորհրդապաշտություն միստիֆականություն (ՎՓ, 763)

խումբ ցիկլ (ՎՓ, 30)

կատականեր ֆարս (ՎՓ, 623)

կատակ վոդեվիլ (ՎՓ, 653)

մատենախոսական ճյուղ կրիտիկա (ՎՓ, 547)

նորավիպագիր նովելիստ (ՎՓ, 795)

իրական բնալ ուղղություն (ԼՄ, Բ, 104) և այլն:

Որոշ դեպքերում դիտվում է հակառակ երևույթը. օտար տերմինն է բացատրվում, օրինակ՝

ֆեխետոնիստներ—կատակողներ (ՎՓ, 622)

րեալիզմ—իրապաշտական ուղղություն (ՎՓ, 520)

սխոլաստիկ—դպրոցական (ՄՆ, 336)

մետամորֆոզ—կերպարանափոխություն (ԼՄ, Գ, 82)

տենդենցը—այսինքն հեղինակի աչք ծակող միտումը, նպատակը (ԼՄ, Գ, 124) և այլն:

Գրականագիտության և համապատասխանաբար գրականագիտական տերմինաբանության զարգացման հետագա ընթացքը որոշեց և օրինականացրեց այս բազմաթիվ զուգահեռ ձևերից, նոր տերմիններ կերտելու փորձերից ավելի կենսունակ տերմինները, որոնք կիրառելի են մինչև այսօր: Վերահիշյալ տերմինները և նրանց զուգահեռները բերվեցին ականառու դարձնելու համար այն պրոցեսը, որի ընթացքում և ի՞նչ ճիգերով ու ջանքերով են ժամանակին կերտվել հայերեն գրականագիտական տերմինները:

բ) Նախորդ բաժնում գրությամբ տարբեր, սակայն միևնույն գրա-

կանադգիտական իրակությունը, հասկացությունը արտահայտող տերմինները քննելիս խոսվեց նաև այն մասին, որ որոշ հեղինակներ կերտելով հայերեն որևէ տերմին կամ լեզվի բառային նշանակում եղած որևէ բառ կամ բառի մի իմաստ գրականագիտական նշանակությամբ կիրառելիս փակագծված կամ առանց փակագծերի գրել են նաև համապատասխան օտար տերմինը՝ օտարագիր կամ հայատառ։ Հետագայում գրականագետներից ոմանք օտար տերմինը գործածել են որպես հայերեն տերմին։ Վերջինս արդեն կերտված կամ գործածված հայերեն տերմինի կողքին գործառության մեջ մտնելով ներկայացնում է նախորդի ղուգաբանությունը, ինչպես. ողբերգություն—տրագեդիա, փոխաբերություն—մետաֆոր, առասպել—միֆ, քնարական—լիրիկական, չափ, չափականություն—ռիթմ, թատերգու, թատերգակ, թատերագիր—դրամատուրգ, արարված—ակտ, գեղագիտական—էսթետիկական, մանասխոսություն—մոնոլոգ, երգիծաբան—սատիրիկ, երգիծություն—հումոր, վիպային—ռոմանտիկ, քննադատություն—կրիտիկա և այլն։

Սկզբնական շրջանում, հասկանալի է, որ որոշ խառնաշփոթ վիճակ կարող է ստեղծվել, և դա անխուսափելի է, սակայն, ինչպես ցույց է տալիս գրականագիտական տերմինների զարգացման պատմությունը, հայ հեղինակները, գրականագետները ջանացել են գրականագիտական տերմինաբանությունն ազատել ավելորդ, անհարկի փոխառություններից, վերսկսելով կիրառել հայերենում առկա ձևերը կամ կերտել նորերը. օրինակ՝ մետամորֆոզ—կերպարանափոխություն, ֆելիետոնիստներ—կատակողներ, սխոլաստիկ—դպրոցական և այլն։

Այլ հարց է, թե այդ նորակերտությունների ո՞ր մասը դիմացավ ժամանակի քննությանը. նշանակալից այն է, որ մեծ աշխատանք կատարվեց կերտելու, ապա կարգավորելու հայերենի գրականագիտական տերմինաբանությունը։

Հասկանալի է, որ որոշ թվով անհաջող նորաբանություններ դուրս մնացին գործառությունից, ինչպես. վիպական—ռոմանտիկ, նախաաինք—պասկվիլ, գերակշռող խաղը—լեյտմոտիվ, խորհրդակիր—միափոխիկ, կատակներ—ֆարս, կատակ—վոդեվիլ, կատակոլ—ֆելիետոնիստ, դպրոցական—սխոլաստիկ և այլն։

Ավելի բնորոշ երևույթը օտար ձևերից ազատվելու և փոխարենը հայերեն տերմինը հանձնարարելն է, հարկ եղած դեպքում նոր տերմին կերտելը կամ կիրառության մեջ եղած բառին նոր՝ գրականագիտական իմաստ վերագրելը։

Այդ երևույթի ակնառու պատկերն է ներկայացնում 1972 թ. հրատարակված և 1980 թ. վերահրատարակված էդ. Զրբաշյանի և Հ. Մախչանյանի կազմած «Գրականագիտական բառարանը», ուր բազմաթիվ

օտար տերմիններ, թեև մտել են բառացանկի մեջ, սակայն հանձնարարվում են նրանց հայերեն համարժեքները, ինչպես՝

ալեգորիա տե՛ս ալլաբանություն
ալիտերացիա » բաղաձայնույթ
ամֆիբրաքոս » քողաղոտ
անաֆոր » հարակրկնություն
անտիթեզ » բառական հակադրություն
ապոկրիֆներ » պարականոն գրքեր
ասինդետոն » անշաղկապություն
ասոնանս » առձայնույթ
արիսարիզմ » հնաբանություն
աֆորիզմ » իմաստալից կամ
թևավոր խոսք
բիբլիոգրաֆիա » մատենագիտություն
գալլիցիզմ » գաղիաբանություն
գրադացիա » աստիճանավորում
դակտիլ » ստեղծ
դեկադենտություն » անկումային արվեստ
դիալեկտիզմներ » բարբառային բառեր
դիալոգ » երկխոսություն
էլեգիա » եղերերգություն
էլիպսիս » բացթողում
էպիգրաֆ » բնաբան
էպիզոդ » միջադեպ
էպիլոգ » վերջերգ
էպիստոլյար գրականություն » նամականի
էպիտետ » մակդիր
էպիֆոր » վերջույթ
էսթետիկա » գեղագիտություն
էվֆոնիա » բարեհնչունություն
էքսպոզիցիա » նախադրություն

իդեոլոգիա » գաղափարախոսություն
իդիլիա » հովվերգություն
ինսցենիրովկա » բեմականացում
ինվերսիա » շրջադասություն
ինտոնացիա » ելևէջավորում
իրոնիա » հեգնանք
լիտոտա » փոքրացում
լիրիկա » քնարերգություն
լիրոէպիկական ժանրեր » քնարաէպիկական ժանրեր
խարակտեր » բնավորություն
խոր » երգչախումբ
կարիկատուրա » ծաղրանկար
կլասիկ » դասական գրականություն
կոլորիտ » գունավորում
կոմեդիա » կատակերգություն
կոմենտար » մեկնաբանություն
կոմպարատիվիզմ » պատմահամեմատական մեթոդ
կուլմինացիա » գագաթնակետ
հիպերբոլ » չափազանցություն
հոնտորություն » ճարտասանություն
մաներա » գրեխձե
մեմուարներ » հուշագրություն
մետաֆոր » փոխաբերություն
մետոնիմիա » փոխանունություն
մետրական ոտանավոր » չափական ոտանավոր
մետրիկա » տաղաչափություն
միֆ » առասպել
միֆոլոգիա » դիցաբանություն
մոնոգրաֆիա » մենագրություն
մոնոլոգ » մենախոսություն

ամորա » ամանակ
 նեկրոլոգ » մահախոսական
 նեոլոգիզմ » նորաբանություն
 նովել » նորավեպ
 շարժ » ծաղրանկար
 պասկվիլ » ծանակագիր
 պարալելիզմ » զուգահեռակա-
 նություն
 պաուզա » դադար
 պեյզաժ » բնանկար
 պերիպետիա » գործողության
 դարգացում
 պերիֆրազ » շրջասություն
 պերսոնաժ » գործող անձ
 պիռհիքոս » շեշտանկում
 պոլիսինդետոն » բազմաշաղկա-
 պություն
 պորտրե » դիմանկար
 պսևդոնիմ » կեղծանուն
 պրոզա » արձակ
 պրոզոպոպեա » անձնավորում
 պրոլոգ » նախերգանք
 պրովինցիալիզմներ » բարբառա-
 յին բառեր
 պուբլիցիստիկա » հրապարակա-
 խոսություն
 ռեցենզիա » գրախոսություն
 ռեֆրեն » կրկներգ
 սիլաբիկ ոտանավոր » վանկա-
 կան ոտանավոր
 սիլաբոտոնիկական ոտանավոր »
 վանկաշեշտական ոտանավոր

Վերջին տարիների գրականագիտական և գրաքննադատական գրա-
 չանությանը հետեւիս ակնառու է դառնում այն փաստը, որ բերված
 տերմիններից շատերն այսօր հազվադեպ են հանդիպում, ինչպես՝ ան-
 տրակտ, բիոգրաֆիա, դիալեկտիզմներ, էպիգրաֆ, էպիգոդ, էպիլոգ, է-
 պիստոլյառ գրականություն, էսթետիկա, էֆպոգիցիա, իդեոլոգիա, իդի-
 լիա, ինսցենիռովկա, ինվենսիա, իրոնիա, լիրիկա, խառակտեր, խուր,
 կարիկատուրա, կլասիկ, կոմեդիա, կոմենտար, կոլմինացիա, մաներա,

սիմվոլ » խորհրդանշան
 սիտուացիա » իրադրություն
 ստիլ » ոճ
 ստիլիզացիա » ոճավորում
 վարիանտներ » տարբերակներ
 վարվարիզմներ » օտարաբանու-
 թյուն
 վերլիբո » ազատ ոտանավոր
 վոլգարիզմ » գոհեկաբանություն
 տավտոլոգիա » նույնաբանու-
 թյուն
 տենդենց » միտում
 տերցետ » եռատող
 տոնիկական ոտանավոր » հա-
 մաշեշտ ոտանավոր
 տրագեդիա » ողբերգություն
 տրագիկոմեդիա » ողբակատա-
 կերգություն
 տրիլոգիա » եռապատում
 տրոպ » այլաբանություն
 ցեղուրա » հատած
 ցիկլ » երկաշար
 ցիտատ » մեջբերում
 քատրեն » քառատող տուն
 քրոնիկոն » ժամանակագրություն
 օդա » հիմն, ներբող, ձոն
 ֆանտազիա » երևակայություն
 ստեղծագործական
 ֆիլոլոգիա » բանասիրություն
 ֆոկլոր » բանահյուսություն ժո-
 դովրդական

ֆորմալիզմ » ձևապաշտություն:

մեմուարներ, մետաֆոր, մետրիկա, միֆ, միֆոլոգիա, մոնոգրաֆիա, նեկրոլոգ, պարալիլզմ, պաուզա, պեյզաժ, պերսոնաժ, պերիֆրազ, պլագիատ, պորտրե, պսևդոնիմ, պրոզա, պրոլոգ, պրովինցիալիզմներ, պոլիլիցիստիկա, ռեցենզիա, սիմվոլ, սխոտացիա, ստիլ, ստիլիզացիա, վարիանտներ, տավառլոգիա, տեղեկեց, տրագեդիա, տրադիցիա, տրիլոգիա, ցենզուրա, ցիլլ, ցիտատ, օդա, ֆանտազիա, ֆիլոլոգիա, ֆոլկլոր, քանի որ նրանց հայերեն համարժեքները ավելի հասկանալի ու մատչելի են հայ ընթերցողին, թեև բանավոր խոսքի մեջ, խոսակցական լեզվում տակավին հանդիպում է դրանց մի մասը: Սակայն ուզում ենք նշել, որ հայերեն գրականագիտական բառարաններում տեղ գտած որոշ, փոքրթիվ օտար տերմիններ իզուր ծանրաբեռնում են բառացանկը, օրինակ՝ ասինդետոն, գրադացիա, էպիֆոր, էվֆոնիա, լիտոտա, կոմպարատիվիզմ, մետոնոմիա, նեոլոգիզմ, պերիպետիա, պերիֆրազ, պոլիսինդետոն, պրոգնոպոսեա, ռեֆրեն, վարվարիզմներ, վերլիբո, վոլգարիզմ և այլն:

Նման օտար տերմինների գործածությունը իրավացիորեն չի խրախուսվում և հանձնարարվում են դրանց հայերեն համարժեքները:

Հայերեն գրականագիտական տերմինների բառային զուգահեռ ձևերից ամենից տարածվածը և տերմինաբանության մեջ ամենախոցելին ու անհանձնարարելին հայերեն համանուններն ու համանիշներն են: Վերջիններս որքան խրախուսելի ու դրական են գեղարվեստական գրականության կամ հրապարակախոսության լեզվում, նույնքան խոտանելի են գիտական տերմինաբանության մեջ:

Որևէ գիտաճյուղի, ինչպես նաև գրականագիտական տերմինաբանության կարգավորման գործում անհրաժեշտ է լուրջ ուշադրություն դարձնել այս երևույթին: Այդ պետք է իրագործել համապատասխան մասնագետների ու հանձնաժողովների հսկողությամբ, նրանց ջանքերով կազմել ու քննարկել մասնաճյուղային տերմինարանների նախագծեր:

Այժմ քննենք հայերեն գրականագիտական տերմինների համանիշների տեսակներն ու նրանց կերտման միջոցները:

Նույն արմատի տարբեր ածանցված ու բարդված ձևեր.

ա) օտար արմատի -իկ կամ -իվ վերջածանցներով կարճ ձևեր և -յան կամ -ալյան հայերեն վերջածանցներով կրկնածանցված ձևեր, ինչպես՝ անտիկ—անտիկյան, դետեկտիվ—դետեկտիվային (գրականություն), դրամատիկ—դրամատիկական, կլասիկ—կլասիկական, մետրիկ—մետրիկական (ոտանավոր), լիրիկ—լիրիկական, ռոմանտիկ—ռոմանտիկական, սիուլաստիկ—սիուլաստիկական, ֆանտաստիկ—ֆանտաստիկական և այլն:

բ) Հայերեն նույն արմատի տարբեր ածանցներով ածանցված կամ ձևաբանական տարբեր ձևեր, ինչպես՝ աշխատասիրություն—աշխատություն—աշխատանք, արկածախնդրական—արկածային (գրականություն), բարեկենդանական խաղերգ—բարեկենդանի երգ, գողթան երգեր—գողթնաց երգեր, գործող անձինք—գործող անձեր, գրաբարաբանություն—գրաբարիզմներ—գրաբարյան բառեր, գրախոսական—գրախոսություն, գրականական (պատմություն, լեզու և այլն)—գրական, գրավորական—գրավոր, գրեկներպ—գրեկաձև—գրելու ձև, գրության կերպ—գրության ձև, եղերգ (ներ)—եղերգություններ, եղերերգեր— եղերերգություններ, երգիծաբանական (երգեր)—երգիծական, երգիծող—երգիծողական, երգիծողություն—երգիծություն, երկասիրություն—երկ, դրուցաբանություն—գրույց, կենցաղային (դրամա, պիես)—կենցաղագրական, հառաջաբան—հառաջաբանություն—առաջաբան, հավելագրություն—հավելված, հինգոտնյա (յամբ)—հինգոտանի (անդամներ), նախաբանություն—նախաբանություննոտնյա—նույնոտնյան (ազատ ոտանավոր), պրոլետարական—պրոլետ (գրող), սիրային—սիրո (երգեր), վերջաբանություն—վերջաբան, քառոտանի—քառոտնյա (ոտանավոր), քերթված(ք)—քերթություն, քնարերգակ—քնարերգու, օրորներ—օրորք և այլն:

գ) Հայերեն նույն արմատի այլ արմատներով բարդված ձևեր, ինչպես՝ առակագիր—առակախոս, ավանդավեպ—ավանդագրույց, գրեկներպ—գրեկաձև, թատերգու—թատերգակ—թատերագիր, եռապատում—եռերգություն, վերտառություն—վերնագիր—խորագիր, ծածկանուն—կեղծանուն, ծանոթաբանություն—ծանոթագրություն, չափաբանական—չափաբերական (գրված, քերթված), վերջերգ—վերջաբան և այլն:

դ) Համանիշ արմատների կամ բառերի ածանցված ձևեր, ինչպես՝ անձնավորում—շնչավորում, բանագողություն—գրագողություն, բարբառաբանություն—գավառաբանություն, գաղիաբանություն—ֆրանսաբանություն, երեխայական—մանկական (երգեր), երկ(ա)խոսություն—տրամախոսություն, ժամանակագրություն—տարեգրություն, մետրական—չափական (ոտանավոր), տաղարան—երգարան և այլն:

ե) Բառակապակցությունները կամ հարադիրները և նրանցով կազմված բարդությունները, ինչպես՝ առակաց գիրք—առակագիրք, գրելու ձև—գրության ձև—գրեկաձև, գրության կերպ—գրեկներպ, պրոլետարական գեղաներ—պրոլետ գրողներ—պրոլետգրողներ, պատմական վեպ—պատմավեպ, պատմական լիպասանություն—պատմավիպասանություն, սիրո երգ—սիրային երգ—սիրերգ և այլն:

զ) Երբ երկու բաղադրիչներից բաղկացած բառակապակցությունները արտահայտվում են -ություն վերջածանցով ածանցված մեկ բա-

ռով, ինչպես՝ բեկոնական ուղղություն—բեկոնականություն, բնապշտական ուղղություն—բնապաշտություն, գրաբարյան բառեր, գրաբարյան փոխառություններ—գրաբարաբանություններ, եկամուտ բառեր—փոխառություններ, լակոնական ոճ—լակոնականություն և այլն:

է) Օտար տերմինը թարգմանվում է հայերեն բառակապակցությամբ, օրինակ՝ դրամատուրգիա—դրամատիկական կամ թատերգական սեռ, աֆորիզմ—իմաստալից կամ թեմատիկ խոսք, լակոնիզմ—լակոնական ոճ և այլն:

ը) Տարբեր ժամանակներում և տարբեր հեղինակների կողմից կերտված ու կիրառված երկու կամ ավելի հայերեն համանիշների շարքեր, ինչպես՝

ասք, պատմազրույց, պատմություն

ավանդազրույց, ասք

արարված, գործողություն, արար

բնաբան, վերտառություն

դյուցազնավեպ, վիպերգություն

դրամատիկական, թատերգական (սեռ)

ժողովրդական ստեղծագործություն, ժողովրդական քանահյուսություն

իմաստալից խոսք, թեմատիկ խոսք

հանգուցալուծում, լուծում

մատենագրություն, գրականություն

ներշնչանք, ոգեշնչում

նոխազերգություն, ողբերգություն

սկիզբ, նախերգ

սպիտակ ոտանավոր, անհանգ ոտանավոր և այլն:

Համանիշների շարքում նկատելի են հետևյալ երևույթները.

ա) լեզվի համար գործածական բառը բարդման կամ ածանցման միջոցով ստանում է առավել որոշակի՝ գրականագիտական նշանակություն, օրինակ՝ լուծում>հանգուցալուծում, վիճակ>վիճակախաղ(եր) և այլն:

բ) Գրականագիտական տերմինը հավելագրվում է, ինչպես՝ տաղ>տաղեղգ, խաղ>խաղեղգ և այլն:

ՓՈՆԱՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Տերմինային զուգահեռ ձևերի առաջացման պատճառներից մեկն է փոխանունությունը, որը հատուկ է ընդհանուր լեզվին (հայերենին), երբ այս կամ այն խոսքի մասը կիրառվում է մի այլ խոսքի մասի արժեքով: Այդ երևույթը հատուկ է գրականագիտական տերմիններին նույն-

պես: Ավելի տարածված է ածականի գոյականաբար և գոյականի ածականաբար գործառությունը: Բերենք դրանց ոչ լրիվ ցանկը:

Ածական անուններ, որոնք գրականագիտական գրականության մէջ հանդիպում են կիրառված գոյականաբար, երբ որևէ հատկանիշ արտահայտող բառը ստանում է այդ հատկանիշը կրողի՝ գոյական անվան իմաստ, ածական+գոյական կապակցութիւնը կրճատվում է, գոյականը դուրս է մնում, և ածական անունը ստանալով որոշիչ հոդ, կիրառվում է որպէս նախկին ածական+գոյական կառույցը ներկայացնող ածական+որոշիչ հոդ նոր գոյական կառույցը, օրինակ՝ դամբանական խոսք (ածական+գոյական) կապակցութիւնը կրճատվելով, խոսք բառը ընկնում է (ածական+գոյական—գոյական), մնում է դամբանական ածականը, որը ստանալով ը որոշիչ հոդը, կիրառվում է գոյականաբար և հասկացվում որպէս «դամբանական խոսք», այսպէս են նաև հետևյալ ածական անունները. այլաբանական, արձակ, բանաստեղծական, գեղարվեստական, գրախոսական, գրավոր, գրավորական, գրչագիր, ինքնագիր, խմբագրական, կենսագրական, հանգավոր, հրաշապատում, ձեռագիր, նշմարապատում, մանրապատում, մատենագրական, մատենախոսական, ներքողյան, ոտանավոր, շափական, վիպասանական, փնտրական, փնտրեցակ և այլն:

Գոյականաբար կիրառվող ածականների մի խումբ արտահայտում է այդ հատկանիշը նրանք, ինչպէս՝ առակախոս հեղինակ (ՎՓ, 618) կապակցութիւնը, կրճատվելով մնում է միայն առակախոս ածական անունը, որը ցույց է տալիս հեղինակի առակախոսութեամբ զբաղվելը, առանց հեղինակ գոյական անվան նույնպէս նշանադրում է «առակներ գրող», այսպէս են նաև հետևյալ բառերը, առակագիր, բանաստեղծ, գեղագիր, գրագետ, երգիծաբան, թատերագիր, թատերգակ, կենցաղագիր, հագնեցող, հեգնաբան, հրապարակագիր, ներքողագիր, ողբասաց, ողբերգու, պատմիչ, ռեալիստ, ռոմանտիկ, սիմվոլիստ, վիպաթարգման, վիպասան, տաղաշափ, փնտրեցակ, փնտրեցու և այլն:

Ածական անունների մի խումբ ունի գոյականաբար կիրառութիւն, երբ գործածվում է հոգնակի թվով՝ ստանալով —եր կամ —ներ, —f հոգնակերտ վերջավորութիւնները, օրինակ՝ բարոյախոսական բանաստեղծութիւն, բարոյախոսական ստեղծագործութիւն կապակցութիւնները կրճատ ձևով բարոյախոսական+ներ կիրառվում են գոյականաբար որպէս «բարոյախոսական բանաստեղծութիւններ» կամ «ստեղծագործութիւններ», ինչպէս նաև հետևյալ ածական անունները. բացասական, երգիծաբանական, երգիծական, հովվերգական, ներքողական, նկարագրական, սիրային, փնտրեցական(ք) և այլն:

Բացի ածական անուններից, ենթակայական դերբայը, որը նույնպես ունի ածական կիրառություն, որոշ դեպքերում ստանալով նույնիսկ ինքնուրույն բառի իրավունք, նշանակում է այդ զբաղմունքն ունեցող անձ, օրինակ՝ գրող, գրչագող, երգիծող, հեգնող (ներ), շաղապող, վիպագրող, ֆերթող և այլն:

ՀԱԱԱՆՇՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱՅԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Գրականագիտական տերմինաբանության մեջ ևս առկա է հակա-նշությունը:

Հականշությունը գրականագիտական տերմինաբանության մեջ իրականացվում է հականշության հնարավոր միջոցներով՝ ինչպես բառային, այնպես էլ բառակազմական.

1) բառային հականիշներից գրականագիտական տերմինների շարքում հանդիպում են. անեծք և օրհներգ, արձակ և շափածո, արձակագիր և բանաստեղծ, բացասական կերպար և դրական հերոս, անկումային գրականություն և առաջադիմական գրականություն, գրավոր և բանավոր գրականություն, երկխոսություն և մենախոսություն, օտարաբանություն և մաքրամոլություն, ծանակագիր և ձոն, կատակերգություն և ողբերգություն, սկիզբ և վերջ, համաճիշ և հակաճիշ, հեաբանություն և նորաբանություն, նախադրություն և ետադրություն, միմաստորյակ և բազմամաստորյակ, նախերգանք և վերջերգ, նախաբան և վերջաբան, ռոմանտիզմ և ռեալիզմ, հովվերգություն և ռուբանիզմ, փոխառություն և բնիկ բառ և այլն:

2) Գրականագիտական հակադիր հասկացություններն ու իրակությունները արտահայտելու բառակազմական միջոցներից ամենատարածվածը ժխտական նախածանցների կիրառումն է:

ա) ան- ժխտական նախածանցով և առանց ածանցի տերմիններ, օրինակ՝ հանգստավոր և անհանգ (ոտանավոր), գրավոր և անգիր (գրականություն), տպագրված և անտիպ (երկ), շեշտակիր և անշեշտ (վանկ) և այլն.

բ) համա- և հակա- հականիշ- նախածանցներով կազմված տերմիններ, օրինակ՝ գեղարվեստական և հակադեղարվեստական, պատե-րազմյան և հակապատերազմյան (թեմա), համաճիշ և հակաճիշ (բա-ռեր), նույնանուն և հակաճուն (բառեր) և այլն:

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Բառակազմական վերլուծության ենթարկելով հայ գրականագիտական տերմինները, հնարավորություն է ստեղծվում պարզելու հայ

գրականագիտական տերմինների կազմութեան օրինաչափութիւններն ու առանձնահատկութիւնները:

Քննենք գրականագիտական տերմինաբանութեանը բնորոշ բառակազմական միջոցները, տերմինների կառուցվածքը և որոշենք նրանց յուրահատուկ բառակազմական կաղապարները:

Գրականագիտական տերմինները ըստ կազմութեան բաժանվում են հետևյալ խմբերի.

Պարզ կամ արմատական տերմիններ

Այս տերմինները, անկախ առաջացման պատմութիւնից և ժամանակից, դիտվում են որպէս պարզ, առանց բաղադրիչների կառուցներ: Գրականագիտական տերմինների համակարգում արմատական տերմինները բաժանւած են մեծ թիւ են կազմում, օրինակ՝ անեծի, աշուղ, առած, առակ, սոք, գոնձ, գիրք, գլուխ, գովք, գուսան, երգ, երկ, զրույց, թուղթ, խաղ, կատակ, կերպար, հերոս, հեքիաթ, նառ, մաս, նվագ, շեշտ, ողբ, ոն, ոտ(ք), շափ, պատկեր, պրակ, սաղմոս, վարք, վեպ, տաղ, տող, տուն, ուղերձ, քառուկ և այլն:

Պարզ (արմատական) տերմինները թեև փոքրաթիւ են տերմինաչին բառակապակցութիւնների համեմատութեամբ, սակայն ունեն գործածութեան մեծ հաճախականութիւն: Նրանք մասնակցում են բաղադրյալ (վերլուծական) տերմինների կազմութեանը:

Արմատական տերմինները միաբառ են, ինչպէս նաև բարդ, ածանցյալ, բարդ-ածանցյալ և բարդ-բաղադրյալ:

Բարդ տերմիններ

Բարդ տերմինները, լեզվի բարդ բառերի նման, կազմված են մեկից ավելի արմատներից: Բառաբարդումը որպէս տերմինակերտման միջոց իրականացվում է ա հոդակապի միջոցով և առանց նրա մասնակցութեան:

ա) Ա հոդակապով բարդված գրականագիտական տերմինների թիւը ավելի մեծ է անհոդակապ բարդութիւնների համեմատութեամբ, ինչպէս՝ առակագիր, առակագիրք, առակախոս, առաջաբան, առասպելաբան, ավանդագրույց, ավանդավեպ, բանաստեղծ, բանատող, բառախաղ, բնաբան, բնագիր, գյուղագիր, գրագող, գրախոս, գրաքննադատ, գրելածե, եռատող, երգիծաբան, թատերախաղ, թատերագիր, մատենաշար, մեծասար, մեծավերջ, նախաբան, ներքողագիր, նովելագիր, նովելաշարք, նորավեպ, պատմվածաշար, պատմվածագիր, վերջաբան, վիպաշար, քառատող և այլն:

բ) Առանց հոդակապի բարդ տերմիններից են՝ գիշերեց, եղերգ, եռանդամ, երկշեշտ, բատերգու, բատերգ, խաղերգ, կիներամատուրգիա, հատընտիր, նույնամանակ, ուրբերգ, տաղերգ, օրհներգ և այլն:

Դրականագիտական բարդ բառ-տերմինների ցանկը զննելիս առանձնանում են կառուցման հետևյալ կաղապարները:

Վերջիններս քննենք երկու տեսանկյունով.

1. Ի՞նչ խոսքի մասերի են պատկանում բարդ տերմինի բաղադրիչները:

ա) Գոյական+գոյական կաղապարն են ներկայացնում գիշեր-երգ, ողբ-երգ, տաղ-երգ, բան-ա-տող, առասպել-ա-բան, առակ-ա-գիր, բառ-ա-խաղ և այլն:

Այս կաղապարն ունեցող բարդ բառ-տերմինների մեջ հանդիպում են և հնչյունափոխված արմատներ, ինչպես օրինակ՝ բն-ա-բան, բն-ա-գիր, գր-ա-գող, գր-ա-խոս, վիպ-ա-շար, վիպ-ա-գիր և այլն:

բ) Ածական+գոյական կաղապարը, ինչպես օրինակ՝ եղ-երգ, մեծ-ա-սար, մեծ-ա-վերջ, նոր-ա-վեպ, արձակ-ա-գիր և այլն:

գ) Թվական+գոյական կաղապարը հատուկ է մասնավորապես տաղաչափական տերմիններին, ինչպես օրինակ՝ եռ-անդամ, երկ-շեշտ, եռ-ա-տող և այլն:

դ) Դերանուն+գոյական կաղապարով բարդ տերմինները քիչ են հանդիպում գրականագիտության մեջ, օրինակ՝ նույն-ամանակ, նույն-ա-հանգ, նույն-անդամ և այլն:

ե) Նույնպես սակավադեպ են բայ+գոյական կաղապարով կառուցված բարդ տերմինները, ինչպես օրինակ՝ գրել-ա-ծե, պատմել-ա-ծե և այլն:

2. Բարդ տերմինների կաղապարները առանձնացվում են, հաշվի առնելով, թե նրանց բաղադրիչները տերմին են, թե՞ լեզվի համագործածական բառ:

Այս տեսակետից գրականագիտական տերմինաբանության մեջ դիտարկվում են հետևյալ կաղապարները.

ա) տերմին+ոչ տերմին, ինչպես օրինակ՝ առակ-ա-խոս, բառ-ա-խաղ, մատեն-ա-շար, վիպ-ա-շար, գր-ա-գող. և այլն:

բ) Տերմին+տերմին կառույցն ունեն խաղ-երգ, գր-ա-գող, ներ-բող-ա-գիր, բատ-երգ, կիներամատուրգ և այլ բարդ տերմիններ:

գ) Ոչ տերմին+տերմին կաղապարով են կազմված գիշեր-երգ, սիր-երգ, նրաշ-ա-պատում, գյուղ-ա-գիր, աղվես-ա-գիր և այլ տերմիններ:

դ) Ոչ տերմին+ոչ տերմին կառույցները շատ սակավադեպ են, ինչպես օրինակ՝ հատ-ընտիր, առաջ-ա-բան և այլն:

Հայ գրականագիտական տերմիններից ցանկը դիտարկելիս նկատելի է, որ բարդ տերմինների բաղադրիչների մի մասը ավելի ակտիվորեն է մասնակցում բառարարգմանը. նրանք կազմում են տերմինային շարքեր, ինչպես օրինակ՝ առակ բաղադրիչով՝ առակագիր, առակագիրք, առակախոս. քառոն բառի հնչյունափոխված քառո-, քառե- բաղադրիչով՝ քառերագիր, քառերախաղ, քառերապատկեր, քառերգու, քառերգ. վեպ բառի նույնպես հնչյունափոխված վիպ- բաղադրիչով՝ վիպագիր, վիպագրույց, վիպաթարգման, վիպաշար, վիպերգ և այլն:

Բարդ բառ-տերմինների կազմության մեջ որպես երկրորդ բաղադրիչ հաճախ է հանդիպում -գիր «գրող» նշանակությամբ, ինչպես օրինակ՝ առակագիր, քառերագիր, ներբողագիր, նովելագիր, վիպագիր և այլն:

Ածանցավոր տերմիններ

Ածանցավոր բառ-տերմինները զգալի տեղ են գրավում հայ գրականագիտական տերմինների համակարգում: Բառակազմական ածանցները ինչպես համընդհանուր լեզվի բառակազմության, այնպես էլ տերմինակերտման ամենակենսունակ ձևաբանական միջոցներից են: Նրանք զրվելով հիմնական ձևույթների վրա, տալիս են նոր իմաստ, ստեղծում նոր բառ: Գրականագիտական տերմին-ածանցավոր բառերը կերտվում են առավելապես ածականակերտ մասնիկներով:

Հայ գրականագիտական ածանցավոր բառ-տերմինները համաձայն ընդունած ածանցների, ըստ կազմության լինում են.

ա) նախածանցավոր տերմինները գրականագիտության մեջ թվով քիչ են՝ վերջածանցավոր կամ բաղադրյալ տերմինների համեմատությամբ:

Գրականագիտական տերմինակերտմանը մասնակցել են հետևյալ նախածանցները.

Ան- ժխտական նախածանցով կազմված (անգիր, անտիպ, անհանգ, անտունի)³⁷, առա- (արտահայտչականություն, արտահայտություն), բաղ- (բաղաձայնությ, բաղդատություն), բաց- (բացականչություն, բացթողում), ենթ- (ենթաբնագիր, ենթագլուխ), հակ- (հակադրություն, հակահիշ), համ- (համաշեշտ, համառոտագրություն, համեմատություն), հար- (հարաշեշտ), մակ- (մակագիր, մակագրություն, մականուն, մակդիր), ներ- (ներածություն, ներածական, ներշնչանք), շար- (շարերգ, շարագրություն), պար- (պարականոն, պարբերություն), վեր- (վերածություն, վերնագիր, վերտառություն), առամ- (տրամա-

խոսություն), փոխ- (փոխաբերութիւն, փոխանունութիւն, փոխառութիւն):

բ) վերջածանցավոր բառ-տերմինները, ինչպես ասվեց, ավելի մեծ թիվ են կազմում: Տերմինակերտմանը մասնակցող վերջածանցները ըստ խոսքի մասեր կերտելու դերի լինում են՝ գոյականակերտ, ածականակերտ, մակբայակերտ:

Գոյականակերտ վերջածանցներով կազմված գրականագիտական տերմիններից են. -ած, -ված(ֆ) (ասացված(ք), արարված, գրված(ք), հատած, պատմվածք, քերթված(ք), -ածու (ժողովածու, հավաքածու), -ակ (ամանակ, արձակ, գրչակ, վիպակ), -անի (նամականի, ընտրանի), -անֆ (երգիծանք, նախերգանք, ներշնչանք), -աբ (կերպար, տիպար), -աբան (գանձարան, երգարան, հիշատակարան, տաղարան), -իչ (պատմիչ, գրիչ), -յակ (հնգյակ, ութ(ն)յակ, քառյակ), -յուն (լալտուն), -ող (գրող, քերթող), -ոն (գեղոն, թերթոն, լալոն), -որ (հատոր, հորդոր), -ուկ (հանելուկ), -ունի (արձակագրուհի, բանաստեղծուհի, հեղինակուհի, վիպասանուհի, քերթողուհի), -ույթ (առձայնույթ, ասույթ, վերջույթ), -ույկ (գրքույկ), -ույց (զրույց, հանգույց), -ունջ (մրմունջ(ք), տըրտունջ), -ադ (կցուրդ):

-Ություն և -ում գոյականակերտ վերջածանցները ամենակենսունակն են, որոնք միանում են առավելապես նախածանցավոր կամ բարդ բառ-տերմիններին, ինչպես՝ այլաբերություն, առակաբանություն, առակագրություն, ավանդություն, բազմաշաղկապություն, բանահյուսություն, բանաստեղծություն, բարառություն, գործողություն, գրագողություն, գրախոսություն, դիմառություն, երեքություն, նոխազերգություն, ողբերգություն, ֆնարերգություն և այլն, և այլն:

-Ում վերջածանցով կազմված տերմինները ավելի պակաս են, քան նախորդները (անդամատում, անձնավորում, ավանդապատում, բացթողում, եռապատում, հանգավորում, հանգուցալուծում, հրաշապատում, նշմարապատում, մանրապատում, շնչավորում, տողատում և այլն):

Ածականակերտ վերջածանց ունեցող բառերը գրականագիտական տերմինային կապակցությունների մեջ հանդես են գալիս որպես առաջին բաղադրիչ՝ որոշիչի դերում:

Ածականակերտ հետևյալ վերջածանցներով են կերտվում գրականագիտական տերմինները.

-ական վերջածանցը ամենակենսունակն է (դամբանական, գրախոսական, շարական, մանկական, քնարական, գեղչկական), -ային (ասքային, արկածային, սիրային, աշխատանքային), -ացի (բերանացի), -յա

(ազատոտնյա, ալլոտնյա, բարդոտնյա), -ծո (չափածո), -վոր (անդամավոր, բանավոր, դաշնակավոր, հանգավոր):

Թվականակերտ վերջածանցներից գրականագիտական տերմինների կերտմանը մասնակցում են շատ սակավաթիվ վերջածանցներ, ինչպես օրինակ՝ -ին, -որդ, որոնցով կերտվում են դասական թվականներ, իսկ վերջինները կազմում են տերմինային բառակապակցությունների բաղադրիչ մասը՝ որոշիչ դերում, ինչպես օրինակ՝ առաջին ամսնակ, առաջին, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ պետն:

Մակբայական վերջածանցներից հանդիպում են -պես և -որեն ածանցները, որոնցով օտար ձևույթներից կազմված են ֆունկցիոնալպես, ռիթմորեն անկենսունակ և անիմաստ մակբայները:

Վերջածանցավոր բառ-տերմինների այս բաժանումը որոշ չափով պայմանական է, քանի որ վերջածանցներից մի քանիսը լինելով գոյականակերտ, մասնակցում են նաև ածական անունների կերտմանը կամ ածականակերտ վերջածանցով կազմվում է նաև գոյական անուն, ինչպես օրինակ՝ արձակ, հայրեն, խաղիկ, վեպիկ և այլն:

Ծիշտ է, դրանց մեջ հանդիպում են փոխանուն բառ-տերմիններ, որոնց մասին խոսվել է գրականագիտական տերմինների փոխանունությունը վերաբերող մասում:

Գրականագիտական տերմինների ցանկը նայելիս նկատում ենք, որ հայերեն ածանցներով ածանցվում են ոչ միայն հայերենի ձևույթներն ու արմատները, այլև կցվելով օտար արմատների կամ ձևույթների, կերտում են նոր տերմին:

Փոխառյալ բառաձևույթների վրա դրվելով գրականագիտական տերմիններ են կերտում հայերենի հետևյալ ածանցները. նախածանցներից՝ աե-, հակ-, վերջածանցներից՝ -ուրյուն, -ում (գոյականակերտ), -ակաե, -ային, յաե (ածականակերտ) և -պես, -որեն (մակբայակերտ):

Փոխառյալ գոյական անվանը կցվելով, աե- ժխտական նախածանցը կերտում է աեկոնֆլիկտ ածական անունը, օրինակ՝ աեկոնֆլիկտ քնար-երգություն:

Հայերեն -ուրյուն գոյականակերտ վերջածանցը դրվելով փոխառյալ գոյական անվան վրա, կերտում է մի դեպքում՝ հավաքական իմաստ արտահայտող, ամբողջություն ցույց տվող գոյական անուն, ինչպես օրինակ՝ դեկադենտություն, մյուս դեպքում՝ փոխառյալ գոյական անվան արտահայտած մասնագիտությունը, զբաղմունքը, օրինակ՝ հեռադուրյուն: Մի այլ դեպքում՝ փոխառյալ բառի արտահայտած հատկությունն ունենալը, օրինակ՝ ֆրագմենտարություն:

Ավելի հաճախ օտար ձևույթով և հայերենի ածականակերտ ածանցով կերտված ածական անունից -ուրյուն վերջածանցով կազմվում է

գոյական անուն, որը ցույց է տալիս օտար բառի արտահայտած հատկութիւնն ունենալը, օրինակ՝ էպիկականութիւն, լակոնականութիւն:

—այլին ածականակերտ վերջածանցի միջոցով փոխառյալ գոյական անունից կերտւում է ածական անուն, որը տերմինային բառակապակցութեան մեջ մտնում է որպէս տեսակը նշող բաղադրիչ, ինչպէս օրինակ՝ բիլինային, դակտիլային, դետեկտիվային, կալամբուրային, պեյզաժային, սյուժետային և այլն:

—ալան ածականակերտ վերջածանցով նույնպէս փոխառյալ գոյական անուններից կերտւում են ածական անուններ, որոնք գրականագիտական տերմինային բառակապակցութիւնների կազմում կատարում են որոշիչի դեր, սակայն ցույց են տալիս սեռի հատկութիւն, օրինակ՝ լիւրիկական, դրամատուրգիական:

Օտար ածական անունների ձևույթներին կցվելով կազմում է հայերեն ածական անուն՝ տերմինային բառակապակցութեան մեջ մտնելով որպէս որոշիչ բաղադրիչ, ինչպէս օրինակ՝ էպիկական, ռոմանտիկական և այլն:

—յան ածականակերտ վերջածանցը նույնպէս դրւում է փոխառյալ և՛ գոյական, և՛ ածական անունների կամ ձևույթների վրա՝ կերտելով ածական անուն, որը տերմինային բառակապակցութեան կազմում կատարում է որոշիչի դեր, օրինակ՝ ամֆիրաֆյան, անակրեռնյան, անապետյան:

—վոր ածականակերտ վերջածանցը օտար գոյական անվան վրա դրվելով կերտում է ածական անուն, որը տերմինային բառակապակցութեան մեջ որոշիչ բաղադրիչ է, օրինակ՝ բեյրավոր, տակտավոր:

—ում գոյականակերտ վերջածանցը դրվելով օտար գոյական անվան հայերեն —վոր ածականակերտ վերջածանցով ածական անվան վրա, կերտում է բայանուն, օրինակ՝ սիստեմավորում: Նշենք, որ հայերենը միտում ունենալով մերժել օտար ձևերը և փոխարինել հայերեն համարժեքներով, սիստեմ օտար բառը փոխարինելով հայերեն համակարգ համարժեքով, կերտել է համակարգում հայերեն բառը:

Հայերենի —ալան, —յան ածականակերտ և —ութիւն գոյականակերտ վերջածանցներով հատուկ անուններից կերտւում են նոր ածական և գոյական անուններ:

—ալան և —ային վերջածանցները դրվելով հեղինակի կամ որևէ գրական կերպարի անվան վրա, կերտում են տվյալ հեղինակին կամ կերպարին բնորոշ հատկանիշ ցույց տվող կամ վերաբերող ածական անուն, ինչպէս օրինակ՝ «Զաւրյանական կրակոտ ուղերձը քաջարի հայրենակիցներին» (մամուլ), սարմենական թեմաներ (ՄՀԳՊ, 2, 464), սաւրյանական սիմֆոնիեր (ՄՀԳՊ, 2, 223), հովեռական, սաւրյանական նովել (մա-

մուլ), նախկին ազատ շափ, եզոպոսյան լեզու, օնեգինյան տուն, ավե-
սանդրյան ոտանավորը և այլն:

— ուրիշում գոյականակերտ վերջածանցը գրական երկի հերոսի անու-
նից կերտում է նրան բնորոշ հատկութունը արտահայտող գոյական
անուն, օրինակ՝ ակակիություն, դոմեխոտություն:

Նույն դերն է կատարում միջազգային —իզմ վերջածանցը՝ դրվելով
հայ գրականության մեջ հայտնի որևէ գրական կերպարի անվան վրա,
օրինակ՝ Բազմակի (ՍՀԳՊ, 1, 205):

Բազմակի ածանցներով տերմիններ

Բազմակի ածանցներով բառ-տերմինների կաղապարներն են.

ա) մեկ բառարմատին կցվում են մեկից ավելի ածանցներ, առավել-
յապես վերջածանցներ, ինչպես օրինակ՝ աշխատավորական (երգեր),
դաշնակավոր, դաշնակավորություն, դասականություն, էպիկականու-
թյուն, լակոնականություն և այլն.

բ) բազմակի ածանցներով բառ-տերմինն ունի և՛ նախածանց, և՛
վերջածանց, օրինակ՝ անհատականություն, բաղաձայնությ, բաղդա-
տություն, բացկանություն, մակագրություն, ներածական, ներածու-
թյուն, փոխարեություն և այլն:

Բաղաձայնացվոր տերմիններ

Բաղաձայնացվոր բառ-տերմինները կերտվում են բարդ բառերի,
ածանցների, առավելապես վերջածանցների և ժխտական ան- նախա-
ծանցի միջոցով, ինչպես օրինակ՝ առակագրություն, բանաստեղծություն,
գյուղագրություն, երգիծաբանություն, հագներգություն, նույնահանգու-
թյուն, նեշադկապություն:

Համագոր բաղադրիչներով տերմիններ

Գրականագիտական տերմինների կազմում հանդիպում են ոչ մեծ
թվով (ընդամենը երկու-երեք տասնյակ) երկբառ անվանումներ, ո-
րոնց կառուցումը բաղադրիչ միավորները կարող են տեղերը փոխել և
հավասարապես կատարել որոշիչի դեր, ինչպես օրինակ՝ ներքող-ոտա-
նավոր կամ ոտանավոր-ներքող, պիես-պոեմ (պոեմ-պիես), պոեմ-ա-
գիտաբան, սյուժե-բովանդակություն, վեպ-էպոպեա, բերթոն-վիպա-
գրական, կոմեդիա-վոդեիլ, ֆնարերգու-բանաստեղծ:

Ինչպես տեսնում ենք բերված ցանկից, այս կառույցի բաղադրիչ-
ները գոյական անուններ են, բացառությամբ մեկի (թերթոն-վիպագրա-

կան, ի դեպ վիպագրական ածականը գոյականաբար է կիրառված), և եթե նրանց տեղերը փոխենք, նրանց արտահայտած բովանդակությունը չի փոխվի:

Այս տերմինները գրականության մեջ ստացել են բարդ-բաղադրյալ տերմիններ, երկհիմք բարդություններ կամ երկհիմքեր անվանումները³⁸:

Տերմինային բառակապակցություններ

Գրականագիտական տերմինների անվանակարգը կազմող անվանումների գերշխող մասը արտահայտվում է բառակապակցություններով:

Գրականագիտական տերմինային բառակապակցությունների ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ նրանք բաղկացած են երկու, երեք չորս և, սակավ դեպքերում, հինգ բաղադրիչներից, ընդ որում ամենից հաճախականը երկանդամ բառակապակցություն-անվանումներն են:

Այս տեսակի բառակապակցությունների բաղադրիչները կապված են որոշիչի և որոշյալի, հատկացուցիչի և հատկացյալի փոխկապակցությամբ, արտահայտվում են առավելապես գոյական և ածական անուններով, սակավադեպ՝ մակբայներով, իսկ թվական անունները մասնակցում են առավելապես տաղաչափության տերմինների կերտմանը:

Այժմ ծանոթանանք գրականագիտական տերմինային բառակապակցությունների կառուցվածքին՝ ըստ բաղադրիչների թվի և, թե ի՞նչ խոսքի մասերի են պատկանում:

Ըստ բաղադրիչների թվի լինում են.

ա) երկանդամ տերմինային բառակապակցությունները բաղկացած են երկու բաղադրիչներից, որոնցից մեկը ընդհանուր տերմին է, իսկ մյուսը բնորոշում է նրա մասնավոր տեսակը: Հիմնական բառ-տերմինները որոշիչ-տերմինների միջոցով կազմում են շարքեր, ինչպես.

Գրականություն		չափ	
ականարկային գրականություն		արաբական	չափ
անտիկ	»	բանաստեղծական	»
արդի	»	հայկական	»
արկածային	»		սափ
գրավոր	»		
դետեկտիվ	»	քառամյակի ոտք	
գիտաֆանտաստիկ	»	քորեյական	»
երգիծական	»	քորեյամբ	»
էպիստոլյար	»	սպունդեոս ոտքեր	
հրապարակագրական	»	նորմալ	»

մանկական	»	միավանկ ոտք
նորագույն	»	կաղ ոտք
ռեալիստական	»	դիտրոքենոս ոտք
սովետական	»	և այլն:

Երկանդամ տերմինային բառակապակցությամբ արտահայտված գրականագիտական անվանումների շարքում ամենամեծ թիվը կազմում են.

ածական+գոյական կառույցները՝ որոշիչ որոշյալի նպակցությամբ, ինչպես օրինակ՝ արձակ բանաստեղծություն, ակնարկային գրականություն, բանաստեղծական շափ, գեղարվեստական արձակ, թիկունքային ռազմեղբեր, ծիսական եղբեր, հայկական շափ, հաստատուն հատած, մանկական գրականություն, յամբական ոտանավոր, ներբողական բանաստեղծություն, սոցիալիստական ռեալիզմ և այլն, և այլն:

Այս կառույցներում բաղադրիչների հերթագայությունը կայուն է այն առումով, որ առաջին բաղադրիչը (ածական անուն) նշում է երկրորդ բաղադրիչի՝ հիմնական հասկացության (գոյական անուն) հատկանիշը: Սակայն գրականագիտական տերմինների բառարաններում բառարանագրական նկատառումներով որոշիչ-որոշյալի հարաբերությունը արտահայտվում է շրջուն ձևով՝ տեղի է ունենում նպակցության բաղադրիչների տեղափոխություն, որոշիչը ետադաս է, որը զուտ պայմանական բնույթ ունի, օրինակ՝ բանահյուսություն ժողովրդական, ժանր գրական, մերոդ գեղարվեստական, պատկեր գեղարվեստական, տուն բանաստեղծական և այլն:

Դա հետևանք է այն բանի, որ նման կառույցի երկանդամ տերմինների բաղադրիչների որոշ մասը ունի իր շարքերը, ինչպես օրինակ՝ բանաստեղծական շափ կապակցության բաղադրիչները առանձին-առանձին կազմում են շարքեր.

բանաստեղծական	շափ
բանաստեղծական դպրոց	արաբական շափ
» երկ	հայկական շափ
» զրույց	
» լեզու	
» հնչյունաբանություն	
» ոճ	
» պատկեր	
» սեռ	
» ստեղծագործություն:	

գեղարվեստական

գեղարվեստական ակնարկ

արձակ

» Հնարանքներ

» ոճ

» պատկեր

» պատմվածք

գրականություն

դասական գրականություն

մանկական

գիտա-ֆանտաստիկ

հրապարակախոսական

ռեալիստական

ռոմանտիկական

սովետական

հին

նորագույն գրականություն և այլն:

Գոյական+գոյական կառույցներում շարահյուսական տեսակետից առաջին բաղադրիչ գոյականը սեռական հոլովով է. բաղադրիչները հանդես են գալիս հատկացուցիչի և հատկացյալի կապակցությամբ, ինչպես օրինակ՝ առակի բանատող, արտահայտության կոմիզմ, բնության երգեր, գոլքան երգեր, գրականության տեսություն, գուրանի երգեր, սիրո երգեր, տողավերջի դադար, օրոհոցի երգեր և այլն:

Այս կառույցով բառակապակցություններում բաղադրիչների տեղը անփոփոխ է: Սակայն այն դեպքերում, երբ առաջին բաղադրիչի՝ գոյական անվան հիմքից հնարավոր է կազմել ածական անուն, ապա ստացվում է նախորդ ածական+գոյական կառույցը, ինչպես օրինակ՝ հարսանիքի երգեր—հարսանեկան երգեր, սիրո երգեր—սիրային երգեր, վիպասանության ճյուղ—վիպասանական ճյուղ, տողամիջի հանգեր—տողամիջյան հանգեր, օրոհոցի երգեր—օրոհոցային երգեր և այլն:

Որոշ դեպքերում երկանդամ կառույցները բաղադրիչների կցման հետևանքով վեր են ածվում բարդ բառ-տերմինների, ինչպես օրինակ՝ բանաստեղծական տող—բանատող, առակաց գիրք—առակագիրք, գրելու ձև—գրելածե, պատմելու ձև—պատմելածե, սիրո երգեր—սիրերգ(եր) և այլն:

Երկանդամ տերմինային բառակապակցություններում առաջին բաղադրիչ են դառնում նաև խոսքի այլ մասեր, սակայն դրանք աննշան թիվ են կազմում, ինչպես.

բայ+գոյական կառույցը, օրինակ՝ Գրելու ձև, պատմելու ձև.

դերբայ+գոյական կառույցը, օրինակ՝ ընկնող դիրք, ընդհատված հանգեր, բողոքոված հանգեր, շեշտված վանկ, գործող առե.

նախդիր+գոյական կառույցը, օրինակ՝ առանց հանգի, սակայն ավելի գործածական է անհանգ միաբառ տերմինը:

Տաղաչափության մեջ հանդիպում է՝

թվական+գոյական կառույցը, օրինակ՝ առաջին ամանակ, առաջին պեռն, երկրորդ պեռն, երրորդ պեռն, չորրորդ պեռն:

Երկանդամ տերմինային բառակապակցությունների տերմինաբանական կաղապարները լինում են.

ոչ տերմին+տերմին կառույցը գրականագիտական տերմինների համակարգում ամենատարածվածն է, ինչպես օրինակ՝ անձնական բնաբերգություն, աշխատավորական երգեր, արդի գրականություն, արկածային գրականություն, բացասական կերպար, բնական ամանակ, մանկական գրականություն և այլն:

Այս կաղապարին բնորոշ է, որ երկրորդ բաղադրիչը առանձին կիրառություն ունեցող անկախ տերմին է, օրինակ՝ գրականություն, երգ, կերպար, ամանակ:

Տերմին+տերմին կառույցը նույնպես կենսունակ է գրականագիտական տերմինաբանության մեջ, ինչպես օրինակ՝ ակնարկային գրականություն, ամանակակալան ուսանավոր, այլաբանական զույգ, անապետայան ուսանավոր, անհանգ ուսանավոր, գուսանական երգ, դիդակտիկ պոեզիա, երկմեծասար ոտք, հրապարակախոսական ակնարկ, շեշտական ուսանավոր, պետական ոտք, առակի ուսանավոր, գրականության տեսություն, հեղինակի ոն, տողավերջի դադար և այլն:

Այս կառույցի երկրորդ բաղադրիչը առանձին գործածություն ունեցող անկախ տերմին է, որը կարող է կապակցությունների մեջ մտնել նաև այլ տերմինների հետ, իսկ առաջին բաղադրիչը թեև անկախ գործածություն չունի, սակայն նույնպես կազմում է այլ տերմինների հետ շարքեր:

Տերմին+ոչ տերմին կառույցը պակաս կենսունակ է, քան նախորդները, ինչպես օրինակ՝ գրական ազդեցություն, բանատողի ներդաշնակություն և այլն:

Այս կաղապարով կազմված երկանդամ տերմինային կապակցությունների երկրորդ բաղադրիչ լինում են համընդհանուր լեզվի բառեր, որոնք գրականագիտական տերմինների համակարգում տերմինացված են, ինչպես օրինակ՝ քողաղոտ ոտք, քորեյական ոտք, հեղինակային խոսք և այլն:

Ոչ տերմին+ ոչ տերմին երկանդամ կառույցների բաղադրիչները առանձին վերցրած տերմիններ չեն, սակայն նրանց կազմած գրականագիտական բառակապակցությունը տերմին է, ինչպես օրինակ՝ ավելավանկ տող, բավարար դադար, գործող անձ, դիպվածային լուծում, երկար ոտքեր և այլն:

բ) Նուանդամ տերմինային բառակապակցությունները նույնպես կենսունակ են: Այս կառույցի մեջ առկա է բաղադրիչների խոսքամասային արտահայտման ու դիրքի բազմազանություն:

Համարյա նույն շափով են կիրառվում ածական+ածական+ գոյական և ածական+գոյական+գոյական կառույցները:

Առաջին դեպքում առաջին երկու բաղադրիչները որոշիչներ են, իսկ երրորդ անդամը՝ որոշյալ, ինչպես օրինակ՝ ազատ տակտավոր ոտանավոր, ազգային բանաստեղծական գրականություն, արևելյան ժողովրդական փայլակներ, բարդոտնյա յամբական ոտանավոր, ժողովրդական վիպական երգեր և այլն:

Ածական+գոյական+գոյական կառույցում առաջին բաղադրիչը որոշիչ է, երկրորդը՝ հատկացուցիչ, իսկ երրորդը՝ հատկացյալ, ինչպես օրինակ՝ ազգային բանաստեղծության պատմություն, պոլետարական օրհրոցի երգեր, խրամատային կյանքի բեմա, կովկասյան հայոց գրականություն և այլն:

Այս կառույցի դրսևորման մի այլատեսակն է, երբ երկրորդ գոյական բաղադրիչը թեքված ձևով ստանում է ածականական կիրառություն և հանդես է գալիս ոչ թե հատկացուցիչի, այլ որոշիչի գործառությամբ, հետևաբար ստացվում է որոշիչ+որոշիչ+որոշյալ շարահյուսական կապակցությունը, ինչպես օրինակ՝ հնգատող տներով բանաստեղծություն, եռատող տներով բանաստեղծություն, եռյակներով վանկերով տող և այլն:

Գոյական+ածական+գոյական եռանդամ տերմինային կապակցության մեջ բաղադրիչները գտնվում են հետևյալ շարահյուսական կապակցության մեջ. հատկացուցիչ, որոշիչ և որոշյալ, ինչպես օրինակ՝ ոտանավորի ռիթմական ռափեր, վանկերի ֆանակական շափեր, երկերի ռեալան համակարգ և այլն:

Գոյական+գոյական+գոյական կառույցը ավելի սակավադեպ է, որի կազմում առաջին երկու բաղադրիչները հատկացուցիչներ են, իսկ երրորդը՝ հատկացյալ. նկատենք, որ երկրորդ բաղադրիչը հատկացյալ է առաջինի և հատկացուցիչ՝ երրորդի նկատմամբ, ինչպես օրինակ՝ հայոց գրականության պատմություն, գրողի լեզվի անհատականացում:

Կան եռանդամ կառույցներ, որոնց երկրորդ գոյական բաղադրիչը ածականաբար գործածվելով՝ հանդես է գալիս որպես որոշիչ, ինչպես օրինակ՝ Ռուսիո հայ գրականություն:

Թվական+ածական+գոյական կառույցը կիրառական է տաղաչափության մեջ, այս կապակցության առաջին բաղադրիչը կատարում է որոշիչի դեր, իսկ երկրորդ և երրորդ բաղադրիչները որոշիչ որոշյալի կապակցության մեջ են, ինչպես օրինակ՝ առաջին պեոնական ոտանավոր, երրորդ պեոնական ոտանավոր, չորս վանկանի ռափ և այլն:

Եռանդամ տերմինային բառակապակցությունների կերտմանը մասնակցում են նաև այլ խոսքի մասեր, ինչպես՝ դերբայը, դերանունը և շատ սակավադեպ՝ մակբայը, որոնք շնչին տոկոս են կազմում:

Դերբայի մասնակցութեամբ դիտարկվում են հետևյալ կառույցները.
Դերբայ+ածական+գոյական կառույցը՝ երկու որոշիչի և մեկ որոշյալի գործառութեամբ, ինչպես օրինակ՝ Գրված հին բանաստեղծություն («գրավոր հին գրականություն» նշանակութեամբ):

Դերբայ+գոյական+գոյական կառույցը՝ որոշիչ, հատկացուցիչ և հատկացյալ գործառութեամբ բաղադրիչներով, ինչպես օրինակ՝ կրկընված հնչյունների նույնություն:

Ածական+դերբայ+գոյական կառույցը ներկայացնում է երկու որոշիչ և մեկ որոշյալ շարահյուսական կապակցություն, ինչպես օրինակ՝ երկրորդական գործող անձինք:

Նուանդամ գրականագիտական տերմինային կապակցությունների դիտարկումից պարզվում է, որ այս կառույցը ավելի հաճախական է, որի առաջին երկու բաղադրիչները տերմիններ չեն, տերմին է վերջին բաղադրիչը:

Ոչ տերմին+ոչ տերմին+տերմին կառույցի օրինակներ. ազգային նախնական բանաստեղծություն, արևելյան ժողովրդական ֆառիկներ, ժողովրդական բանավոր գրականություն, աշխարհիկ նորագույն վիպագրություն, հնագույն գերմանական ոտանավոր և այլն:

Ոչ տերմին+տերմին+տերմին կառույցի օրինակներ. ժողովրդական լիրիկական երգեր, ժողովրդական վիպական երգեր, ընդհանուր գրականության պատմություն, մաքուր յամբական ռիթմ, սոցիալիստական գեղարվեստական գրականություն և այլն:

Տերմին+տերմին+տերմին կառույցի օրինակներ. բարդոտնյա յամբական ոտանավոր, ժողովրդական երգային բանատող, նույնանդամ ազատ ոտանավոր, վերջաշեշտ վանկերով ոտանավոր, վեցատող տներով բանաստեղծություն, ոտանավորի ռիթմական ոտներ և այլն:

Տերմին+ոչ տերմին+ոչ տերմին կառույցի օրինակներ. հանգերի անմիջական հաջորդություն, սյուժեի բաղկացուցիչ մասեր, շեշտերի կանոնավոր դրություն և այլն:

Տերմին+տերմին+ոչ տերմին կառույցը շատ ավելի քիչ է հանդիպում, օրինակ՝ խոսքի պատկերավորության միջոցներ:

Տերմին+ոչ տերմին+տերմին կառույցի օրինակներ. պարզոտնյա խառն ոտանավոր, հեղինակի անհատական ոն, հերոսների լեզվական անհատականություն, բարդոտնյա խառն ոտանավոր և այլն:

Ոչ տերմին+տերմին+ոչ տերմին կառույցի օրինակներ. մաքուր յամբական հատկություն, նոր ումանտիկական դպրոց:

Նկատելի է, որ որոշ դեպքերում եռանդամ կառույցների առաջին երկու կամ վերջին երկու բաղադրիչները ներկայացնելով անկախ եղականդամ տերմինային բառակապակցություններ, գործառում են և՛ ա-

ռանձին, և՛ մեկ այլ բաղադրիչի հետ, ինչպես՝ ժողովրդական լիրիկական երգեր կառույցի վերջին երկանդամը՝ լիրիկական երգեր և ազգային բանաստեղծության պատմություն կառույցում՝ ազգային բանաստեղծություն առաջին երկանդամը:

Նշենք, որ ավելի հաճախական է առաջին դեպքը:

Հնարավոր է նաև առաջին և երրորդ բաղադրիչների միասին երկանդամ գործառությունը, ինչպես օրինակ՝ ժողովրդական երգեր և ազգային պատմություն, սակայն, ինչպես տեսնում ենք, երկրորդ դեպքում երկանդամ կապակցությունը շատ ընդհանուր հասկացություն է արտահայտում, նույնիսկ դուրս է գալիս գրականագիտության սահմաններից, մինչդեռ առաջին օրինակում նույնպես ընդհանուր հասկացություն արտահայտելով, մնում է գրականագիտության համակարգում:

գ) Քառանդամ տերմինային բառակապակցությունները թվով շատ չեն, կազմվում են հետևյալ բաղադրիչներով.

առաջին երկու բաղադրիչները ածական և վերջին երկուսը՝ գոյական անուններ, ինչպես օրինակ՝ գլխավոր դերակազմ շեշտերի դրություն, ժողովրդական երգիծական հեփաթիմչակում, ազգային բանաստեղծական արվեստի պատմություն և այլն:

Քառանդամ կապակցության երկրորդ կառույցում ածական և գոյական անունները դասավորված են մեկընդմեջ, ինչպես օրինակ՝ արևմտյան հայոց արդի գրականություն կամ արևմտյան հայոց նոր գրականություն:

Հանդիպում է նաև երեք-չորս ածական և մեկ գոյական անուններից բաղկացած բառակապակցություն, ինչպես օրինակ՝ հին գուսանական ժողովրդական երգեր, նույնուհանդերձ յամբական բառավանկ պարզոտեյա ոտանավոր:

Թվական անունները մասնակցում են քառանդամ կապակցություններ կազմելուն՝ թվական, երկու ածական և մեկ գոյական անուն հերթագայությամբ, օրինակ՝ հինգ շեշտանի յամբական ոտանավոր: Այս կառույցը սահմանափակվում է տաղաչափական հնարավոր ձևերի սահմաններում:

Հաջորդ քառանդամ կառույցը ունի մեկ ածական և երեք գոյական կազմություն, ինչպես օրինակ՝ տարբեր ոտքերի խառնուրդով ոտանավոր:

դ) Հնգանդամ տերմինային բառակապակցությունները կենսունակ չեն. հանդիպել է մակբայ+դերբայ+ածական+ածական+գոյական անուն հերթագայությունն ունեցող կանոնավորապես դասավորված դերբայական գործող շեշտեր անվանումը:

Ուսումնասիրության նյութ ծառայող հայերեն գրականագիտական գրականությունը ծանոթանալիս՝ կազմել ենք 1850 թվից մինչև մեր օրերը գրականության մեջ հանդիպող գրականագիտական տերմինների ու տերմինային արտահայտությունների ցանկ։ Իհարկե, հավակնություն չունենք կարծելու, թե այն ընդգրկում է հայ գրականագիտական տերմինային ողջ համակարգը, քանի որ անհնարին է սպառել հայերեն համապատասխան ծովածավալ գրականությունը և հավաքել ամբողջ տերմինաբանությունը, ուստի առայժմ բավարարվելով մեր ձեռքի տակ հղած ցանկով, փորձենք ներկայացնել ուսումնասիրած ժամանակահատվածում և այժմ գործառության մեջ գտնվող տերմինների զարգացման պատկերը։

Բացի այդ, գրականագիտական տերմինների համակարգում առկա համանշտությունը վերացնելու և միօրինակացման գործին օգնելու նպատակով առանձնացրել ենք ներկայիս առավել կենսունակ բառաձևերն ու տերմինները։

Առավել գործածական
տերմիններ և անվանումներ

Գրականության մեջ գործածված
տերմիններ և անվանումներ

ազգասիրական

ազգային

ակնարկ

նացիոնալիստական

հայեցվածք

անհատական երգեր

հայացք

անձնական երգեր

աշխատանքային երգեր

աշխատավորական երգեր

աշխատանքի երգեր

աշխարհիկ

աշխարհական

առակագիր

առակաբան

առակախոս

առակագիրք, առակներ

աղվեսագիրք

ժողովածու

աղվեսավեպ

առակաց գիրք

առակագրություն

առակաբանություն

առակախոսություն

առաջարան, նախաբան

ընթացական

կանխաբանություն

հառաջաբան

հառաջաբանական խոսք

հառաջաբանություն

առասպել

առասպելական

ասացվածք

ասույթ

արարված

արեւելահայ (գրականութիւն)

արեւմտահայ (գրականութիւն)

արծակ

բանաստեղծ

բանաստեղծական տուն

բանաստեղծութիւն

ոտանավոր

բանաստեղծուհի

բանավոր

մուտք

նախաբանութիւն

նախադրութիւն

պատրաստութիւն

առասպելաբանութիւն

առասպելիք

լեզենդար

լեզենդարական

ասացված

ասութիւն

արար

կովկասահայ

կովկասյան հայոց

ռուսահայ

Ռուսիո հայոց

արեւմտյան հայոց

թուրքահայ

Թուրքիո հայոց

տաճկահայ

պրոզա

երգիչ

ոտանավոր գրող

պոետ

տաղաշափ

քերթող

տուն

քառատող

բանաստեղծական ստեղծագոր-
ծութիւն

շափածո

քերթողական գրված(ք)

քերթողութիւն

քերթված

քերթութիւն

կին-բանաստեղծ

քերթողուհի

անգիր (գպրութիւն)

բերանացի

բերանե բերան

բարձրակետ

բնական

բնորոշ

գաղափարական
գեղարվեստ

գեղագիտական

գեղչկական

գլուխգործոց

գյուղագիրներ
գովերգ

գոեհկացում

գրախոսություն

գրական լեզու

գրականության պատմություն

գրականություն

բերնե բերան

բերնով

գագաթնակետ

կիլակետ

կուլմինացիա

բնապատկեր

պելլաժ

տիպական

տիպիկ

գաղափարային

էսթետ

ճաշակագետ

գեղագրական

էսթետիկ

էսթետիկական

գեղջուկ (աժ.)

գյուղական (երգեր)

գլխավոր երկ

գլուխ(-)գործոց

գավառացի արձակագիրներ

գովասանական (գ.)

գովասանական երգեր

գոեհկանացում

վոլգարիզացիա

գրախոսական

թղթակցություն

հոգված

մատենախոսություն

գրականական լեզու

գրավոր լեզու

գրոց լեզու

գրական պատմություն

գրականական պատմություն

մատենագրական պատմություն

մատենագրության պատմություն

պատմության մատենագրություն

գրագիտություն

դպրություն

մատենագրություն

գրավոր

գրաքննադատութիւն, գրական
քննադատութիւն

գրել, ստեղծագործել

գրող

գուսան, տաղերգու

դասական

դասակարգում, դասակարգութիւն

դրամատուրգ, թատերագիր

դրամատուրգիա, թատերագրու-
թիւն

եղերգութիւն

ուսումնականութիւն
ուսումնասիրութիւն
գրագիտական (ժամանակ)
գրագիտութիւն

գրադատական (գ.)
գրադատութիւն
գրականական քննադատութիւն
գրաքննադատական հոգւած
կրիտիկա
քննադատութիւն

արտադրել
բանաստեղծել
գրի անցնել
երկասիրել
հեղինակել
հորինել
շարադրել
շարահարել
վիպագրել

քերթողաբանել
գրագետ
հեղինակ
մատենագետ
ստեղծագործող

երգիչ
տաղասաց(ք)

կլասիկ
կլասիկական
կլասիկային

ժամանակագրական բաժանմունք
կլասիֆիկացիա

թատերգակ

թատերգու

թատերգակ

թատերգական գրականութիւն

թատերգութիւն

եղերերգ

էլեգիա

երգիծաբան

երգիծաբանություն, երգիծանք
հումոր

երգիծական

երեակայություն
երկ, ստեղծագործություն

երգիծաբան քերթող
երգիծող (գ.)
երգիծող բանաստեղծ
նատակաբան
կատակերգակ
կատակերգու
սատիրիկ գրող
երգիծական երկեր
երգիծողություն
երգիծություն
զավեշտ
զավեշտախաղ
ծաղր
ծաղրաբանություն
ծաղրածություն
ծաղրական վեպ
հեգնաբանություն
սատիրա
երգիծաբանական
երգիծող (գրականություն)
երգիծողական
զավեշտական
զվարճալի
զվարճաքնող
ծաղրաբան
ծաղրական
ծիծաղելի
կատակերգական
հեգնաբան
ֆանտազիա
աշխատանք
աշխատասիրություն
աշխատություն
արդյունք
արտադրություն
գիրք
գործ
գրություն
երկասիրություն

գրուց

էջ

թատերագրական (երկ)

թատերական

թարգմանական

թարգմանչական

թափառող (թեմաներ)

ժամանակակից

ժողովածու

ժողովրդական

իրական

լավատեսութիւն

խորհրդանշական

ծածկանուն

կառուցվածք

կերպար

կատակերգութիւն

հանելուկ

հեղինակութիւն

մատյան

քերթված

քերթութիւն

ղրուցաբանութիւն

երես

դրամատուրգիական

թատերգական

թատրոնական

թեատրոնական

«թարգմանութեանը վերաբերող,

թարգմանութեան» իմաստով

«թարգմանչին վերաբերող,

թարգմանչի» իմաստով

թափառական

թափառիկ

արդի

ներկա

հավաքածո

հավաքածու

հավաքում

ռամկական

ռամկորեն

ռեալ

օպտիմիզմ

սիմվոլիկ

սիմվոլիստական

կեղծանուն

կեղծ(-)անուն

պսևդոնիմ

դեպքերի դասակարգութիւն

հյուսվածք

շինվածք

հերոս

տիպ

տիպար

կոմեդիա

առեղծված

բունգն (բունկն)

հատված

հեքիաթասաց, հեքիաթագիր
հոգեւոր երգեր, գրականութիւն

հրապարակագիր, հրապարակա-
խոս

հրապարակագրութիւն, հրապա-
րակախոսութիւն

ճառ

մակդիր

մանկական

մանկական գրականութիւն

մենագրութիւն

մենախոսութիւն

միջադեպ

միջնադարյան

նատուրալիզմ

նատուրալիստ

նատուրալիստական

ներածութիւն

նկարագիր

նկարագրութիւն

նկարագրութիւն

նորավեպ

նույնանիշ

շրջանաբաժանում

կտոր

հատակտոր

հեքիաթչի

եկեղեցական երգեր

կրօնական երգեր

հռետոր

ճառախոս

հռետորութիւն

ճարտասանութիւն

ճառախոսութիւն

ածական

էպիտետ

վերադիր

երեխայական (երգեր)

մանկագրութիւն

մոնոգրաֆիա

ինքնախոսութիւն

մոնոլոգ

դրվագ

էպիզոդ

միջին դարերի

միջին դարու

բնապաշտութիւն

բնապաշտ

բնութենապաշտ

բնութիւնապաշտ

բնապաշտական

ներածական (գ.)

«մարդու բնութագիր» իմաստով

«նկարագրվածը, նկարագրելը»

իմաստով

ստորագրութիւն

նովել(ա)

նովել

նույնանշան (բառեր)

բաժանում

կարգաբանութիւն

շրջաբանութիւն

պերիոդիզացիա

ողբ, ողբերգ

ողբերգութիւն

չափազանցութիւն
չափածո

պանդխտական

պատմագրութիւն
պիես

ռեալիզմ
ռեալիստ
ռեալիստական
սիրերգ

սկսնակ
սիյուութահայ

ողբասացութիւն
վշտակրութիւն (տաղեր)
տխրութիւն (երգեր)
եղերգ
եղերգութիւն
եղերերգական խաղարկութիւն
տրագեդիա
հիպերբոլ(ա)
բանաստեղծական
ոտանավոր (ած.)
չափաբանական
չափաբերական
չափական
չափավոր
տաղաչափական
տաղաչափյալ
ղարիպական (երգեր)
պանդխտային
պանդխտի
պանդուխտի
պատմական գրվածք
թատերախաղ
թատերագրութիւն
թատերակ գրվածք
թատերական գործ
թատերական երկասիրութիւն
թատերական քերթված
թատերգ
թատերգութիւն
իրապաշտութիւն
իրապաշտ
իրապաշտական
սիրահարական երգեր
սիրային երգեր
սիրապատում վիպասանութիւն
սիրո երգեր
սկզբնակ
եվրոպական հայ (մատենագրութիւն)

վեպ	վիպագործություն
	վիպական քերթված
	վիպասանական գիրք
	վիպասանություն
վերլուծություն	անալիզ
	վերլուծում
վերնագիր, խորագիր	անուն
	հորջորջում
	մակագիր
	մակագրություն
վերջաբան	եւթ
	լուծում
	վախճան
	ֆինալ
վիճակախաղ	վիճակ
վիպագրություն	վիպական գրականություն
	վիպասանական բանաստեղծու- թյուն
	վիպասանություն
	վիպագիր
	վիպագրող
	«վիպասան լինելը, վիպագրու- թյամբ զբաղվելը» իմաստով
	կին(-)գրող
	կին վիպասան
	հեղինակուհի
	վիպագրողուհի
տաղ	երգ
	խաղ
	խաղերգ
	տաղերգ
	մետրիկա
տաղաչափություն	թվականություն
տաղաչափություն	չափականություն
տարբերակ	վարիանտ
	փոփոխակ
տրամաբանական	լոգիկական
տրամաբանություն	լոգիկա
փոփ	ժամանակ(ներ)

քնարերգու

քնարերգություն

քննադատ

օրհներգ

օրորոցային երգեր

միջոց

շրջան

պերիոդ

լիրիկ

քնարական բանաստեղծ

քնարերգակ

քնարերգու բանաստեղծ

քնարական բանաստեղծություն

քնարերգական բանաստեղծու-
թյուն

լիրիկա

մատենախոս

կրիտիկոս

օրհնանք

օրհնություն

օրորներ

օրորոցի երգեր

Այս համառոտ ցանկից ականոռ է դառնում, թե զարգացման ինչ-պիսի ճանապարհ են անցել գրականագիտական ժամանակակից տեր-մինները և, թե ինչպես համընդհանուր գործածական բառերից ու ար-տահայտություններից շատերը տերմինացվել են ու աստիճանաբար կա-յունանալով ամրացվել որոշակի հասկացությունների:

Առայժմ գրականության մեջ, մանավանդ բանավոր խոսքում, առկա են զուգաբանություններ, սակայն, ինչպես ցույց է տալիս պատմու-թյունը, ժամանակի ընթացքում, աստիճանաբար զուգահեռ ձևերից, համանիշներից կհաղթի մեկը, կկայունանա լեզվում և կհամապատաս-խանի որոշակի հասկացության տվյալ տերմինահամակարգում:

Հ Ա Մ Ա Ռ Ո Տ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

ԱԱ—Ա. Արփաբյան, Պատմություն ԺԹ դարու Թուրքիո հայոց գրականության, Գահիրե, 1943:

ԱՏ—Ա. Տերտերյան, Հայ կլասիկներ, Երևան, 1944:

ԱԲ.—Արխանտել, Պոետիկա, Երևան, 1955:

ԳԱ—Երբերի աշխարհ:

Գաթ.—Հ. Գաթրոնյան, Պատմություն մատենագրության հայոց, Վիեննա, 1851:

ԳԲ—Էդ. Զրբաշյան, Հ. Մախչանյան, Գրականագիտական բառարան, Երևան, 1972 և 1980:

ԳԵ—Գ. Ենգիբաբյան, Մատենախոսություն, Թիֆլիս, 1909:

ԳԹ—Երական թերթ:

- ԳԺ—Գրական ժանրեր, Երևան, 1973:
- ԳԼ—Գ. Լեոնյան, Երկեր, Երևան, 1963:
- ԳՎ—Գ. Վաճաճյան, Հայոց լեզվի ոճարանության ձևնարիկ, Երևան, 1956:
- ԳՏՄ—Գ. Տեր-Միքայել, Հայկական ժԳ—ԺԹ, Վաղարշապատ, 1899:
- ԳՐՏԲ—Լ. Տիմոֆեև և Ն. Վեճեցով, Գրականագիտական տերմինների համառոտ բառա-
րան, Երևան, 1957:
- ԳՕ—Գ. Օղանյան, Պատմություն հայ լեզվի և բանահյուսության, Մարզվան, 1913:
- ԵԴ—Ե. Դուրյան, Պատմություն հայ մատենագրության ի վաղ ժամանակից մինչև մեր
օրերն, Կ. Պոլիս, 1885:
- ԵԾ—Ե. Շահազիզ, Խորեն արք. Գալֆայան և Նալբանդյանի Աղյմիքը, Թիֆլիս, 1904:
- ԶԲԴ—Ա. Երեմյան, Զահարմահալի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Վիեննա,
1923:
- ԶԶԴ—Գ. Զարբանալյան, Հայկական հին դպրության պատմություն (Դ—ԺԳ դդ.), Վե-
նետիկ, 1897:
- ԶԶՄ—Գ. Զարբանալյան, Պատմություն հայերեն դպրությանց, Ա. Հին մատենագրու-
թյուն, Վենետիկ, 1865:
- ԶՆՄ—Գ. Զարբանալյան, Պատմություն հայերեն դպրության, Բ, Նոր մատենագրու-
թյուն, Վենետիկ, 1878:
- ԷԶ—Էդ. Զրբալյան, Գրականության տեսություն, Երևան, 1962, 1967, 1972, 1980:
- ԺԳԶ—Ժամանակակից գրականության հարցեր, Երևան, 1963:
- ԺԹ—Ժ. Ա. Փալանքալյան, Ժանրերը սովետահայ գրականության ձևավորման շրջանում,
Երևան, 1974:
- ԿԵ—Ռուսահայոց գրականությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Վենետիկ, 1828 և 1904:
- ԿՄ—Լ. Մանկելյան, Ռուսահայ գրականության պատմություն, Ա—Գ, Ալեքսանդրապոլ,
1909—1910, Դ, Թիֆլիս, 1911 և Ա—Բ, Թիֆլիս, 1913, XIX դ., մասն 3, 1917:
- ԽԱԶ—Խ. Աբովյան, Գրական-բանասիրական հետազոտություններ, Գիրք երրորդ, Երևան,
1948:
- ԽԱԽԲ—Բ. Խալաթյանց, Հայ ժողովրդական դուցազնական վեպը հանդերձ քննադա-
տություն, Վիեննա, 1903:
- ՀԱ—Հ. Անադյան, Պատմություն հայոց նոր գրականության, Վաղարշապատ, 1906:
- ՀԲ—Էդուարդ Հյուսմյուզյան, Առձեռն բանաստեղծություն, Վենետիկ, 1839:
- ՀԴԻց.—Ն. Հյուսմյուզյան, Առձեռն դիցաբանություն կամ Առասպելախառն վէպից զդից և
զգիցազանց, Վենետիկ, 1840:
- ՀԶ—«Հայրենիքի ձայն»:
- ՀԶԲ.—Է. Հյուսմյուզ, Առձեռն ճարտասանություն, Վենետիկ, 1856:
- ՀԶԳԳ—Հայ նոր գրականության պատմություն, հ. 1, 2, Երևան, 1962, հ. 3, 1964, հ. 4,
1972, հ. 5, 1979:
- ՄԱ—Մ. Արեղյան, Երկեր, Ա—Ն, Երևան, 1966—1971:
- ՄԱՏ—Մ. Արեղյան, Հայոց լեզվի տաղաչափություն (մետրիկա), Երևան, 1933:
- ՄԷ—Մ. Էմին, Վէպի հնույն Հայաստանի, Մոսկվա, 1850:
- ՄԷՆ—Մ. Էմինի երկասիրությունները, Մոսկվա, 1898:
- ՄԽԳԳ—Մ. Խորենացի, Նախագրքություն հոեոորական ասացելալ Գիրք Պիտույից, Վենե-
տիկ, 1796:
- ՄԽԳ—Մ. Խորենացի, Պատմություն հայոց, Թիֆլիս, 1913:
- ՄՆ—Մ. Նալբանդյան, Ընտիր Երկեր, Երևան, 1953:
- ՉԱԼԻ.—Գ. Չալոսյան, Մտքեր, խոհեր, դեմքեր, Թիֆլիս, 1914:

- ՍՀԳՊ—Սովետահայ գրականության պատմություն, հ. 1 (1917—1941), Երևան, 1961 և հ. 2 (1941—1964), 1965:
- Մն—Ս. Նազարյանի երկերը, հ. 1, Թիֆլիս, 1913:
- ՍՊ—Ս. Պալատանյան, Պատմություն հայոց գրականության, հ. 1, Բանավոր գրականություն, Թիֆլիս, 1865:
- Սուրխաթ.—Սուրխարյան, Հայ գրականություն, հ. 2, Երևան, 1926:
- ՎՎ—Վ. Տեր-Մինասյան, Անգիր դպրություն և առակը, Կ. Պոլիս, 1893:
- ՎՓ—Վ. Փափազյան, Պատմություն հայոց գրականության, Թիֆլիս, 1910:
- Ցև—Ց. Խանգաղյան, Հոգվածների ժողովածու, Երևան, 1963:
- ՔՀայ—Մ. Մխանադյան, Քնար հայկական, Ս. Պետերբուրգ, 1868:

Ծ Ա Ն Ո Ւ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

- 1 Առայժմ հրատարակված են Казанчян Л. О., Системно-структурный анализ армянских лингвистических терминов, Ереван, 1975 (*Քնկնածուական դիսերտացիայի ավտոռեֆերատ*): Լ. Հ. Ղազմենյան, Հայերեն լեզվաբանական տերմինների համակարգային-կառուցվածքային վերլուծություն, Լեզվի և ոճի հարցեր, հ. IV, Երևան, 1977, էջ 200—335: Է. Բ. Աղայան, Տերմինագիտություն, Երևան, 1978, Բ. Ա. Իշխանյան, Ահնարի հայերենի տերմինաշինության, Երևան, 1981:
- 2 ՀՍՍՀ ԳԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում (*հեղինակ՝* Լիզա Պետրոսյան) կազմվել է այդպիսի տերմինարանի նախագիծ, որը տակավին չի հրատարակված:
- 3 «Հայ գրականագիտական, ոճագիտական և տաղաչափական տերմիններ» ասելու փոխարեն համառոտության համար այսուհետև կգործածենք միայն գրականագիտական բառը՝ ընդհանուր իմաստով:
- 4 Փակագծերում նշվում են Արխատտեիի «Պոետիկա», Երևան, 1955 թ. էջերը: Այսուհետև՝ փակագծված թիվը նշում է աշխատության էջը, որի մասին խոսվում է տեքստում:
- 5 Նրա կարծիքով, կոմեդիան առաջացել է այն բանից, որ դերասանները սովորաբար թափառում էին կոմաներում (թաղաքը շրջապատող բնակավայրերն այդպես էին կոչում Պոնպոնեսի բնակիչները, իսկ աթենացիները՝ դեմոսներ):
- 6 Արխատտեի, Պոետիկա, Երևան, 1955, էջ 156:
- 7 Սրբոյ քերթողհօր մերոյ Մովսէս Խորենացւոյ նախակրթութիւն հոստորական ասացեալ Դիրք Պիտոյից, Վենետիկ, 1796:
- 8 Տե՛ս Գ. Զաճովյան, Քերականական և ուղղագրական աշխատությունները հին և միջնադարյան Հայաստանում (V—XV դդ.), Երևան, 1954, էջ 31—41, Գ. Բ. Զաճովյան, Գրաբարի քերականության պատմություն (XVII—XIX դդ.), Երևան, 1974: Է. Աղայան, Հայ լեզվաբանության պատմություն, հ. 1, Երևան, 1958, էջ 74—80, Ա. Մուրադյան, Հունարան դպրոցը և նրա դերը հայերենի քերականական տերմինաբանության ստեղծման գործում, Երևան, 1971:
- 9 Տե՛ս Ա. Մուրադյան, Նույն տեղում, էջ 156—162:
- 10 Տե՛ս В. Д. Благов, Необходимо упорядочить литературоведческую терминологию, Известия АН СССР, отд. лит. и яз., 1961. т. XX, вып. 3, էջ 199—206: Ռուս գրականագիտական տերմինաբանության և բառարանների մասին

հանգամանորեն տե՛ս Ս. Մ. Բերկով, Очерк развития русской литературоведческой терминологии до начала XIX в., Известия АН СССР, отд. линг. и яз., 1964, т. XXIII, вып. 3, էջ 238—247:

- 11 Տե՛ս Լ. Պետրոսյան, Գրականագիտական տերմինների համառոտ բառարանը, Սովետական գրականություն, 1959, № 3, էջ 143—147:
- 12 Էդուարդ Հյուսմյուզյան, Առձեռն բանաստեղծություն, Վենետիկ, 1839:
- 13 Էդուարդ Հյուսմյուզյան, Առձեռն ճարտասանություն, Վենետիկ, 1856:
- 14 Էդուարդ Հյուսմյուզյան, Առձեռն դիցաբանություն կամ առասպելախառն վեպի գրից և զգրեցազանց, Վենետիկ, 1840:
- 15 Զ. Ճաղարեղյան, Բանահյուսության տեսություն, Թիֆլիս, 1894, էջ 12:
- 16 Վերաբենա Չալոբյան, Քերականություն հայկազեն լեզուի, աշխատասիրելու և Արսեն Կ. Այալեան, Վիեննա, 1855:
- 17 Հանգամանորեն տե՛ս Սարգիս Հաբուրյունյան, Մանուկ Աբեղյան, Կյանքն ու գործը, Երևան, 1970:
- 18 Զ. Գաբրելյան, Պատմություն մատենագրության Հայոց, Վիեննա, 1831:
- 19 Ստ. Պալասանյան, Պատմություն հայոց գրականության, հ. I, Թիֆլիզ, 1865, էջ 7:
- 20 Հարկանցի հայնցվածք (ռուսերեն беглый взгляд) այժմ թարգմանվում է՝ «Թուլացիկ ակնարկ», «Թուլացիկ հայացք», իսկ «ծրագիր» (обозрение) այժմ՝ «տեսություն»:
- 21 Տե՛ս Ստ. Նազարյանի երկերը, հ. 1, Թիֆլիս, 1913, էջ 223—236:
- 22 Գ. Զարբանալյան, Պատմություն հայերեն գրությունից, հ. Ա, Հին մատենագրություն, Վենետիկ, 1865, Հառաչարան:
- 23 Տե՛ս Ա. Արփիարյան, Պատմություն ժժ գրուր Թուրքիոյ Հայոց գրականության, Գահիրե, 1943, էջ 30:
- 24 Բ. Խալարյանց, Հայ ժողովրդական դուցազնական վեպը, Վիեննա, 1903:
- 25 Լեռ, Ռուսահայոց գրականությունը, Վենետիկ, 1928, էջ 15: Նույնի առաջին հրատարակությունը, Վենետիկ, 1904:
- 26 Զ. Անադյան, Պատմություն հայոց նոր գրականության, Վաղարշապատ, 1906, էջ 3:
- 27 Զ. Անադյան, Նշվ. աշխ., էջ 41:
- 28 Գ. Նեգիբարյան, Մատենախոսություն, Թիֆլիս, 1909:
- 29 Լ. Մանվելյան, Ռուսահայ գրականության պատմություն, Ա. Ալեքսանդրապոլ, 1909, էջ 3:
- 30 Վ. Փափազյան, Պատմություն հայոց գրականության, Թիֆլիս, 1910:
- 31 Գրականագիտական տերմինների բառակազմական միջոցները հանգամանորեն կենսականացվեն բառակազմական վերլուծության բաժնում և կազապարները քննելու: 32 Նշենք, որ գրական տերմինների գրային տարբերակները գլխավորապես օտար փոխառություններին են վերաբերում:
- 33 Դրանց տարբերակ կոչելը նույնիսկ սխալ է, քանի որ դրանք ոչ թե դուզահեռ ձևեր են, բառեր, այլ նույն տերմինի տարբեր գրությունը:
- 34 Ռուբայաթ հոգնակի նշանակություն ունի, սակայն որոշ հեղինակներ գործածում են եզակի նշանակությամբ, օրինակ՝ «Երգում էին իրենց դուրսական առաքյալները սիրո կրակով կրակված» (Ավ. Իսախանյան, Երկեր, 1951, 3, էջ 180, նաև «Գիտություն և տեխնիկա», 1977, 11, էջ 24):
- 35 Որոշ դեպքերում գրություն տարբերությունները ստանում են բառային նոր ի-

Մաստ, ինչպես դառնված ձևը քերականական տերմինային կապակցության բաղադրիչ է, օրինակ՝ դերբայական դառնված, իսկ ոճագիտության մեջ գործածվում է դառնվածք:

36 Թարգմանական և քարգմանչական, քատերգակ և քատերգակ, քատերգություն և քատերգություն զուգարանությունները առաջանում են նույն արմատով կազմված տարբեր բառերի ածանցումից, ինչպես՝ թարգմանականը՝ թարգմանել-ից, թարգմանչականը՝ թարգմանիչ-ից և այլն:

37 Օրինականների մեջ տրվում են նաև նախածանց ունեցող վերջածանցավոր տերմինները:

38 Տե՛ս Լ. Հ. Ղազանչյան, Հայերեն լեզվաբանական տերմինների համակարգային-կառուցվածքային վերլուծություն, Լեզվի և ուրի հարցեր, հ. IV, Նրևան, 1977, էջ 299: